

Διονύσης Μπερερής

Ιστορική μνήμη
οικογένειας ΤΡΙΚΟΥΠΗ

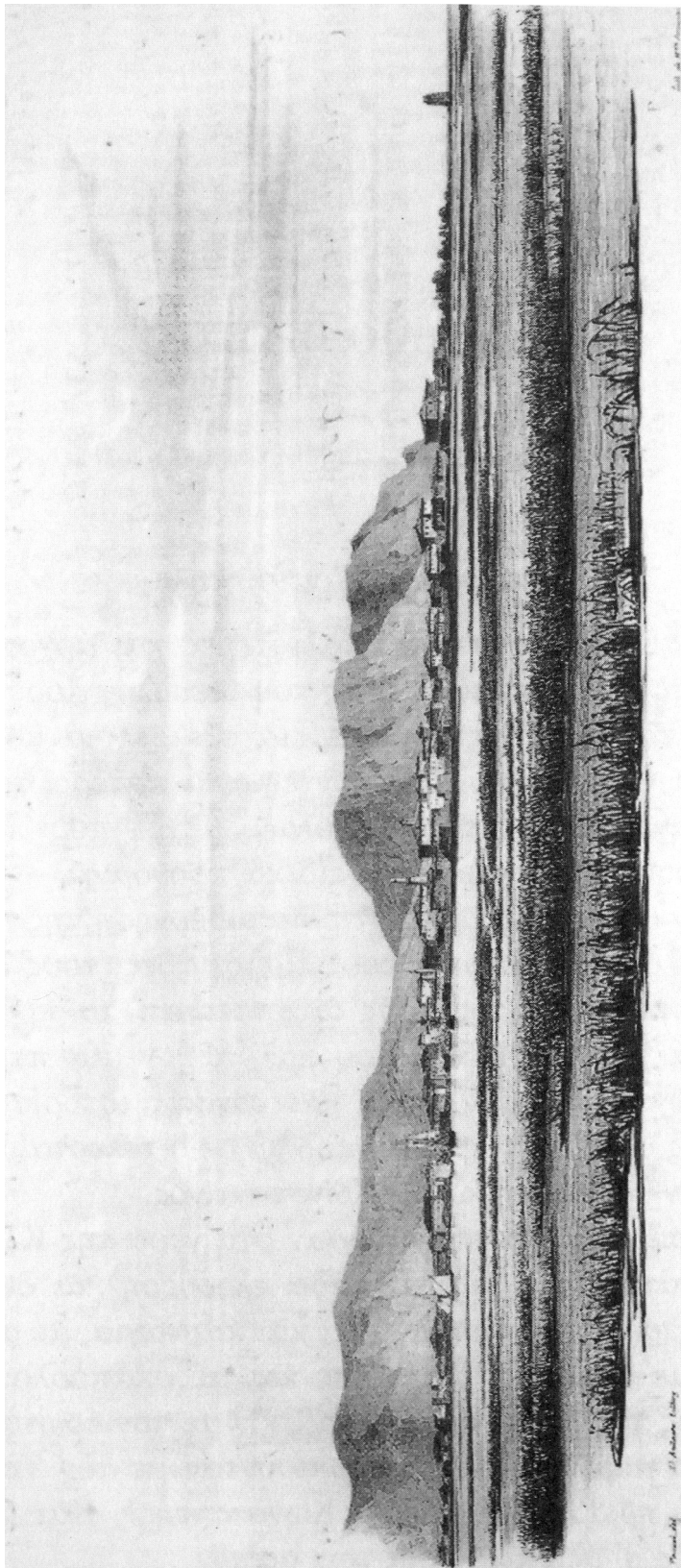
Αθήνα 2018

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.....	7
Οικογένεια Τρικούπη.....	7
Γεωργάκης Τρικούπης.....	9
Ματθαίος Ι. Τρικούπης.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	10
Συμεών Μ. Τρικούπης.....	10
Ζώης ή Μάνθος Τρικούπης.....	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.....	11
Ιωάννης Μ. Τρικούπης.....	11
Σπυρίδων Ι. Τρικούπης.....	14
Ο άνθρωπος.....	14
Ο διπλωμάτης.....	17
Ο πατριώτης.....	19
Ο ιστορικός.....	20
Ο υμνογράφος.....	21
Ο ποιητής.....	22
Ο ρήτορας.....	24
Ο πολιτικός.....	25
Αικατερίνη Τρικούπη.....	30
Χαρίλαος Σπ. Τρικούπης.....	34
Ο άνθρωπος.....	34
Ο διπλωμάτης.....	42
Ο ρήτορας.....	44
Ο πολιτικός.....	45
Ο δημιουργός.....	54
Ο μεγαλώνυμος άνδρας.....	57
Παράσημα.....	60
Σοφία Σπ. Τρικούπη.....	62
Αποστόλης Ι. Τρικούπης.....	64
Μάνθος Ι. Τρικούπης.....	65
Κωνσταντής Ι. Τρικούπης.....	66
Θεμιστοκλής Ι. Τρικούπης.....	69

Ιωάννης Θ. Τρικούπης.....	70
Κωνσταντίνος Θ. Τρικούπης.....	70
Νικόλαος Θ. Τρικούπης.....	72
Σπύρος Κ. Τρικούπης.....	77
Κωνσταντίνος Σπ. Τρικούπης.....	80
Επίλογος ΜΝΕΙΑ.....	88
Βιβλιογραφία.....	89

www.pentalofo.gr

Το Μεσολόγγι προ του 1781 απ' τον ζωγράφο Louis Fauvel.

Πρόλογος

Το χρέος βαρύ και το έργο δύσκολο για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου, που πέρα απ' την ιστορική ενημερότητα αποτελεί και φόρο τιμής προς την περιώνυμη οικογένεια των Τρικούπηδων.

Αισθάνομαι ελάχιστος, στη σκέψη πως άλλοι πριν από μένα ύμνησαν με «οξύγραφον κάλαμον» την οικογένεια Τρικούπη που διακρίθηκε σ' όλους τους τομείς της Εθνικής μας ζωής. Πολύτομες οι εκδόσεις που ιστορούν τη δράση κυρίως των δύο μεγάλων τέκνων της οικογένειας, πατέρα και γιού, του Σπυρίδωνα και του Χαρίλαου.

Πολύτιμες πηγές για τους ιστορικούς και πολιτικούς αναλυτές, αλλά όμως και δύσχρηστες στο ευρύ κοινό.

Με συγκίνηση και δέος και βουτώντας τη γραφίδα στο αίμα της καρδιάς μου κάθε φορά που αναφερόμουν στη ζωή και τη δράση των μελών του γενεαλογικού δέντρου των Τρικούπηδων, έγραφα αυτό το πόνημα.

Προοδευτικοί παράγοντες της δημόσιας ζωής οι γεννήτορες, όταν ακόμα στέναζαν κάτω απ' τον ξενικό ζυγό και ήρωες μαχητές στον αγώνα για την αποτίναξή του οι επίγονοι.

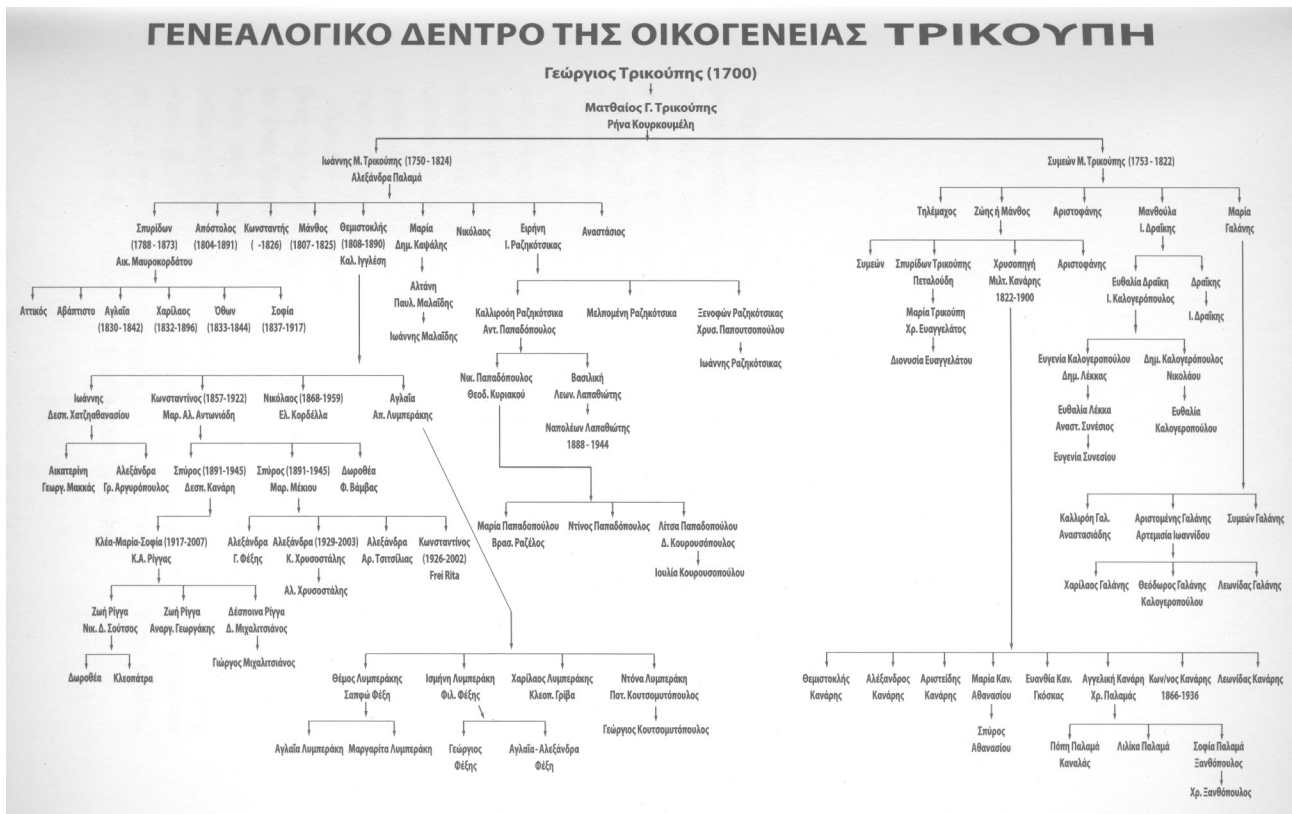
Στους απελευθερωτικούς αγώνες της φυλής, θυσιάστηκαν νιόβγαλτα παλικάρια και στην πολιτική δίδαξαν υψηλό κοινοβουλευτικό ήθος και προσήλωση στο καθήκον. Αποδείχτηκαν «ευπατρίδες» της αρετής και του ήθους.

Πώς να αντισταθείς στον πειρασμό να μην φάλεις τον δίκαιο έπαινο και να μην αποδώσεις την εύφημο μνεία αναστηλώνοντας μνήμες παλιές, γεγονότα και καταστάσεις γύρω απ' την ιστορική διαδρομή αυτών των ανθρώπων που τίμησαν τη δοξασμένη Πολιτεία του Σπαθιού και του Λόγου, το ηρωικό Μεσολόγγι!

Στην επίπονη προσπάθεια συλλογής στοιχείων φίλοι μας κοντινοί στην οικογένεια, ιστορικές αρχειακές πηγές και σχετικά συγγράμματα έγκυρων ιστορικών, υπήρξαν οι πολύτιμοι αρωγοί μας.

Θα ήταν παράλειψή μας αν δεν εκφράζαμε τις ευχαριστίες μας προς τον εκδότη του βιβλίου, κ. Ηλία Ζαπαντιώτη, ιδρυτή της εφημερίδας **Αιτωλοακαρνανικός Τύπος** και στον χορηγό της έκδοσης και «εξ απορρήτων» του τελευταίου των Τρικούπηδων Κωνσταντίνου κ. Γαβριήλ Κοκολίνη, που μας πρόσφερε ολόψυχα τη βοήθειά του και κάθε πληροφορία, και ο οποίος μας έδωσε το ερέθισμα για τη συγγραφή του βιβλίου.

Πολλές οι ευχαριστίες μας και προς τους υπεύθυνους της βιβλιοθήκης της Βουλής.

www.pentalofo.gr

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Οικογένεια Τρικούπη

Πρόκειται για μια απ' τις παλιότερες και αρχοντικές οικογένειες όχι μόνο της πόλης του Μεσολογγίου, αλλά και όλης της Ελλάδας. Οικογένεια εξαιρετικά μορφωμένων και αγωνιστών. Προύχοντες από πατέρα σε γιο, απολάμβαναν της εκτίμησης όλων, μέχρι που και οι Τούρκοι τους παραχωρούσαν ειδικά προνόμια.

Έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διακυβέρνηση της πόλης του Μεσολογγίου μαζί με τους Παλαμάδες, τους Ραζηκότσιες κι άλλους τοπικούς άρχοντες απ' τα προεπαναστατικά χρόνια (1730), που καλύπτουν μια περίοδο τριών αιώνων της πολιτικής και εθνικής ιστορίας της χώρας μας (2002), έτος που αποδήμησε ο τελευταίος της γενιάς των Τρικούπηδων, ο Κωνσταντίνος.

Αμούστακα παιδιά πολεμούσαν στα νερά της Κλείσοβας οραματιζόμενα μίαν Ελλάδα ελεύθερη και δυνατή κι ένα Μεσολόγγι με πανηγύρια και καρνάγια, με αμπολιές και με πελάδες, με γαΐτες και με σκάπουλους. Η μοίρα τους τραγική. Αντί να παίζουν με τον έρωτα «μες στον ξανθό Απρίλη» κονταροχτυπιούνταν με τον Τούρκο κι έπεσαν ηρωικά (Μάνθος - Κωνσταντής). Και άλλοι, πολεμιστές σ' όλα τα πεδία των μαχών.

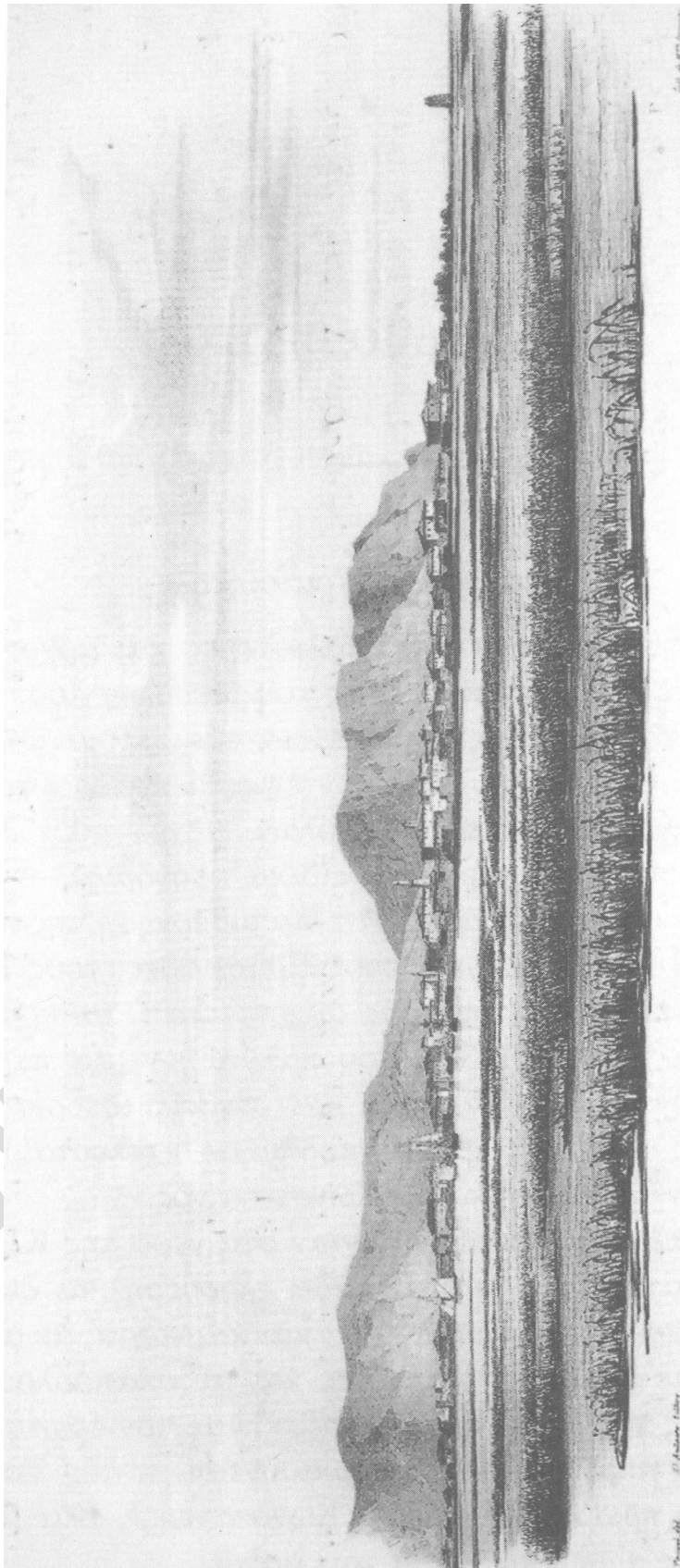
Τέλος οι εξέχουσες πολιτικές μορφές, πατέρα και γιού των «εκσυγχρονιστών πατέρων του κοινοβουλευτισμού» και «θεμελιωτών του Δημοκρατικού πολιτεύματος».

Επαναστάτες αγωνιστές, μεγάλοι πολιτικοί και διπλωμάτες, άξιοι στρατιωτικοί, άφησαν παρακαταθήκες με το έργο τους στις νεότερες γενιές δείχνοντας ποιο είναι το χρέος τους για την υπεράσπιση της πατρίδας μας.

Τις ρίζες καταγωγής της οικογένειας Τρικούπη τις βρίσκουμε, κατά τον Σπ. Τρικούπη (Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως τ. Α.Β'. σελ. 15), στο Λιδωρίκι.

Υπάρχει η πληροφορία (Γ. Έξαρχος), ότι κατέβηκαν από τη Μοσχόπολη της σημερινής Β. Ηπείρου. Το επώνυμο παραμένει ανετυμολόγητο.

Γενάρχης της οικογένειας του Μεσολογγίου ήταν ο Γιωργάκης και η εγκατάστασή της υπολογίζεται στις αρχές του 18ου αιώνα.

Το Μεσολόγγι προ του 1781 απ' τον ζωγράφο Louis Fauvel.

Γεωργάκης Τρικούπης

Ήταν από τους πρώτους νοικοκυραίους της μικρής πόλης που συγκροτήθηκε από νησιώτες φαραδες και τους κατοίκους που κατέβηκαν από τον συνοικισμό «Χίλια Σπίτια».

Όταν κατέβηκε στην πόλη, περί το 1730 έχτισε μια ευρύχωρη κατοικία, εκεί που υψώνεται το σημερινό οικοδόμημα, όμορη με το σπίτι του Κ. Παλαμά, η οποία επισκευάστηκε το 1800 και αφού καταστράφηκε τον Απρίλιο του 1826 στις μέρες της Εξόδου, ξαναχτίστηκε το 1850, επισκευάστηκε το 1900 και αναπαλαιώθηκε το 1994. Σήμερα, μετά τη δωρεά του τελευταίου κληρονόμου Κων. Σπ. Τρικούπη, το από 148 τ.μ. οίκημα, ανήκει στο Δήμο και λειτουργεί ως Μουσείο που φιλοξενεί ιστορικά κειμήλια της οικογένειας των Τρικούπηδων, ανέκδοτες φωτογραφίες των πρωταγωνιστών, παλιές εφημερίδες, γελοιογραφίες του Τύπου, παλιές εκδόσεις σχετικές με την οικογένεια. Εδώ μέσα ακούστηκε το πρώτο κλάμα του μοναδικού γιού του Γεωργάκη που πήρε το όνομα Ματθαίος.

Ματθαίος Ι. Τρικούπης

Γεννήθηκε στο Μεσολόγγι και ακολούθησε το επάγγελμα του ναυτικού. Πλοίαρχος σε εμπορικά πλοία και ιδιοκτήτης δύο βρατσερών, που θεωρούνταν απ' τα καλύτερα πλοία της εποχής του. Παράλληλα είχε και κτηματική περιουσία. Ασχολήθηκε και με τα κοινά της πόλης και διετέλεσε προεστός Μεσολογγίου μέχρι το 1770.

Το 1750 νυμφεύτηκε τη Ρήνα, κόρη του Αλέξανδρου Κουρκουμέλη και η σοδειά του γάμου τους ήταν δύο αγόρια: Ιωάννης το όνομα του πρώτου και Συμεών του δευτερότοκου. Δημιουργήθηκαν δύο κλάδοι της οικογένειας, αυτός του Συμεώνος και ο άλλος του Ιωάννη, που ανέδειξε τους μεγάλους πολιτικούς άνδρες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Συμεών Μ. Τρικούπης

Γεννήθηκε στο Μεσολόγγι το 1758 και παρακολούθησε τα μαθήματα της Παλαμαϊκής Σχολής¹. Σπούδασε ιατρική και φιλοσοφία στην Πάδοβα και τη Νεάπολη της Ιταλίας καθώς και στη Γενεύη της Ελβετίας. Άσκησε το επάγγελμά του στο Μεσολόγγι στα χρόνια της σκλαβιάς και σκοτώθηκε κατά την πρώτη πολιορκία (31 Δεκεμβρίου 1822). Απέκτησε δύο γιούς, τον Τηλέμαχο και τον Ζώη η Μάνθο καθώς και δύο κόρες, τη Μανθούλα, που παντρεύτηκε τον Ι. Δραΐκη, Δ/ντή στην Αλληλοδιδακτική Σχολή Μεσολογγίου και τη Μαρία, σύζυγο Γαλάνη.

Ζώης ή Μάνθος Τρικούπης

Ο Ζώης διασώθηκε κατά την Έξοδο της Φρουράς και αργότερα υπηρέτησε ως Υγειονόμος στην Αρκαδία. Δύο έγγραφα που φέρουν την υπογραφή του μαρτυρούν το ένα την τραγική κατάσταση στην οποία βρίσκεται η Οικογένειά του και το άλλο το ενδιαφέρον για την πόλη του. Το πρώτο με ημερομηνία 14 Δεκεμβρίου 1827 από την Αίγινα απευθύνεται στη Βουλή των Ελλήνων ζητώντας οικονομική ενίσχυση για την περίθαλψη της οικογένειάς του και το άλλο από το Μεσολόγγι με ημερομηνία 18 Απριλίου 1833, που μαζί με άλλους Μεσολογγίτες συγχαίρουν τον Σπυρίδωνα για την ανάληψη της πρωθυπουργίας και τον παρακαλούν να μεριμνήσει για θέματα της Πόλης των.

Παιδιά του Ζώη οι: Συμεών, Αριστοφάνης, για τη ζωή των οποίων δεν έχουμε πληροφορίες, Σπυρίδων και Χρυσοπηγή. Ο Σπυρίδων με σύζυγο την Πεταλούδη, απέκτησε τη Μαρία, την οποία νυμφεύτηκε ο μακροβιότερος Δήμαρχος του Μεσολογγίου (25 έτη) Χρ. Ευαγγελάτος.

Η Χρυσοπηγή παντρεύτηκε τον Μιλτιάδη Κανάρη, πεθερό του Νομάρχη Χριστάκη Παλαμά, αδελφού του Κωστή και έκαμαν τον Κωνσταντίνο, τον Αριστείδη, τον Θεμιστοκλή, τον Λεωνίδα, τον Αλέξανδρο, καθώς και τη Μαρία, την Ευανθία και την Αγγελική².

1 Κ.Σ. Κώνστα: Άπαντα, εκδ. Μαυρίδη, Αθ. 1994, τ. 2ος, σελ. 112. Αναφέρεται στον κατάλογο της Σχολής υπ' αύξ. Αρ. 57. Ασημάκης Τρικούπης, αδελφός του Ιωάννη, γιατρός δοκιμώτατος και φιλόσοφος, σπουδασμένος στη Νεάπολη και στη Γενεύη. Επέθανε στο Μεσολόγγι κατά τη διάρκεια της πρώτης πολιορκίας.

2 Ο Μιλτ. Κανάρης, ήταν γιος του μπουρλοτιέρη Κω/νού Κανάρη. Γεννήθηκε στα Ψαρά στις 6 Ιουνίου 1822, την ημέρα που ο πατέρας του ανατίναξε στη Χίο την τουρκική ναυαρχίδα. Σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή Μονάρχου και ως αντιναύαρχος διετέλεσε Γεν. Επιθεωρητής στόλου. Εκλέχτηκε βουλευτής Νέων Ψαρών και

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ιωάννης Μ. Τρικούπης

Γεννήθηκε στο Μεσολόγγι το έτος 1750. Πατέρας του ήταν ο Ματθαίος Τρικούπης. Διδάχτηκε τα πρώτα γράμματα στην Παλαμιαία Σχολή από τον Παν. Παλαμά³ και αργότερα σε Ιθάκη και Πάτρα παρακολούθησε φιλοσοφικά μαθήματα. Υπήρξε γραμματέας του Μητροπολίτη Παλαιών Πατρών Γαβριήλ κι όταν αυτός εκλέχτηκε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως με το όνομα Γαβριήλ Δ', το 1780, τον ακολούθησε στην Κωνσταντινούπολη. Αργότερα επέστρεψε στο Μεσολόγγι και ασχολήθηκε με τα κοινά.

Ένας Ρουμελιώτης, μορφωμένος, σοφός, ανδρείος, φιλικός, καθάριο ελληνικό μέταλλο. Οδηγός και μπροστάρης στις κοινές υποθέσεις, άγρυπνος φύλακας της εθνικής εστίας, «και γκρεμιστής και χαλαστής και κτίστης και σοφός⁴».

Μετά το θάνατο του πατέρα του, εκλέχτηκε Προεστός του Μεσολογγίου, θεσμό που υπηρέτησε επί 8 χρόνια.

Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τον Μητροπολίτη Πορφύριο. Με την έκρηξη της Επανάστασης εκλέχτηκε γερουσιαστής (9.11.1821) στη δεκαμελή Γερουσία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος που συστάθηκε και έδρευε στο Μεσολόγγι και τον Φεβρουάριο του 1822 έγινε Πρόεδρος της Δημογεροντίας. «Παράπλευρα της τριμελούς «Γενικής Αρμοστείας» ορίστηκαν οι Κωνσταντίνος Πεταλάς, Ιωάννης Τρικούπης και Αναστάσιος Παπαλουκάς ως «Διευθυντές» της Αιτωλίας».⁵

πολλές φορές υπουργός Ναυτικών. Απεβίωσε στις 7.11.1907.

Ο Κων/νος αποφοίτησε από τη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων και υπηρέτησε ως αξιωματικός του Πολεμικού Ναυτικού.

Ο Αλέξανδρος (1864-1944), σπούδασε νομικά στο Παν/μιο Αθηνών και ως δικηγόρος ασχολήθηκε με την πολιτική και εκλέχτηκε βουλευτής, αντιπρόεδρος της Βουλής και υπουργός.

Ο Αριστείδης (1866-1930) αποφοίτησε από τη Σχολή Ευελπίδων και μετά από διαθεσιμότητα ορισμένων χρόνων και έφτασε στο βαθμό του Υποστρατήγου.

Ο Λεωνίδας (1881-1942) έφτασε μέχρι το βαθμό του Υποναυάρχου και συμμετείχε στη δίκη των έξι ως μέλος Στρατοδικείου.

3 Διον.Σ. Μπερερής: Η Παιδεία στην Πολιτεία του Λόγου και του Σπαθιού, Αθήνα 2013, σελ. 67: υπ' αρ. 55 στον πίνακα των μαθητών: «Ιωάννης Τρικούπης η Μανθίδης, Μεσολογγίτης, γιος του Μάνθου και πατέρας του ιστορικού και πολιτικού Σπυρίδωνος».

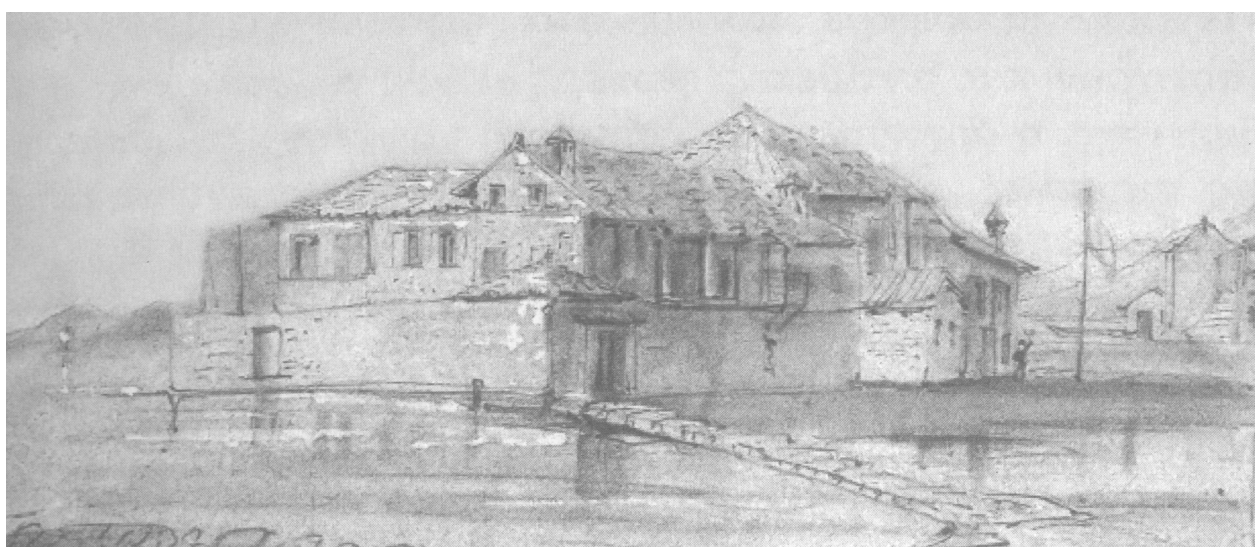
4 Σπ. Τρικούπη: Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, Αθήνα 1959, σελ. 15.

5 Κ. Σβολόπουλου, προμαχώντας στο Μεσολόγγι, εκδ. Εστία, Αθ. 2007, σελ. 66.

Διετέλεσε επίσης Πρόεδρος της Εφορίας της Πόλης μέχρι του θανάτου του και φρόντισε για την οχύρωσή της, προσφέροντας 1.000 γρόσια, αφού προηγουμένως διαφώνησε έντονα στην πρόταση να εγκαταλείψουν οι Μεσολογγίτες την πόλη κατά την διάρκεια της Α΄ πολιορκίας.

«Ιδού το πνεύμα που επικράτησε σε κοινή σύσκεψη με τη συμμετοχή του Μητροπολίτη Άρτας Πορφυρίου και των Προεστών, Τρικούπη, Παλαμά, Παπαλουκά και Ραζηκότσικα, άμυνα μέχρις εσχάτων! Ο λαός επευφημώντας αποδεχόταν με ικανοποίηση το πρόσταγμα»⁶

Νυμφεύτηκε την Αλεξάνδρα Απ. Παλαμά το 1785 και απέκτησε εννέα παιδιά, επτά αγόρια και δύο κορίτσια: Σπυρίδων, Απόστολος, Κωνσταντής, Μάνθος, Αναστάσιος, Μαρία, Νικόλαος⁷, Ειρήνη και Θεμιστοκλής τα ονόματά τους.

Η οικία Ιωάννου Ματθαίου Τρικούπη ή Μανθίδη (υδατογραφία)ι κατά το έτος 1824. Κτίσθηκε το 1730 και καταστράφηκε το 1826, κατά την Έξοδο του Μεσολογγίου

Η Μαρία παντρεύτηκε τον διατελέσαντα Δήμαρχο Μεσολογγίου Δημήτριο Καψάλη και απέκτησε την Αλτάνη και η Ειρήνη τον σωματάρχη Ιωάννη Ραζηκότσικα, αδελφό του Θανάση, με παιδιά την Καλλιρρόη, τη Μελπομένη και τον Ξενοφώντα.

Μελετώντας το γενεαλογικό της δέντρο θα βρούμε απόγονό της τον λογοτέχνη Ναπολέοντα Λαπαθιώτη.

Έχειρε ιδιαίτερης εκτίμησης απ' τους συμπολίτες του, και από τους ξένους απολάμβανε ειδικά προνόμια, ιδιαίτερα απ' τον Αλή Πασά, μεταξύ των οποίων ήταν να μην πληρώνει χαράτσι, να φοράει ευρωπαϊκή ενδυμασία και να ιππεύει χωρίς την υποχρέωση να ξεκαβαλικεύει, όταν στο δρόμο βλέπει Τούρκους σπαχήδες, να φοράει σκούφια και τσόχινο πεσλί. Έμοιαζε περισσότερο ως ξένος διπλωμάτης αφού διέθετε και αβρούς τρόπους συμπεριφοράς.

6 Κ.Σβολόπουλου, ό.π., σελ. 55.

7 Ο Ν. Κολόμβας στο βιβλίο του «Μεσολόγγι 1821 - 1829», σελ. 274 γράφει: α) Τρικούπης Νίκας, γιος του Ιωάννη. Έπεσε μαχόμενος κατά την διάρκεια της πολιορκίας (B 25²/129) β. Τρικούπης Νικόλαος, διασώθηκε κατά την Έξοδο της Φρουράς. Συνυπέγραψε με άλλους Μεσολογγίτες την από 26 Αυγ. 1830 συστατική επιστολή προς την κυβέρνηση για δεινοπαθόντας συμπολίτες τους (B. 11/16 και 98).

Υπήρξε ο γεννήτορας του ιστορικού Σπυρίδωνα Τρικούπη και του Θεμιστοκλή, οι απόγονοι των οποίων διέπρεψαν σ' όλα τα πεδία της Εθνικής μας ζωής.

Δύο παιδιά του, ο Μάνθος κι ο Κωνσταντής ή Τούμπας, χάθηκαν, ο πρώτος σε ναυμαχία (25.7.1825) στη λιμνοθάλασσα και ο δεύτερος τη βραδιά της Εξόδου.

Γενικά, πρόσφερε πολλά στο Μεσολόγγι, μολονότι υπάρχουν και αντίθετες φωνές. «Είναι γνωστόν πως ο Ι. Τρικούπης, ο άρχοντας πλοιοκτήτης και χρηματιστής - μπανκέρης της πόλης, εδάνειζε τα πλεονάζοντα εμποροναυτικά καπιτάλιά του με τόκο 1% κατά μήνα. Την ίδια περίοδο ο τόκος του δανείου των εθνικών ομολόγων ήτο 8% ετησίως».⁸ Τον κατηγόρησαν και στον Αλή Πασά για ατασθαλίες (το βοεβοδαλίκι του Μεσολογγίου υπήχθη στον Αλή Πασά το 1804), αλλά όταν παρουσιάστηκε στα Γιάννενα, απέδειξε με επίσημα έγγραφα την αθωότητά του και γύρισε στο Μεσολόγγι φορτωμένος με δώρα.

Στη Στάση των Μεσολογγιτών που απαιτούσαν χρηστή διοίκηση από «τους φροντιστές των οικονομικών» τάχθηκε και ο Ιωάννης Τρικούπης και με άλλους προύχοντες της πόλης όπως και ο επίσκοπος Ιωσήφ Ρωγών.

Πέθανε στις 30 Ιουλίου 1824. Έγραψαν τα «Ελληνικά. Χρονικά» την ίδια μέρα του θανάτου του: «Σήμερα απέθανε από τηκτικήν θέρμην ο Ιωαν. Τρικούπης. Η Πατρίς χρεωστεί πολλά εις τον άνδρα... ήτο καλός πατριώτης αφιερωμένος εις τα κοινά της πατρίδος και άοκνος εις τους κόπους, εκτιμώμενος παρά πάντων».

8 Σπ. Σακαλή: Ιστορικά Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, Αθήνα 2012, σελ. 41.

Σπυρίδων Ι. Τρικούπης

Ο άνθρωπος.

Ο Σπυρίδων Τρικούπης γεννήθηκε στο Μεσολόγγι στις 8(20) Απριλίου 1788 από γονείς εύπορης Μεσολογγίτικης οικογένειας. Γεννήτορές του ο Ιωάννης Μ. Τρικούπης, πρόεδρος δημογεροντίας του Μεσολογγίου και η Αλεξάνδρα Παλαμά.

Δεν γνωρίζουμε γιατί έλαβε το όνομα Σπυρίδων κι όχι Ματθαίος, που ήταν το όνομα του παππού του, μια κι αυτός ήταν πρωτότοκος. Να σημειώσουμε μόνο ότι στη γειτονιά του υπήρχε από τότε ο ναός του Αγίου Σπυρίδωνα και ο σεβασμός των Μεσολογγιτών προς τον πολιούχο τους μεγάλος.

Ο ιστορικός Αναστ. Γούδας κάνει μια υπόθεση. *«Άπορον εφάνη ημίν διατί, παρά το σύνθητες, ο πρωτότοκος (υιός του Ιωάννου Μ. Τρικούπη) δεν ωνομάσθη Ματθαίος όπως ο παππούς, ερωτήσαντες δε ουδέν ηδυνήθημεν να μάθωμεν. Τούτου ένεκα εικάζομεν ότι οι γονείς μόνον ένεκα μεγάλης ευσεβείας απέδωκαν τω πρωτοτόκω αυτών υιώ το όνομα του πολιούχου Αγίου, ούτινος ο ενοριακός ναός είναι εγγύτατα του οίκου Τρικούπη»*⁹.

Παίρνει την εγχύκλια μόρφωσή του στην Παλαμιαία Ακαδημία της γενέτειράς του με δασκάλους τον ιδρυτή της Παν. Παλαμά και το γιό του Γρηγόριο.¹⁰ Γίνεται κάτοχος της ιταλικής γλώσσας. Συνεχίζει τις σπουδές του στην Πάτρα (1810) όπου διδάσκεται τα γαλλικά και τα αγγλικά. Εκεί γνωρίζει τον λόρδο Νορθ, τον μετέπειτα κόμητα Γκίλφορντ.

Το 1815 με υποτροφία του Γκίλφορντ θα μεταβεί στη Ρώμη και στο Παρίσι και θα σπουδάσει Φιλολογία και Φιλοσοφία, ενώ και κατά τις διακοπές του συνοδεύει τον προστάτη του στο Λονδίνο, όπου μειείται στη διπλωματία και αγγλική νοοτροπία.

9 Αν. Γούδα: Βίοι Παράλληλοι, Αθήνα 1788, τ. 7^{ος}. σελ. 170.

10 Π. Αραβαντινού: Πανδώρα τ. ΙΖ Θεσπρωτός. Σελ. 380 κ.ε. αύξ. αρ. 11.

Το σπίτι του Σπυρίδωνα Τρικούπη στο Άργος.

Το 1822 διακόπτει τις σπουδές του και γυρίζει στο Μεσολόγγι. Ενώ βρίσκεται στο Ναύπλιο νυμφεύεται στις 7 Ιανουαρίου 1826 την Αικατερίνη, κόρη του Νικολάου Μαυροκορδάτου, αδελφή του Αλέξανδρου.

Ήταν σωματώδης - ιπποπόταμο τον αποκαλούσαν για τον όγκον του οι κουτσομπόληδες των πολιτικών σαλονιών - γεροδεμένος, με μεγάλο στρογγυλό κεφάλι και ροδαλό ακτινοβόλο πρόσωπο που κατέληγε σε πλατύ προγούλι, με εκφραστικά μάτια και ένα αγαθό πάντα χαμόγελο στα σαρκώδη του χείλη όπου πρόβαλαν έντονα κάτω από ένα ελαφρά ψαλιδισμένο μουστάκι, μειλίχιος και αριστοκράτης στους τρόπους, η φυσική του δε αρχοντιά κυριολεκτικά εσαγήνευε. Βαθύτατα αισθηματικός τύπος, με λεπτό γούστο και ρομαντική διάθεση κι ένας μεγάλος φυσιολάτρης.¹¹

Το ζεύγος θα αποκτήσει έξι παιδιά: Αττικός, βρέφος, Αγλαΐα, Χαρίλαος, Όθων, Σοφία, τα ονόματά τους.

Απ' αυτά θα επιζήσουν μόνο ο Χαρίλαος και η Σοφία, ενώ η Αγλαΐα και ο Όθων θα πεθάνουν στην παιδική ηλικία και τα άλλα δύο στη βρεφική.¹²

Η Αγλαΐα, η περιπόθητη κόρη τους, που διακρινόταν για την εξυπνάδα της και την επιμέλειά της πέθανε στο Λονδίνο το καλοκαίρι του 1842 σε ηλικία 13 ετών και όπως μας πληροφορεί ο Κωστής Παλαμάς, ο πατέρας της συνέθεσε θρηνώδες ποίημα για τον θάνατό της. Να θυμίσουμε ότι κι ο ίδιος ο ποιητής είχε γράψει τον «Τάφο» για την απώλεια του 4ετούς γιού του Άλκη. Τον θάνατο του γιού του Όθωνα που πέθανε

11 Κ. Π. Πετρόπουλου, Μεσολογγίτικες Εθνικές Δόξες, Αθ. 1971, σελ. 27.

12 Και η οικογένεια του γυναικαδέλφου του Αλ. Μαυροκορδάτου πέρασε μια οδυνηρή τριετία (1835 - 1837), αφού από τα έξι παιδιά της έχασε τα τέσσερα. Ένα στο Μόναχο το 1835 και τρία μαζί στην Τεργέστη τον Δεκέμβριο του 1837.

Το σπίτι της οικογένειας στην Αίγινα. Η έπαυλη αυτή πουλήθηκε στον Άγγλο πρεσβευτή Egerton. Το σπίτι σώζεται μέχρι σήμερα.

στην Αθήνα το 1844, ανακοινώνει με αγγελτήριο που συντάσσει ο ίδιος: «Ο υπεραγάπητος ημών υιός Όθων Τρικούπης, ενδεκαετής την ηλικίαν, ετελεύτησε χθες περί την 11 ώραν της νυκτός... Παρακαλούσιν αυτούς, να συνοδεύσωσιν τον νεκρόν κηδευόμενον αύριον Πέμπτην του Νοεμβρίου, την 10 ώραν π.μ.».

Ευτυχώς επέζησαν ο Χαρίλαος και η Σοφία για τα οποία ο Παλαμάς θα γράφει: «Ο Σπυρίδων Τρικούπης είναι εκείνος που γέννησε τον Χαρίλαο και τη Σοφία, τα ωραιότερα ποιήματά του».

Η ζωή του με την έντονη διπλωματική και πολιτική δράση, για τις οποίες θα μιλήσουμε, κύλησε ανάμεσα σε Μεσολόγγι, Ναύπλιο, Άργος, Αθήνα, Παρίσι, Λονδίνο και Αίγινα.

Ο Σπυρίδων Τρικούπης το 1862 παύει να ασχολείται ενεργά με την πολιτική, ιδιωτεύει, παραμένοντας στην Ελλάδα (Αίγινα - Αθήνα) και στις 12 Φεβρουαρίου του 1873 καθηλωμένος στο σπίτι του από ρευματισμούς των ποδιών του πεθαίνει.

Ο απέριτος τάφος της οικογένειας Τρικούπη (Σπυρίδων, Αικατερίνη, Χαρίλαος και Σοφία) στο Α΄ Νεκροταφείο.

Διαβάζουμε στην Εφημερίδα «Αιών». «Περί την ώραν 11 της χθες Δευτέρας, 12 του μηνός απεβίωσε, συνεπεία του από μακρού ετών μαστίσαντος αυτόν νοσήματος της αρθρίτιδος, ο ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ εν ηλικία ετών 85. Ο υιός αυτού κ. Χαρίλαος Τρικούπης ητύχησε να κλείση τους οφθαλμούς του γηραιού πατρός του, καταφθάσας εκ Μεσολογγίου, την προτεραίαν. Εις τον νεκρόν του Τρικούπη κηδευθέντα σήμερον, απεδόθησαν αι τιμαί αντιστρατήγου, διότι έφερε τον μεγαλόσταυρον του Σωτήρος. Η κηδεία αυτού υπήρξε πανηγυρική, ου μόνον εκ της στρατιωτικής και πολιτικής παρατάξεως, αλλά και εκ της συρροής απείρου πλήθους πολιτών...». Επικήδειους εξεφώνησαν στην εκκλησία ο Θρ. Ζαΐμης και στο κοιμητήριο ο Αλ. Κουμουνδούρος και ο Θ. Δεληγιάννης.

Ο απέριτος τάφος του βρίσκεται στο Α΄ Νεκροταφείο της Αθήνας και προτομή του υπάρχει στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Ο διπλωμάτης.

Η διπλωματική καριέρα του Σπυρίδωνα Τρικούπη μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αρχίζει το 1810 όταν πηγαίνει στην Πάτρα για περαιτέρω μόρφωση και συγχρόνως προσφέρει τις υπηρεσίες του στο αγγλικό προξενείο όπου εκεί γνωρίζει τον φιλέλληνα Frederic North, μετέπειτα λόρδο Γκίλφορντ, ο οποίος εκτιμώντας τα προσόντα του, πνευματικά και ηθικά, θέλει να του αναθέσει τη διεύθυνση της Ιόνιας Ακαδημίας που ίδρυσε Ο λόρδος στην Κέρκυρα. Τον φιλοξενεί στις διακοπές στη βίλα του στην Αγγλία όπου γνωρίζεται με εξέχουσες προσωπικότητες, όπως με τον Γεώργιο Κάνιγχ, που είχε γράψει, δεκαεξάχρονος ων, την Ωδή: «Δουλεία της Ελλάδος» και τη μεταγλώττισε ο Σπ. Τρικούπης.

Το 1825 με την υποστήριξη του προστάτη του λόρδου πρωτοστατεί στην ίδρυση του Αγγλικού κόμματος, του οποίου αργότερα αναλαμβάνει την αρχηγία.

Όσες φορές τα ανάκτορα διαφωνούσαν με τους πολιτικούς, τότε τους έπαυαν από Πρωθυπουργούς ή Υπουργούς και τους έστελναν πρέσβεις στο εξωτερικό.

Έτσι τον Οκτώβριο του 1833 ενώ είχε διοριστεί πρώτος Πρωθυπουργός έρχεται σε αντίθεση με την Αντιβασιλεία, αντικαθίσταται και διορίζεται πρεσβευτής στο Λονδίνο. Ήταν μία από τις πολλές φορές που ο Σπ. Τρικούπης διαφώνησε και παραιτήθηκε της πρωθυπουργίας.

Εκεί παραμένει μέχρι το 1838, οπότε παραιτείται, λόγω προσωπικών οικονομικών δυσχερειών, αλλά και του κράτους και επιστρέφει στην Ελλάδα. Ο Όθων για να τον «τιμωρήσει» τον διορίζει πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, θέση την οποία αποποιείται ο Τρικούπης, γιατί δεν συμφωνούσε με την τακτική των Βαυαρών απέναντι της Τουρκίας.

Το 1840 διορίζεται ξανά πρεσβευτής στο Λονδίνο μέχρι το 1843 που καταργήθηκαν οι πρεσβείες μας στο εξωτερικό. Με την επανασύσταση των πρεσβειών ο Σπ. Τρικούπης διορίζεται το 1850 για τρίτη φορά πρεσβευτής στο Λονδίνο μέχρι το 1862 (27 Φεβρουαρίου) που σοβαροί λόγοι υγείας τον αναγκάζουν να παραιτηθεί από το διπλωματικό σώμα αφήνοντας στο πόδι του τον γιο του Χαρίλαο, ο οποίος διαπραγματεύτηκε με επιτυχία την συνθήκη της Ένωσης των Επτανήσων με τη μητέρα Ελλάδα. Μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι γι' αυτή την Ένωση εργάστηκε ο Σπυρίδων όλα τα χρόνια της τελευταίας του θητείας ως διπλωμάτης στην Αγγλία.

Ο Σπυρίδων Τρικούπης υπήρξε επιτυχημένος διπλωμάτης, προικισμένος με ευφυΐα, και ρητορική δεινότητα. Ήρεμος, ελεύθερος και δημιουργικός. Νέστορας της διπλωματίας και νέος Οδυσσεάς.

Στο Λονδίνο που υπηρετούσε, η εκτίμηση των ανακτόρων και των αρχών ήταν απεριόριστη προς το πρόσωπό του.

Οι πληρεξούσιοι του ΙΓ΄ Ιονίου Κοινοβουλίου που ψήφισαν, στις 23 Σεπτεμβρίου 1863, την ένωση με την Ελλάδα. Τρίτος από αριστερά καθήμενος, ο ποιητής Αριστοτέλης Βαλαωρίτης.

Αναφερόμαστε σε ένα γεγονός: Κατά τον θάνατο της δούκισσας D' Orleans ο μόνος πρεσβευτής που κλήθηκε στην κηδεία ήταν αυτός και μόνη διπλωματική άμαξα που παρακολούθησε κατά διαταγήν την εκφοράν ήταν αυτή της Ελληνικής Πρεσβείας.

Μετρούμε 17 τα χρόνια που υπηρέτησε ως πρεσβευτής της Ελλάδος στο Λονδίνο και στο Παρίσι.

Ο πατριώτης.

Η έννοια του πατριωτισμού είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπου που στην εξυπηρέτηση των εθνικών και λαϊκών συμφερόντων υποτάσσει τις προσωπικές του φιλοδοξίες και επιθυμίες. Αυτό το αίσθημα το είχε πολύ ανεπτυγμένο ο Σπ. Τρικούπης.

Φοιτητής στα ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια υπεραμύνεται της αξίας της ελευθερίας και διακηρύσσει με την ευγλωττία που τον διέκρινε την ανάγκη απελευθέρωσης της πατρίδας του, όπως την είχαν οραματισθεί οι εθνεγέρτες πατέρες μας.

Η φιλοπατρία του υπήρξε και πηγή έμπνευσης. Υπάρχει ωραιότερη μετάφραση του θούριου του Τυρταίου απ' αυτήν του Τρικούπη; Διαβάζουμε:

Τι τιμή στο παλικάρι όταν πρώτο στη φωτιά
σκοτωθεί για την πατρίδα με τη σπάθη στη δεξιά.

Εικοσάχρονος εθνεγέρτης στιχουργεί:

Ο καιρός, αδελφοί, της Ελευθερίας φτάνει
και το γένος ημών τας δυνάμεις του λαμβάνει...

Και με το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης δημοσιεύει στο Παρίσι το 1821 τον «Δήμο», ποίημα των 200 δεκαπεντασύλλαβων ηρωικών στίχων, που κατά τον Κ. Παλαμά «...είναι γραμμένο με οίστρο Τυρταϊκό στη γλώσσα του δημοτικού τραγουδιού»¹³

Θυμούμαστε τους δύο ακροτελεύτιους στίχους, εθνική διαθήκη στους επερχόμενους:

Πόσο γλυκός ο θάνατος οπώρχετ' απ' το βόλι!
το θάνατο στον πόλεμο τιμή τον έχουν όλοι.

Είναι η εποχή που ο λόρδος Γκίλφορντ, χάρη στη γνωριμία με τον Ιω. Καποδίστρια και τον Σπ. Τρικούπη, ιδρύει την Ιόνιο Ακαδημία στην Κέρκυρα και μολονότι ο Σπυρίδων κατέβαλε μόχθο και σοφία στη διατύπωση του καταστατικού της και Ο λόρδος τον προόριζε για τη διεύθυνσή της, αυτός το 1822 γυρίζει στο επαναστατημένο Μεσολόγγι κι ακολουθεί τον Μαυροκορδάτο στην εκστρατεία προς την Ήπειρο, αλλά όταν έφτασε στο Μακρυνόρος πήρε εντολή να πάει στην Τρίπολη, όπου του ανέθεσαν πολιτικής μορφής αποστολή.

13 Το ποίημα αυτό που ανατυπώθηκε στην Αθήνα το 1863 και το άλλο «Δίμνη του Μεσολογγιού» καλό είναι, κάποια στιγμή, να τυπωθούν σε ένα μικρό ανάτυπο.

Αν και ήταν αγγλόφιλος, δεν δίσταζε να καυτηριάζει τις παρεμβάσεις των Άγγλων στα εσωτερικά της χώρας μας, όπως έγινε το 1850 που οι Άγγλοι ήθελαν να εκθρονίσουν τον Όθωνα και ο αγγλικός στόλος με ναύαρχο τον Πάρκερ απέκλεισε τον Πειραιά. Ο Σπ. Τρικούπης, αν και ήταν χολωμένος με την αυταρχική και αντιδημοκρατική διοίκηση του βασιλιά, γίνεται ο στυλοβάτης του θρόνου και μιλώντας στη Γερουσία απαιτεί την απομάκρυνση των Άγγλων.

Εγκατέλειπε υψηλές κυβερνητικές θέσεις και αξιώματα όταν αντιλαμβανόταν ότι οι κυβερνήτες, Καποδίστριας ή Βαυαροί, κυβερνούσαν αυταρχικά καταργώντας ουσιαστικά τις ελευθερίες του λαού, όπως αυτές εκφράζονταν δια των αντιπροσώπων τους.

Ο ιστορικός.

Ο Σπ. Τρικούπης φύτεψε τις δάφνες του σε πολλές περιοχές του πνευματικού χώρου. Και τις καλλιέργησε με κάθε επιμέλεια και φροντίδα.

Διπλωμάτης ικανότατος, πολιτικός συνετός που αν ζούσε την εποχή του Χαρίλαου, ίσως πετύχαινε περισσότερα από εκείνον. Λόγιος και ρήτορας, έγινε γνωστός σ' όλη την Ευρώπη απ' τον επικήδειο που εκφώνησε μπροστά στη σορό του φιλέλληνα Λόρδου Βύρωνα, αλλά και από τους πανηγυρικούς φλογερούς και πατριωτικούς λόγους με αφορμή νικηφόρες μάχες του αγώνα. Ποιητής, ιστοριογράφος ευσυνείδητος, εξαιρετος υμνογράφος.

Καθιερώθηκε ως ιστοριογράφος με την έκδοση της τετράτομης «Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως» πρωτοτυπωμένης το 1853 – 1857.

Πρόκειται για ένα αξιόλογο έργο, αφού ο ίδιος ο συγγραφέας ζούσε τα γεγονότα και προσπαθούσε να παίρνει αυθεντικές πληροφορίες από τους πρωταγωνιστές.

Γνωρίζουμε, βέβαια, ότι η ιστορία είναι αδιάφυστη μάρτυρας των γεγονότων, η ιστόρηση όμως απ' τους ιστορικούς εμπεριέχει ανακρίβειες ή διαφορετικές εκτιμήσεις είτε από άγνοια και κακή πληροφόρηση είτε από συμπάθειες και αντιπάθειες κρινομένων προσώπων.

Η ιστορία του Σπ. Τρικούπη, παρά τις επιφυλάξεις ορισμένων ιστορικών ότι μεροληπτεί υπέρ των Άγγλων η υπέρ του γυναικαδέλφου του Αλ. Μαυροκορδάτου, θα μείνει «κτῆμα ες αεί» κατά την εκτίμηση του Κ. Παλαμά. Ας μην ξεχνάμε ότι «η ένδοξος περίοδος (1831-1830) στην οποία αναφέρεται έχει πολύ φως, αλλά και πολύ σκότος, μεγαλείο και πάθη».¹⁴

Αφοπλιστική και η ομολογία του ίδιου του Σπ. Τρικούπη. «Πας άνθρωπος έχει τας πολιτικάς του δοξασίας, ώστε, γράφων, είναι δύσκολον να μην επηρεάζεται εντεύθεν ανεπαισθήτως».¹⁵

14 Γρ. Κωσταρά: Στο Λεύκωμα «Απ' τον Σπ. Τρικούπη έως τον Γεωργ. Αθανασιάδη - Νόβα», εκδόσεις ΕΞΟΔΟΣ, Αθήνα 2009, σελ. 40.

15 Απ. Κουζέλη: Οι Αιτωλοακαρνανές πρωθυπουργοί, Αθήνα 2000, σελ. 18.

Ο καθηγητής Πανεπιστημίου Σ. Β. Κουγέας στην κριτική του για την Ιστορία του Τρικούπη ανάμεσα στα άλλα θα μας πει και τούτα: «...Οπωσδήποτε η «Ιστορία» του Τρικούπη παραμένει μέχρι σήμερα η αξιολογότερα και εκτενεστέρα ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, θα εξακολουθήσει δε πάντοτε να έχει την αξία πολυτίμου πηγής ειδήσεων προερχομένων από ευσυνείδητον και αμερόληπτον αυτόπτην και συνεργόν εν τοις πρώτοις και τοις αρίστοις εις το μέγα αυτό γεγονός της Ιστορίας του Έθνους».

Όπως και νάναι, εμείς θα σταθούμε στη γνώμη του ιστορικού Εμ.. Κόκκινου, όπως διατυπώθηκε στην Εφημ. «Αιών» της 5 Απριλίου 1873: «Ο Τρικούπης συνεκέντρωσε επιτυχώς εν τη ιστορία αυτού την κριτικήν του Μεγαλοπολίτου δύναμιν με την θαυμασίαν του Ηροδότου χάριν».

Ο υμνογράφος

Ο μεγάλος αυτός πολιτικός και πατριώτης υπήρξε και εξαίρετος υμνογράφος.

Η οικία Τρικούπη στο Μεσολόγγι, όπως ξαναχτίστηκε το 1858 -1859.

Στα χρόνια της τουρκικής δουλείας έφεραν χωρικό νεανία παράλυτο στο ναό του Αγ. Σπυριδώνος κατά τον Εσπερινό της εορτής του Πρωτομάρτυρα Στεφάνου και τον απέθεσαν για να διανυκτερεύσει μέσα στην εκκλησία μπροστά. στην εικόνα του πολιούχου Αγίου. Και τότε έγινε το θαύμα: «Όρθρου δε βαθέος - αναφέρεται στον πρόλογο της Ακολουθίας - επεφάνη εις αυτόν ο Άγιος κατ' όναρ υφ' ην μορφήν ήτο εν τη εικόνι, αφυπνισθείς ευρέθη τω ναώ μέχρι πρωίας, ότε προσήλθον οι του ναού και άλλοι άνθρωποι και εύρον τον χθες παράλυτον υγιώς έχοντα».

Ο Σπυρ. Τρικούπης «ιεροκήρυκας» από μικρός στον άμβωνα του Αγ. Σπυριδώνα, όταν σπούδαζε στη Ρώμη το 1800, νοσταλγώντας την πατρίδα του, συνέθεσε ακολουθία σχετική με το θαύμα. Εκτός απ' τα «καθίσματα» και τα «απόστιχα» που είναι του Γερμανού Καρούσου, όλη η άλλη σύνθεση είναι δική του: «Δεύρο των Αιτωλών η πληθύς Μεσολογγίω αθροισθείσα ευφράνθητι, τη μνήμη του ιαθέντος, εν τω ναώ θαυμαστώς, Ιεράρχου θείου του Σπυριδώνος: εόρτασον δε ομού και πρωτομάρτυρος αίσιον, και φαιδροτάτην, του Στεφάνου πανήγυριν, η εγένετο παραλύτου η ίασις, όπως εύρωμεν πρέσβεας, αυτούς προς τον Κύριον, και τη

αγρύπνω πρεσβεία, των αμφοτέρων ρυόμενοι, κινδύνων παντοίων μεγαλύνωμεν απαύστως, τον πάντων Κύριον». Η ακολουθία «επί τω θαύματι της του παραλυτικού ίασεως» Ψάλλεται πανηγυρικά την εορτή του Πρωτομάρτυρα Στεφάνου. Από του 1907 τυπώθηκε σε καλαίσθητο τεύχος 24 σελίδων με πρόλογο του Γυμνασιάρχη Μεσολογγίου, Ζακύνθιου Κ.Ν. Γιαννούτσου.¹⁶

Διαβάζουμε στον πρόλογο: «Εν χρόνις της πατρίου ημών ιστορίας ενδόξοις άνδρες υπερόχου διανοίας, ενίοτε ύφιστα εν τη πολιτεία αξιώματα κατέχοντες, έκρινον πρέπουσαν εαυτοίς ασχολίαν να ποιώσι και φάλλωσιν -ουχί σπανίως- ύμνους κατανυκτικούς προς τον Θεόν και τον Σωτήρα του κόσμου και εν γένει την θρησκευτικήν μελλωδίαν να καλλιεργώσιν... Εννοείται, ότι εν χρόνις ζόφου πνευματικού “ότε αι Μούσαι εσιώπων και νυξ δουλωή εις την γην της Ελλάδος ηπλούτο”, η του θείου λατρεία, όσον δήποτε διάπυρος και αν το, δεν ηδύνατο ευκόλως να γεννήση Ρωμανούς και Σεργίους... Είκοσιν έτη προ του ιερού ημών αγώνος ούτινος εγένετο σπουδαίος μέτοχος και περιώνυμος αφηγητής, ο Σπυρίδων Τρικούπης ετάνυσε της ζωηράς αυτού φαντασίας τας πτέρυγας, ίνα δοξάση τον Θεόν και τον θαυματουργόν αυτού Άγιον Σπυρίδωνα. Επί τω θαύματι τούτω καθιερώθη έκτοτε κατά παράδοσιν να γίνηται εν τω ειρημένω ναώ πανήγυρις, φάλλεται δε μέχρι σήμερα κατ’ αυτήν εν τω ναώ τούτω αντί της Ακολουθίας του Αγίου Στεφάνου η προκειμένη. Είναι όμως ανάγκη να δηλωθή, ότι ο ποιήσας αυτήν αιόδημος ανήο μετά πλήρους γνώσεως των της ημετέρας Εκκλησίας καθεστώτων - άτινα δεν απαξιούσι να μανθάνωσιν οι αληθώς μεγάλοι άνδρες- συνυφαίνει τεχνηέντως μετά των προς τον Άγιον Σπυρίδωνα ύμνων δια το θαύμα και τα προς τον εορταζόμενον Πρωτομάστορα εγκώμια και τας προσηκούσας ωδάς προς τον ενανθρωπήσαντα Σωτήρα του κόσμου, ούτινος η κατά σάρκα γέννησις είναι η μεγάλη των ημερών εκείνων εορτή»¹⁷.

Ο ποιητής

Όμως «ο Σπυρίδων Τρικούπης από τη νεότητά του ίσαμε τα γεράματα πολιτικός, διπλωματικός, ιστορικός και σταδιοδρόμος πολυμέριμος και αναπαυμένος ύστερα και πονεμένος από τα χρόνια του κι από τα πένθη του απόμεινε σιγαλά και μακριά απ’ το θόρυβο του κόσμου Ποιητής...»¹⁸. Αυτό θα χαράξει η έγκυρη γραφίδα του κριτικού Κ. Παλαμά.

Επικός μαζί και λυρικός. Παίρνουμε μια γεύση απ’ το επικό στιχούργημα του «Δήμου».

16 Κ. Σ. Κώνστα: ό.π., τ. 5^{ος}, σελ. 161 - 165.

17 Π. Β. Πάσχου: Περιοδ. Αιτωλικά, τεύχος 10ο, Ιαν. - Ιούν. 2008, σελ. 83.

18 Κ. Πετρονικολού: Το εικοσιένα, Αθήνα 1976, εκδ. Σείριος, σελ. 287.

Τι νάν' ο ποδοβολητός, τα κούφια τα τουφέκια;
 Τι νάν' τα τόσ' αλαλητά τ' ανδρίκεια τα γυναίκεια;
 Δεν είναι παγγυριώτικα, δεν πέφτουν στο σημάδι·
 ανοιούν η κούφιας τουφεκιάς μου φαίνεται στον άδη.
 Αυτάπε το στοχαστικό στόμα του Γερογιάννη
 κι ευθύς το χέρι στο σπαθί και σταις πιστόλαις βάνει.
 Σε λίγο βλέπει κι έρχεται πλήθος κατηφιασμένο,
 και νειόσε ξυλοκρέββατο τ' ανάσκελα ριμμένο·
 βλέπει πως είν' ο Δήμος του αιματοκυλισμένος,
 ζητεί να μάθ' αν ην νεκρός η μόνο λαβωμένος...

Έφαλε, ισάξια με τους μεταγενέστερους του Μεσολογγίτες ποιητές την ομορφιά της πατρίδας του. Αναφέρουμε το ποίημα «Λίμνη του Μεσολογγίου», το οποίο μάλιστα μελοποιήθηκε από τον Φραγκίσκο - Λαμπρινό Δομενεγίνη και το τραγουδούσαν την εποχή του Όθωνα.

Εις την λίμνη κυματούσα μιαν ανέμελη νυχτιά,
 η πολύπαθη καρδιά μου εποθούσε μοναξιά.
 Σιγά φλοίσβιζε το κύμα στο μονόξυλο εμπρός,
 το πανάκι μου φυσούσε αεράκης στεριανός.
 Δεν ακούετο άλλος κρότος απ' τον κρότο των ψαριών,
 όταν έξαφνα πηδώντας εβουτούσαν στον βυθόν
 εξανοιόγοντο μακρόθεν των ψαράδων οι πυρές.
 Εφαίνοντ' όλες απ' το μάκρος πως κινούντο μοναχές
 κι εσχημάτιζαν εμπρός μου τόξον όλον φωτεινό,
 σαν της θάλασσας πλανήται περπατούσαν στο νερό...

Πίστευε στην αξία και προσφορά των ποιητών και της ποίησης. Ταξίδεψε στη Ζάκυνθο και αγωνίστηκε να πείσει τον Διον. Σολωμό να στιχουργήσει στην Ελληνική γλώσσα. Το πέτυχε παρά τις αντιρρήσεις του ποιητή, ότι δεν γνωρίζει καλά τη γλώσσα. Τον μύησε στη δημοτική και με μαθήματά του.

Αργότερα ο Σολωμός, που έγραψε τον «Ύμνο εις την Ελευθερίαν» μέσα σε ένα μήνα (Μάιος 1833), τον εμπιστεύτηκε σ' αυτόν, ο οποίος είναι ο πρώτος που τον δημοσίευσε το 1824 στα «Ελληνικά Χρονικά» του Μάγερ, με δικές του αναλύσεις και ερμηνείες.¹⁹

Στη «Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος» σχολιάζοντας τον «Ύμνο εις την Ελευθερίαν» την 21 Οκτωβρίου 1825 σημειώνει: «Ο ποιητής την Ελευθερία ούτε απ' τους ουρανούς μας την κατεβάζει, ούτε με τα συνηθισμένα από την ποίησιν σύμβολα της Θεότητας την χαρακτηρίζει... Η Ελευθερία της Ελλάδος συνεταφιάσθη με τους ήρωές της. Όθεν τους τάφους ανοίγει Ο ποιητής, από τα εκεί θαμμένα κόκκαλα την εβγάζει και όλην Ελληνικήν την παρουσιάζει... Αν δεν με απατά η ειλικρινής μου προς τον ποιητήν φιλία,... εις κανένα καιρόν και εις κανένα έθνος η ελευθερία δεν ήυρε φάλην αξιώτερον»!

Στο έργο του Διονυσίου Σολωμού «Διάλογος» όπου συνομιλούν ο «Ποιητής», ο «Φίλος» και ο «Σοφολογιώτατος» προφανώς ο «Φίλος» δεν είναι άλλος απ' τον Σπυρίδωνα Τρικούπη.

19 Κ. Σ. Κώνστα: Νέα Εστία, Αθήνα 55, τ. 642/1.4.1954, σελ. 451.

Όταν πέθανε ο Εθνικός Ποιητής, φάνηκε στο ποιητικό στερέωμα ο Λευκαδίτης Αριστ. Βαλαωρίτης. Έτσι τον εχαιρέτισε ο Τρικούπης:

Τ' αηδόνι δεν απέθανε, τ' αηδόνι πάντα ζη.
Άλλαξε τα φτερά του, δεν άλλαξε φωνή...

Ο Σπ. Τρικούπης μπορούμε να ισχυριστούμε πως είναι ο σκυταλοδρόμος που πήρε τη σκυτάλη από το Σολωμό και με γοργά και σταθερά βήματα την παρέδωσε στον Κ. Παλαμά. Είναι ο αρχηγός της ονομαστής μετέπειτα Σχολής της Ρούμελης.

Ο ρήτορας

Όμως το μεγάλο χάρισμά του ήταν η ικανότητα σύνταξης αυτοσχεδίων λόγων και η ρητορική του δεινότητα.

Από μαθητής ακόμη στην Παλαμαϊκή Σχολή Μεσολογγίου ανέβαινε στον Άμβωνα των εκκλησιών «...κι έσταζε τ' ακριβό μπάλαμο της παρηγοριάς στις σκλαβωμένες καρδιές...»²⁰.

Οι λόγοι του: παραινετικοί (στον Αγ. Σπυρίδωνα), επικήδειοι (στον λόρδο Βύρωνα και Γ. Καραϊσκάκη), πανηγυρικοί (ανάκτηση του Μεσολογγίου), επιστολικοί (στον Πάλμερστον), τέλος ποιητικοί είναι μνημεία καλλιπέπειας. Δημοσθένεια η γλώσσα και Περικλείος ο ειρμός. Επονομάστηκε «Εθνικός Ρήτωρ του Αγώνος» κυρίως για τους μνημειώδεις λόγους στον Βύρωνα και Καραϊσκάκη. Ο πρώτος μεταφράστηκε αργότερα σε 17 γλώσσες.

Τον ακούμε μπροστά στη σορό του Άγγλου φιλέλληνα: «Τι ανέλπιστον συμβεβηκός! Τι αξιοθρήνητον δυστύχημα! ...ο λαός της πολύπαθης Ελλάδος... σήμεραν όλος θλίψις και κατήφεια καταβρέχει το νεκρικόν του κρεββάτι με πικρότατα δάκρυα και οδύρεται απαρηγόρητα...» (10.4.1824)

Και ο άλλος λόγος μπροστά στη σορό του οπλαρχηγού Γ. Καραϊσκάκη: «Κλαύσατε, θυγατέρες της Ρούμελης, τον θάνατον εκείνου, ο οποίος επικεφαλής των αδελφών σας ελάμπρυνε το αιχημηρόν πρόσωπόν σας, σας έβγαλε τα πένθιμα φορέματα, σας ένδυσε λαμπρά και έτρεχεν ακάματος την τωρινήν άνοιξιν εις τας κορυφάς του Υμηττού δια να κόψη εύοσμα άνθη και στεφανώσει τας παρθενικάς κεφαλάς σας. Αλλά... τι προσκαλώ μόνον τας θυγατέρας της Ρούμελης εις κλαυθμούς; Πως να μην κλαύσωμεν όλοι;...» (24-4-1827).

Όταν, μετά από τρίχρονη σκλαβιά, ανακτήθηκε το Μεσολόγγι στις 26ης Μαΐου 1829, ο κυβερνήτης Ι. Καποδίστριας διέταξε να γίνει στον Μητροπολιτικό ναό της Αίγινας Δοξολογία για το χαρμόσυνο γεγονός. Ομιλητής ο Σπ. Τρικούπης.

20 Δ. Γιάκου: Λυρικοί της Ρούμελης, Αθήνα 1958, σελ. 8.

Άστραψε και βρόντηξε: «Ανέστη η Ελληνική Σιών! Ανέστη η Αγία Σιών! Ω πόλις του Μεσολογγίου! Ω πόλις, βασίλισσα των άλλων πόλεων της Ελλάδος, πόλις δια την οποίαν πολλά και μεγάλα ελαλήθη... Το Μεσολόγγι δεν ανήκει πλέον εις σας, Έλληνες, μόνον· το υιοθέτησεν όλος ο παλαιός και ο νέος κόσμος. Η 2α Μαΐου θέλει είναι ημέρα παντοτινή του χριστιανικού κόσμου πανηγύρεως»²¹.

Η Αικατερίνη διοργάνωσε γιορτή που έμεινε παροιμιώδης στο σπίτι τους στην Αίγινα στις 8 Μαΐου 1829 όταν μαθεύτηκε το γεγονός της απελευθέρωσης του Μεσολογγίου. Στη δεξίωση παρέστη ο Ι. Καποδίστριας και όσοι εκ των κορυφαίων αγωνιστών βρίσκονταν στην Αίγινα που εν τω μεταξύ είχε μεταφερθεί η πρωτεύουσα του κράτους.

Ο πολιτικός

Πεδίον λαμπρόν δράσης για τον Σπ. Τρικούπη υπήρξε ο πολιτικός στίβος. Ακατάβλητος κι ασυναγώνιστος.

Πετούσε τ' ακόντιο έξω απ' το Στάδιο. Είχε τη φαρέτρα του γεμάτη από γνώσεις, λόγω των πολυετών σπουδών στην Εσπερία, διπλωματική παιδεία και πείρα της λειτουργίας των κοινοβουλευτικών θεσμών που απέκτησε στα χρόνια της διπλωματικής του υπηρεσίας κι ακόμη εντιμότητα και φιλοπατρία, στοιχεία που πρέπει να χαρακτηρίζουν τον κάθε πολίτη που θέλει ν' ασχολείται με τα κοινά κι έχει την φλόγα της προσφοράς μέσα στην καρδιά του.

Ενώ βρίσκεται στο Μεσολόγγι και βοηθάει τον πατέρα του στα καθήκοντά του όταν εκείνος ήταν «Χαζίρης», δηλαδή προεστός της πόλης, εκλέγεται παραστάτης Μεσολογγίου - Αιτωλικού. Είναι η χρονιά που γνωρίζεται με τον Διον. Σολωμό.

Τον Μάρτιο του 1824 γυρίζει στο Μεσολόγγι, επισκέπτεται τακτικά τον λόρδο Βύρωνα στο σπίτι του και μεταφράζει τα ποιήματά του. Προφανώς ο λόρδος Βύρων να προορίζονταν για πρώτος κυβερνήτης της Ελλάδας, αφού η αγγλική πολιτική και ένεκα Σπ. Τρικούπη, αλλά και Αλ. Μαυροκορδάτου επηρέαζε τα πράγματα στην Επαναστατημένη Ελλάδα.

Στις 13 Απριλίου 1824 επανεκλέγεται παραστάτης βουλευτικού και από τον Απρίλιο του 1826 μέχρι τον Μάιο 1827 συμμετέχει στις εργασίες της Γ' Εθνοσυνέλευσης. Εν τω μεταξύ εκλέγεται μέλος στη Δωδεκαμελή στην 21η συνεδρίαση της 30 Μαρτίου 1827 αποφάσισε να δοθεί στον Ιω. Καποδίστρια ο τίτλος του Κυβερνήτη, η θητεία του να είναι επταετής και να κυβερνάει σύμφωνα με το Σύνταγμα της Επιδαύρου (Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας. Πρακτικά Γ' Εθνοσυνέλευσης).

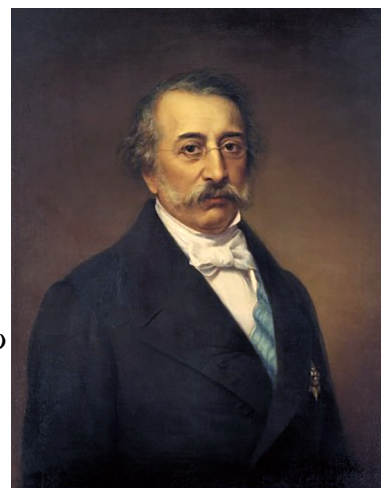
21 Σπ. Τρικούπη: Λόγοι Αυτοσχέδιοι, Αθήνα 1905, σ. 59 - 63. Αυτοί οι «Λόγοι» πρωτοδημοσιεύτηκαν στο Παρίσι με δαπάνες του φίλου του και αναδόχου της κόρης του Σοφίας Παντιά Ράλλη το έτος 1836. Πρόκειται για αγωνιστή του 1821 από τη Χίο (1793 - 1865) που εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο το 1886/27, νυμφεύτηκε εκεί τη Μαριέττα Πέτρου Σκαραμαγκά, υπήρξε πρόξενος της Ελλάδας στο Λονδίνο (1835 - 1853), Προεστός της Ελληνικής Κοινότητας.

Με την άφιξη του Ι. Καποδίστρια στις 8 Ιανουαρίου 1828 ο Σπ. Τρικούπης διορίζεται Γενικός Γραμματέας της Επικράτειας (Πρωθυπουργός).

Στην Α΄ Κυβέρνηση Γενικός Γραμματέας (Πρωθυπουργός) ο Σπυρίδων Τρικούπης και Γραμματείς ή Συντάκτες ή Συνθέτες (Υπουργοί) οι: Γ. Πραΐδης, Γ. Καραγιαννόπουλος, Ν. Καρόρης, Π. Σπανόπουλος και Ν. Δραγούμης.

Υπήρξε, λοιπόν, ο πρώτος Πρωθυπουργός του ελεύθερου ελληνικού κράτους.

Σύντομα θα διαφωνήσει με τον Κυβερνήτη για την αυταρχικότητα με την οποία κυβερνούσε, και για το νόμο που ψήφισε «...να ψηφίζουν οι ετερόχθονοι», προς ίδιον όφελος και θα παραιτηθεί για να μην θεωρείται «συνένοχος πράξεων εκνόμων», παραμένοντας για λίγο στη θέση του Υπουργού των Εξωτερικών.

Ο Αλεξ. Μαυροκορδάτος

Στην Δ΄ Εθνοσυνέλευση που συνέρχεται (Ιούλιος 1829) στο Άργος, αν και είναι εκλεγμένος δεν συμμετέχει. Το 1830 επειδή θεωρείται αντικαποδιστριακός τίθεται υπό περιορισμόν στην Ύδρα και μετά τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια (27 Σεπτεμβρίου 1831) γυρίζει στο Μεσολόγγι. Ένα εξάμηνο μετά, τον Απρίλη του 1832, παίρνει το χαρτοφυλάκιο του Υπουργού των Εξωτερικών, ως μη μετασχών στον Εμφύλιο.

Με την άφιξη του Όθωνα, ως βασιλιά της Ελλάδας (25 Ιανουαρίου 1833), στο Ναύπλιο, ορίζεται απ' την Τριμελή Αντιβασιλεία ως Πρωθυπουργός, κρατώντας και το Υπουργείο Εξωτερικών. Καποδίστριας και Όθωνας αυτόν επέλεξαν ως πρώτο Πρωθυπουργό. Εκείνη την εποχή η εκάστοτε κυβέρνηση ήταν ολιγομελής. Τρία πρόσωπα κρατούσαν και τα επτά υπάρχοντα Υπουργεία. Είναι η δεύτερη κυβέρνηση του.

Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς συγκρούεται με την Αντιβασιλεία και παραιτείται.

Το 1835 ιδρύεται στην Αθήνα, που λίγο πριν έγινε πρωτεύουσα του κράτους (1 Δεκεμβρίου 1834), το Συμβούλιο της Επικρατείας και ο Όθων τον διορίζει Σύμβουλο. Συμμετέχει στις 18 Μαρτίου 1844 στην Εθνική Συνέλευση της 3ης Σεπτεμβρίου που ψηφίζεται το Σύνταγμα και καθιερώνεται το πολίτευμα της Συνταγματικής Μοναρχίας. Εκπροσωπεί το Μεσολόγγι με τον Α. Μαυροκορδάτο.

Τον ίδιο μήνα συμμετέχει στην κυβέρνηση του Αλ. Μαυροκορδάτου αναλαμβάνοντας τα Υπουργεία Εξωτερικών, Παιδείας και αργότερα αυτό της Δικαιοσύνης.

Στις 16 Ιουνίου 1844 διορίζεται από τον Όθωνα γερουσιαστής.

Στις 6 Μαρτίου 1848 λαμβάνει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, αλλά την καταθέτει, γιατί ο Αλ. Μαυροκορδάτος αρνείται να συνεργαστούν.

Ο Σπυρίδων Τρικούπης.

Το 1849 αποστασιοποιείται από την αγγλική πολιτική, μολονότι αρχηγός του αγγλικού κόμματος, γίνεται ένθερμος υποστηρικτής του Όθωνα και μάλιστα κατά τα «Περπερικά» στέλνεται στο Παρίσι για να ενημερώσει τη γαλλική κυβέρνηση για τις αυθαιρεσίες της αγγλικής.

Πριν από την επιλογή του Δημ. Βούλγαρη ως Πρωθυπουργού (1854) ο Όθων κάλεσε τον Σπ. Τρικούπη να λάβει την Πρωθυπουργία, ενώ βρισκόταν ως πρεσβευτής στο Λονδίνο. Αυτός άθυμος εγκατέλειψε την Αγγλία, αλλά απ' το Παρίσι απέστειλε στον βασιλιά γνωμοδότηση διακεκριμένων γιατρών, οι οποίοι απέκλειαν σ' αυτόν, για λόγους υγείας, την ανάληψη άλλων καθηκόντων.

Κατόπιν αυτού ο Τρικούπης γύρισε στο Λονδίνο και ο Όθωνας κάλεσε τον Δημ. Βούλγαρη, έναν αυταρχικό, αγέρωχο και απρόσιτο χαρακτήρα που θα κυριαρχήσει επί 15/ετία στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας μέχρι που η καταδίκη επί δωροδοξία του υπουργού και γαμπρού του από θυγατέρα Β. Νικολόπουλου από δικαστήριο που προέδρευε ο αδέκαστος Θεμιστοπόλος Μεσολογγίτης Δημ. Βάλβης θα αποτελούσε και τον πολιτικό του θάνατο (31.3.1876).²²

Στη γαλλική πρωτεύουσα στις 18(30) Μαρτίου 1856 υπογράφεται η Συνθήκη με την οποία τερματίζεται ο Κριμαϊκός πόλεμος. Την Ελλάδα εκπροσώπησε ο Σπ. Τρικούπης.

Μετά από απουσία 12 ετών από την Ελλάδα, αφού ήταν πρεσβευτής στο Εξωτερικό, επιστρέφει στις 23 Φεβρουαρίου 1862 και αποποιείται την πρόταση του Όθωνα να σχηματίσει κυβέρνηση. Μια τελευταία θέση κοινοβουλευτικής ευθύνης είναι αυτή του πληρεξουσίου των Ελλήνων του Μάντσεστερ (24 - 28 Νοεμβρίου 1862). Με τη λήξη των εργασιών της εθνοσυνέλευσης αποχωρεί απ' τον δημόσιο βίο (17 Νοεμβρίου 1864).

Ο Αλ. Σούτσος αποτιμά την προσωπικότητά του: «Έχει εδραϊαν κρίσιν και ακέραιον χαρακτήρα, αποστρέφεται τας έριδας, δεν δοξομανεί και δια να αναβή την ανωτάτην βαθμίδα δεν πατεί ερείπια και πτώματα».²³

Ο Σπ. Τρικούπης υπήρξε ένας ήπιος, συνετός πολιτικός. Δεν ήταν υπέρ βίαιων ανατροπών με στάσεις και εμφύλιους σπαραγμούς, αλλά με ατάραχες μεταρρυθμίσεις.

Η μνήμη του ήταν καταπληκτική. Αρκούσε, όπως έλεγε ο γιος του να διαβάσει δυο φορές όποιο λόγο είχε γράψει και ύστερα να τον απαγγείλει αυτολεξεί. Μιλάμε γι' αυτούς που σχεδίαζε, γιατί οι περισσότεροι ήταν αυτοσχέδιοι. Εκμεταλλευόταν κάθε τι, λόγω η περίπτωση που νόμιζε πως ήταν ικανό να εμψυχώσει, να ηλεκτρίσει, να εξάψει, να ενθουσιάσει, να απογοητεύσει, να συγκινήσει, να φρονηματίσει ή και να φοβίσει ακόμη για να πετύχει το σκοπό του. Ήταν ο κήρυκας της ομόνοιας.

Αναφέρεται, ότι στο Αιτωλικό, στη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα, συγκροτήθηκε Γενική Συνέλευση της Δυτικής Ελλάδος και πάνω στο θέμα της είσπραξης των εγγείων φόρων απειλήθηκε μεταξύ των οπλαρχηγών ένοπλη ρήξη, παρά τις νουθεσίες του Σπ. Τρικούπη. Όμως εκείνη την ώρα τους συντάραξε ένας μεγάλος σεισμός, οπότε ο Τρικούπης πιάνεται απ' αυτό το γεγονός και τους λέει «...πως είναι σημείο θείας οργής για τους σφετεριστές του δημοσίου χρήματος και ότι ο Θεός δεν τιμωρεί μόνον τους απίστους εχθρούς του γένους, αλλά και τους αδίκους Έλληνες». Τότε έδωσαν οι αγαθοί και θρησκόληπτοι καπεταναίοι τα χέρια και έφυγαν αδελφωμένοι.²⁴

«Στην πολιτική του ζωή απέφευγε να τραβήξει πρώτος το σπαθί, ήταν όμως ο τελευταίος που θα το έβαζε στη θήκη του». Και μιας και αναφέρθηκα στην παραπάνω εκτίμηση του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γρ. Κωσταρά θα τελειώσω τα γραφόμενά μου για τον Σπ. Τρικούπη με τα λόγια του ίδιου, με τα οποία άρχισε την ομιλία του σε επετειακή εκδήλωση για τους Αιτωλοακαρνανές πολιτικούς, μιλώντας για τον Σπ. Τρικούπη:

22 Δ. Σ. Μπερερής: Οι Δήμαρχοι Μεσολογγίου, Αθ. 2016, εκδόσεις Αιτωλοακαρνανικός Τύπος, σελ. 72.

23 Η μεταβολή της Τρίτης Σεπτεμβρίου σε φυλλάδια πέντε, β' εκδ. Αθήνα 1844, σ. 144.

24 Κ. Π. Πετρόπουλου, ό.π. σελ. 34-35.

«Οι σπάνιες προσωπικότητες, προικισμένες με το θείο φως, αφήνουν ανεξίτηλα κι αιώνια τα ίχνη τους μέσα στην ιστορία. Τα βήματά της ενωτίζονται οι υψηλόφρονες αυτοί άνδρες και, κρατώντας μέσα τους τον ευώδη οίνο της Εθνικής ζωής και των ηρώων το αγιασμένο πνεύμα, λειτουργούν ως «σηματωροί και κήρυκες» ...Ένα από αυτά τα ωραία πνεύματα είναι Ο Σπυρίδων Τρικούπης, ο οποίος με τον γιγάντιο πατριωτικό του νου και τις ζυγισμένες πράξεις του καθόρισε αποφασιστικά την μοίρα και τον πολιτισμό της αναγεννώμενης χώρας του. Προικισμένος με θείο φως άφησε ανεξίτηλο κι αιώνιο το ίχνος του μέσα στην ιστορία».²⁵

Σημαντικά ορόσημα στη ζωή του Σπυρίδωνα Τρικούπη

- 1788. (8 Απριλίου). Γεννιέται στο Μεσολόγγι.
- 1810. Μετά την αποφοίτηση από την Παλαιαία Ακαδημία συνεχίζει τις σπουδές του στην Πάτρα, όπου γνωρίζεται με τον λόρδο Γκίλφορντ.
- 1815. Σπουδάζει στη Ρώμη και το Παρίσι Φιλοσοφία και Φιλολογία.
- 1821. Εκδίδει στο Παρίσι το ποίημα: Ο Δήμος: Ποίημα κλέφτικον.
- 1822. Διακόπτει τις σπουδές του και γυρίζει στο Μεσολόγγι. Συμμετέχει στην άτυχη εκστρατεία του Μαυροκορδάτου στην Ήπειρο.
- 1822. (Σεπτέμβριος). Εκτελεί χρέη Γραμματέα στον Γκίλφορντ στην Κέρκυρα.
- 1823. (Φεβρουάριος). Επιλέγεται παραστάτης Μεσολογγίου - Αιτωλικού. Συνδέεται με τον Δ. Σολωμό.
- 1824. Επιστρέφει στο Μεσολόγγι. Εκφωνεί στις 10 Απριλίου τον επικήδειο στον νεκρό του Λόρδου Βύρωνα.
- 17 Δεκεμβρίου 1824 - 5 Ιανουαρίου 1825. βρίσκεται στο Αιτωλικό όπου συμμετέχει στη Τ. Σ. Δυτικής Ελλάδας.
- 1825. Πρωτοστατεί στη δημιουργία του αγγλικού κόμματος.
- 1826. (7 Ιανουαρίου). Νυμφεύεται στο Ναύπλιο την Αικατερίνη Μαυροκορδάτου.
- 1826. (Απρίλιος 1826 - Μάιος 1827). Συμμετέχει στις εργασίες της Γ' Εθνοσυνέλευσης.
- 1828. (8 Ιανουαρίου). Διορίζεται Γενικός Γραμματέας Επικρατείας (Πρωθυπουργός).
- 1829. Διαφωνεί με τον Καποδίστρια και παραιτείται.
- 1830. Γεννιέται το πρώτο του παιδί, η Αγλαΐα.
- 1831. (27 Σεπτεμβρίου). Δολοφονείται ο Καποδίστριας και γυρίζει στο Μεσολόγγι.
- 1832. (Απρίλιος) Διορίζεται Υπουργός Εξωτερικών.
- 1832. (11 Ιουλίου) Γεννιέται στο Ναύπλιο ο πρωτότοκος γιός του Χαρίλαος.

²⁵ Γρ. Κωσταρά: ό.π., σελ. 33.

- 1833. (25 Ιανουαρίου) Διορίζεται Πρωθυπουργός και διατηρεί τη θέση του Υπουργού Εξωτερικών.
- 1833. (3 Απριλίου). Σχηματίζει τη δεύτερη κυβέρνησή του και αναλαμβάνει και υπουργός Εξωτερικών και Παιδείας.
- 1833. (Οκτώβριος). Παραιτείται και διορίζεται πρεσβευτής στο Λονδίνο. Γεννιέται το τρίτο του παιδί ο Όθωνας.
- 1835. Διορίζεται σύμβουλος στο νεοσύστατο Συμβούλιο Επικρατείας.
- 1838. Γεννιέται στο Λονδίνο η δευτερότοκη κόρη του η Σοφία. Απομακρύνεται από την Πρεσβεία και γυρίζει στην Αθήνα.
- 1844. (18 Μαρτίου). Συμμετέχει ως πληρεξούσιος Μεσολογγίου στην Εθνική Συνέλευση στην Αθήνα.
- 1844. (30 Μαρτίου). Διορίζεται Υπουργός Εξωτερικών, Παιδείας και Δικαιοσύνης.
- 1844. (Ιουνίου). Διορίζεται από τον Όθωνα Γερουσιαστής.
- 1853. Διορίζεται για τρίτη φορά πρεσβευτής στο Λονδίνο. Εκδίδει τον Α' τόμο της «ιστορίας» του.
- 1861. Παραιτείται από τη διπλωματική υπηρεσία για λόγους Υγείας.
- 1862. (23 Φεβρουαρίου). Επιστρέφει στην Ελλάδα.
- 1862. (24-28 Νοεμβρίου). Πληρεξούσιος των Ελλήνων ομογενών του Μάντσεστερ.
- 1864. Μετά τη λήξη των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης αποχωρεί από το δημόσιο βίο.
- 1871. Πεθαίνει η γυναίκα του.
- 1873. (12 Φεβρουαρίου). Φεύγει απ' τη ζωή.

Αικατερίνη Τρικούπη

Η Αικατερίνη ήταν η τρίτοτοκη κόρη του λόγιου αξιωματούχου των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών Νικολάου Μαυροκορδάτου και της Σμαράγδας, θυγατέρας του Αυθέντου Καρατζά, αδελφή δε του γνωστού πολιτικού από τα μετεπαναστατικά χρόνια του 1821 Αλεξ. Μαυροκορδάτου. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το έτος 1800.

Ανήσυχο πνεύμα με φιλελεύθερες ιδέες που τις ενέπνευσε ο πατέρας της, ο οποίος αν και αριστοκράτης το γένος, ήταν δημοκράτης το φρόνημα.

Επρόκειτο περί ωραιοτάτης δεσποινίδας, ώστε οι γονείς της δεν της επέτρεπαν να κυκλοφορεί στους δρόμους, φοβούμενοι μην την αρπάξουν οι Τούρκοι για τα χαρέμια τους. Ακόμη απέφευγαν και να φέρουν δάσκαλο στο σπίτι, μήπως οι αλλόθρησκοι υποψιαστούν ότι υπάρχει κοπέλα εκεί. Έτσι, λοιπόν, κατά την νεαρή ηλικία δεν έλαβε καμία μόρφωση. Αργότερα, βέβαια, χάρη στην ισχυρή θέλησή της και την άοκνη επιμέλεια, παρά τις άλλες οικογενειακές ενασχολήσεις έμαθε την ελληνική, τη γαλλική και την αγγλική γλώσσα.

Όταν ήταν ανύπαντρη, με τα ιδιόχειρα κεντήματά της, καθώς και των δύο άλλων αδελφών της και μιας θετής θείας τους, που πουλιόνταν υπερτιμημένα λόγω της τελειότητας και καλλιτεχνίας στα χαρέμια η στις Πρεσβείες κρυφά με μεταπράτιδα, συντηρούσε την οικογένειά της. Η έναρξη της Επανάστασης την βρήκε ορφανή από πατέρα, ο οποίος τα 9 τελευταία χρόνια της ζωής του ήταν τυφλός και τον φρόντιζε η ίδια.

Κάποια μέρα όταν κάποιος έμπιστός τους Τούρκος τις ειδοποίησε κρυφά ότι οι Τούρκοι θα έπαιρναν τις κοπέλες για τα χαρέμια, αυτή με την νεότερη αδελφή της πήδησαν απ' το παράθυρο του σπιτιού και περιπλανώμενες όλη τη νύχτα από Πρεσβεία σε Πρεσβεία, που καμιά δεν τις δέχτηκε, βρήκαν καταφύγιο στο σπίτι καλοκάγαθου ιερέα της Αγγλικής Πρεσβείας, ο οποίος τις έκρυψε κι όταν βρήκε ευκαιρία τις μπαρκάρισε σε κάποιο πλοίο το οποίο τις έφερε στο Ναύπλιο.

Μαζί της πήρε μόνο μια εικόνα της Παναγίας και κατά τον έλεγχο του πλοίου «αιχμή λόγχης τουρκικής την διετρύπησεν ενώ την εκράτει εν τη αγκάλη της η μήτηρ μας εν τη κρύπτη της, και ούτω διέφυγε την εκδοράν αυτή, ην υπέστη η εικόν. Μένει δε η εικόν με τ' αποτελέσματα της Λόγχης χωρίς ποτέ χρωστήρ να επιδιωρθώσει ταύτα».²⁶ Η Αικατερίνη αν και ήταν αφοσιωμένη στις θρησκευτικές παραδόσεις, ήταν ανεξίθρησκη, σεβόμενη τις θρησκείες των άλλων.

Κατά την αποβίβασή των, την ώρα της υποδοχής των, παρευρισκόταν κι ο Σπυρίδων Τρικούπης. «Μόλις μακρόθεν συνηντήθησαν τα βλέμματά των εγεννήθη εκατέρωθεν αίσθημα ακαριαίον διαρκέσαν μέχρι του τέλους της ζωής των».²⁷

Όταν η Αικατερίνη βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, ο αδελφός της της έστειλε επιστολή προξενεύοντάς της τον Σπ. Τρικούπη με συστάσεις περί της παιδείας, της ευφράδειας, της ρητορικής και τη λεπτότητα της συμπεριφοράς του, προσθέτοντας και το γεγονός ότι πρόκειται και περί πλουσίου άνδρα. Και η απάντησή της: «Δεν εννοώ να συζευχθώ ποτέ άνδρα, τον οποίον να μην έχω συμπαθήσει προ του γάμου», απάντηση αντίστοιχη μ' αυτήν που του έδωσε και ο Σπυρίδων όταν του εγένετο κι αυτού από τον αδελφό της η πρόταση γι' αυτόν τον γάμο: «μόνον εις γάμον θα έλθω αν ποτέ λάβω αίσθημα ισχυρόν προς νέαν τινά».

Γράφει στη μονογραφία για τη μητέρα της η Σοφία: «Ο γάμος έγινε την 7 Ιανουαρίου του 1826, του Αγ. Ιωάννου και ενώ εσυεδριάζεν η κυβέρνησις ο πατήρ μας απεσύρθη ησυχώς αυτής, μετά βραχύτατον χρόνον τον ηκολούθησεν ο θεός μας. Παρατηρήσαντα τα άλλα μέλη την απουσίαν ταύτην, υποπτεύθησαν ότι τελείται ο γάμος και έσπευσαν εις την εκκλησίαν όπου πράγματι ευρέθησαν προ του τέλους της ιεροτελεστίας και συνώδευσαν τους νεονύμφους εις την οικίαν των.

26 Σοφ. Τρικούπη, Η Μήτηρ μας, Αθήνα 2016, Βουλή των Ελλήνων.

27 Ό.π., σελ. 14.

Από εκείνη την ώρα άρχισε η κοσμική ζωή και κοινωνική δράση της Αικατερίνης, αφού στο σαλόνι της γινόταν καθημερινές συναθροίσεις πολιτικών φίλων η και κυριών.

Η ωραιότης της τολμούτην ενεποίησεν εντύπωσιν εν Ναυπλίω ώστε καθημερινώς και νέα αυτοσχέδια ποιήματα εφάλλοντο εν τοις οδοίς περι αυτής...»²⁸

Ας πάρουμε μια γεύση;

Του Μαυροκορδάτου η κόρη
απ' το δρόμο μας περνά
και αστράφτει η ομορφιά της
είναι όλα μια χαρά...

Άγγλος περιηγητής έγραψε σε εκδοθέν τότε βιβλίο του ότι «...εξ όλων όσων είδε καλλονών εν Ελλάδι η ωραιότερα κατά πολύ ήτο η σύζυγος του Τρικούπη...».

Στο Εθνολογικό Ιστορικό Μουσείο μεταξύ των εκθεμάτων υπάρχει πορτοφόλι του Χαρίλαου το οποίο εμπεριέχει φωτογραφία της.

Ερχόταν σε επαφή και συνομιλούσε με επιφανείς Έλληνες και ξένους αξιωματούχους, οι οποίοι ευχαριστιούνταν να την έχουν συνομιλήτρια. Καποδίστριας και Λάζ. Κουντουριώτης στους επισκέπτες της.

Ο πρώτος σύχναζε στο σπίτι της και πολλές φορές έβγαιναν για περίπατο και τη συμβούλευε να μάθει τη γαλλική γλώσσα ένεκα της θέσης και της υπεροχής του άνδρα της, αφού θα μετέβαινε στις αυλές της Ευρώπης. Την ενθάρρυνε στο να δέχεται τους ξένους Ναυάρχους και αξιωματικούς.

Αλλά κι αυτή αποδοκίμαζε πολλές φορές τη συμπεριφορά του προς τους αγωνιστές της Επανάστασης. Ο κυβερνήτης δυστροπούσε και μια φορά ακούστηκε να της λέει:

- Αν ηδυνάμην θα εξαφαλείφοντο όλοι οι άνω των 40 ετών Έλληνες.

- Άρα και ο σύζυγός μου κι ο αδελφός μου;, ρώτησε με απορία η Αικατερίνη.
Κι ο κυβερνήτης:

- Πας κανών έχει και τας εξαιρέσεις του.

Κι ο Λάζαρος Κουντουριώτης, όταν ο Σπυρίδωνας βρισκόταν στην Ύδρα υπό περιορισμό με εντολή του Ι. Καποδίστρια, ήταν η μόνη φορά που έμπαινε σε σπίτι άλλου προς κατάπληξη των συμπολιτών του.

Δικιά της ήταν η έμπνευση να δώσει στο γιο της το όνομα Χαρίλαος. Ο σύζυγος συμφώνησε κι ο Ναύαρχος Ανδρ. Μιαούλης τον βάπτισε.

Κοντά στο μεγάλο διπλωμάτη σύζυγό της έμαθε πολλά πράγματα για την πολιτική και κυρίως για τη συμπεριφορά της στα σαλόνια.

Αναφέρεται, ότι σε δεξίωση του βασιλιά της Αγγλίας Γουλιέλμου IV, που η «παρέλαση» των 1.800 ατόμων, διήρκησε 3 ώρες, ο τιμώμενος ξεπελάγη από την ομορφιά και χάρη της που «...τη ωμίλησεν επί τινά λεπτά της ώρας, πράγμα όλως ασύνθητες εις τας τοιαύτας τελετάς...» προς πικρίαν και απογοήτευση των άλλων κυριών.

28 Ό.π. σελ. 16.

Η Δούκισσα του Κεντ, μητέρα της πριγκίπισσας Βικτωρίας, μέλλουσα Βασίλισσα προσκαλούσε το ζεύγος συχνά σε μικρές εσπερίδες και σε βασιλικά γεύματα.

Και για να μη θεωρηθεί υποκειμενική η κρίση της κόρης της που μας λέει πως «...το πρόσωπόν της ήτο ωραιότερον του απλώς ωραίου και αγάλματα της αρχαιότητας δεν ήταν τελειότερα κατά τας γραμμάς και χρωστήρ μεγάλων ζωγράφων δεν απέδωσε μάλλον θαυμασίους χρωματισμούς», θα επικαλεστούμε την έγκυρη γραφίδα παλιών πανεπιστημιακών δασκάλων, που στη μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (1983) σε άρθρο τους για την οικογένεια Τρικούπη, αποτύπωσε τους χαρακτηρισμούς για την Αικατερίνη Σπ. Τρικούπη: «...Αρχαϊκής ωραιότητος, μεγαλοπρεπής το παράστημα, εκτάκτου μορφώσεως, προσηνής και εύχαρις τους τρόπους, ήτο υπόδειγμα γυναικός επιφανούς, μητρός δε και συζύγου μοναδικής...».

Άφησε την τελευταία της πνοή στην παραλία της Αίγινας, μπροστά, στο σπίτι της, ενώ κολυμπούσε στις 15 Ιουλίου 1871.

Γυρίζοντας απ' την κηδεία της ο σύζυγός της συντετριμμένος βρήκε τη δύναμη να γράφει στη μνήμη της ένα ποίημα -και ίσως είναι και το τελευταίο του- με την επιγραφή: «Εις Αικατερίνην Τρικούπη εκπνεύσασα εις Αίγιαν την 15ην Ιουλίου 1871, καθ' ην ώραν εθαλασσολούετο. Ο απαρηγόρητος σύζυγος». Το τετράδιο που το περιείχε βρέθηκε κιτρινισμένο στη βιβλιοθήκη της Σοφίας μετά 45 χρόνια από του θανάτου της.

Υπάρχει, επίσης, και το ιδιόχειρο κείμενο της Σοφίας που έγραψε μετά τον θάνατο της μητέρας της: «Πόσον θλίβομαι διότι ουδέποτε εν όσω έζη η Μήτηρ μου διήλθε του νοός μου να γράφω τα του βίου της. Είχε τοσαύτην ευχαίρειαν του διηγείσθαι ώστε απλώς αν ηκολούθει η γραφή μου τας εκ του στόματός της ρέουσας αναμνήσεις θα ηδύνατό τις ν' ανεύρη εν αυταίς ωραιοτάτας σελίδας της ιστορίας μας, αλλά τότε ουδέποτε εσκέφθην τοιούτον τι και μόνον ευχαρίστως την ήκουσον διηγουμένην ποτέ μεν τούτο το συμβάν, ποτέ δε εκείνο χωρίς όμως να δίδω την απαιτουμένην προσοχήν όπως αποτυπωθέσω ταύτα εν τη μνήμη μου και δυνηθώ ν' αναπολήσω τώρα πλέον ειμή αμυδρώς όσα τότε ήκουα...».

Ο τάφος της βρίσκεται στο Α' Νεκροταφείο της Αθήνας, δίπλα στον σύζυγό της και τα παιδιά της.

Χαρίλαος Σπ. Τρικούπης

Ο άνθρωπος

Δεν είχε στεγνώσει το αίμα του πρώτου κυβερνήτη της Ελλάδας Ιω. Καποδίστρια που έπεσε δολοφονημένος από ελληνικό χέρι στο Ναύπλιο στις 9 Οκτωβρίου 1831, όταν ακούστηκε στον ίδιο Ελλαδικό τόπο το πρώτο κλάμα του μετέπειτα μεγάλου πολιτικού ηγέτη Χαρίλαου Τρικούπη. Το ημερολόγιο έγραφε 11 Ιουλίου 1832. Έφυγε ο Ένας, ήρθε ο Άλλος. Της Μοίρας τα καμώματα.

Ήταν γιός του Σπυρίδωνα Τρικούπη, πρώτου Πρωθυπουργού της ελεύθερης Ελλάδας και της Αικατερίνης Μαυροκορδάτου. Του δόθηκε το όνομα Χαρίλαος γιατί σήμαινε τη «χαρά του λαού» για τρεις λόγους: για τον ερχομό του Όθωνα, για την ανάκτηση της ανεξαρτησίας της Ελλάδας και για την ανασυγκρότηση του κράτους.

Από τον πατέρα του κληρονόμησε τη Μεσολογγίτικη λεβεντιά κι από τη μάνα του τη Φαναριώτικη διπλωματία.

Πρόκειται για μια εμβληματική μορφή που σφράγισε με το έργο του, το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα στη σύγχρονη ελληνική ιστορία. Θεωρείται ο «αναμορφωτής» της νεότερης Ελλάδας. Με τον Χαρίλαο Τρικούπη «άστραψε φως και γνώρισε η Ελλάς τον εαυτό της».

Μαθαίνει τα πρώτα γράμματα μέχρι το 1848 στο Λονδίνο, στην αρχή απ' τη μητέρα του. Κατά τη δεύτερη παραμονή του ζεύγους στην Αγγλία, τη διδασκαλία αυτού και της Σοφίας θα αναλάβει ο ελληνοδιδάσκαλος Αναστάσιος Αγαθίδης ή Καπέρδας απ' τον Προυσό της Ευρυτανίας, που δίδασκε στο σχολείο Χιλ της Αθήνας και προσκλήθηκε απ' την οικογένεια στην Αγγλία.

Το 1848 ολοκληρώνει τις εγκύκλιες σπουδές του στο Γυμνάσιο Αθηνών, το οποίο διηύθυνε ο Γεώργιος Γεννάδιος και με καθηγητή τον Γρηγόριο Παπαδόπουλο, ο οποίος αναφέρει τα εξής: «Είχε ιδιαιτέραν κλίσιν και επίδοσιν εις τα μαθηματικά. Αν δεν ημπορούσε να λύσει το πρόβλημα, επέμενε και δεν εξήρχετο της αιθούσης πριν το λύσει, αλλά «και κλαίοντα τον εύρε να επιμένη». Η μαθηματική του σκέψη επέδρασε στον χαρακτήρα του και προσέδωσεν εις αυτόν θετικότητα».²⁹

29 Σπ. Μαρκεζίνη: Ιστορία της Νεότερης Ελλάδος, том. 2ος, σελ. 81.

Τον Οκτώβριο του (ίδιου έτους εγγράφεται στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετά διετίαν, ήτοι το 1850 διακόπτει τις σπουδές του, χωρίς να λάβει μέρος στις πτυχιακές εξετάσεις και ακολουθεί την οικογένειά του στο Παρίσι, όπου και συνεχίζει στη Νομική Σχολή Παρισίων, από την οποία αποφοιτά στις 25 Αυγούστου 1852.

Διορίζεται Γραμματέας στον δικηγορικό Σύλλογο των Παρισίων, τον μεγαλύτερο επιστημονικό σύλλογο της Ευρώπης χάρη στις άριστες εντυπώσεις που άφησε κατά τις πτυχιακές προφορικές εξετάσεις ενώπιον του κοινού και το 1854 εγκαθίσταται στο Λονδίνο.

Αποθησαύρισε γλωσσομάθεια και σοφία. Γνώριζε τέσσερις γλώσσες: αγγλικά, γαλλικά, ιταλικά, γερμανικά. Χαιρόταν δε αν καμιά φορά ο συνομιλητής του ήξερε λατινικά και ένιωθε ιδιαίτερα ευτυχής όταν συνομιλούσαν σ' αυτή τη γλώσσα.

Πέρα από την καλλιέργεια του πνεύματος έδειχνε το ίδιο ενδιαφέρον και την ίδια επιμέλεια και γύμναση αντίστοιχα και για την άσκηση του σώματος υπείκων στην προγονική παραγγελία «νους υγιής εν σώματι υγεί». Υπήρξε ικανότατος ηνίοχος, δυνατός κωπηλάτης και προπάντων δεινός κολυμβητής. Εύρωστος, με ανάστημα λίγο πάνω απ' το κανονικό. Κάποιο καλοκαίρι στην Αίγινα έκαμε τη διαδρομή μέχρι το Αγκίστρι με επιστροφή, απόσταση έξι μιλίων, χωρίς διακοπή και μια φορά έπεσε σε τρικυμισμένη θάλασσα και ως ναυαγοσώστης έσωσε κάποιον που θαλασσοπνιγόταν στη θάλασσα του Καλαί της Γαλλίας.

Αισιόδοξος και προσηνής, παρά την αυστηρή μορφή του, εξαιρετικά κομψός, αβρότατος με το ωραίο φύλλο, ντυμένος πάντα στην εντέλεια και παρά το διάβασμα και τον φόρτο των εργασιών του, εύρισκε χρόνο για διασκέδαση.

Δεν προχώρησε ποτέ σε αρραβώνα ή γάμο, ωστόσο όταν πια είχε συμπληρώσει τα 55 του χρόνια, το 1887 ερωτεύτηκε την 25χρονη γυναίκα του Αυστριακού Πρεσβευτή στην Αθήνα βαρώνη Μαρία Φον Τράουτεμπεργκ. Ευκαιρία βρήκε ο Γ. Σουρής να σατιρίσει στον «Ρωμηό»:

Η Βαρώνη Μαρία Φον Τράουτεμπεργκ το 1887.

Επιθυμώ αλήθεια να δω και τον Τρικούπη
που του χει γίνει τώρα ο έρωτας κουνούπι...³⁰

Η έπαυλη της οικογένειας Τρικούπη στα Πατήσια, το σημερινό Άσυλο Ανιάτων.

Χαλκέντερος αγωνιστής. Ανύσταχτος πολιτικός. Λένε πως κοιμόταν ακουμπισμένος στο γραφείο του, και στο κρεβάτι του δεν έπεφτε ούτε μια φορά το μήνα. Κυλούσε μέσα του το ποτάμι της δημιουργίας.

Είχε μια καταπληκτική τάξη στην ταξινόμηση των εγγράφων που έστελνε η λάμβανε. Τα τακτοποιούσε κατά φακέλους έξω απ' τους οποίους σημείωνε το περιεχόμενό τους. Όταν έστελνε κάποιον υπάλληλο να του φέρει ένα έγγραφο τον ενημέρωνε: *Πρόσεχε, είναι στον τάδε φάκελο και στον υπ' αρ.... υποφάκελο.*

Μπήκε στην πολιτική πλούσιος με αριστοκρατικές καταβολές και μολοντί κυβέρνησε τη χώρα ως πρωθυπουργός επτά φορές, κατά διαστήματα, από 14 Μαΐου 1865 έως 8 Ιανουαρίου 1895, αποσύρθηκε απ' αυτήν φτωχός.

Κατά τη διάρκεια της πολιτικής του διαδρομής διέμενε σε ενοικιαζόμενο σπίτι, αφού ήδη είχε πουλήσει τα 4 πατρικά του σπίτια σε Αθήνα, Ναύπλιο, Αίγινα και Άργος. Έσοδά του ήταν ένα ευτελέστατο ποσό από την πατρική του κληρονομιά και ο πενιχρός του μισθός. Εκτός των άλλων, ορισμένα περιστατικά απ' τη ζωή του μαρτυρούν για το αφιλοχρήματο του ανδρός.

Μετά την αποτυχία του στις εκλογές της 16ης Απριλίου 1895, ιδιώτευσε και το κράτος του χορήγησε τη μικρή σύνταξη των 504 δραχ. Τα βαρύτερα ασημικά της Οικογενείας, τα οποία ήταν ενεχυριασμένα στην Εθνική Τράπεζα αντί 28.000 δραχ., τα πούλησε η αδελφή του Σοφία στο Λονδίνο, μετά τον θάνατό του, για εξόφληση χρεών.

Τον Μάρτιο του 1896, ενώ βρισκόταν στις Κάννες αυτοεξόριστος και ασθενής πάσχοντας από ποδάγρα, με καρδιακές και νεφρικές επιπλοκές, απεβίωσε. Το ημερολόγιο έγραφε 30 Μαρτίου 1896 και το ρολόι έδειχνε 6.05 μ.μ. Ήταν 64 ετών. Την ίδια ώρα στην Αθήνα τελούνταν οι πρώτοι Ολυμπιακοί αγώνες και οι Αθηναίοι στους δρόμους πανηγύριζαν τη νίκη του Μαραθωνοδρόμου Σπύρου Λούη.

³⁰ Το ζεύγος Τράουτεμπεργκ του συμπαραστάθηκε τις μέρες που ήταν άρρωστος στις Κάννες και ο Τρικούπης παρέδωσε στον Βαρόνο το αρχείο που είχε κοντά του για να το παραδώσει στη Σοφία.

Ο Χαρ. Τρικούπης απεβίωσε. Κι ο Σουρής έγραψε:
έφυγε φαρμακωμένος μες' την ξένη συννεφιά
παίρνοντας την μαύρη πίκρα για μονάχη συντροφιά.

www.pentalofo.gr

Το ξενοδοχείο Gray Albion στις Κάννες, όπου πέθανε ο Χαρ. Τρικούπης.

Λίγες μέρες πριν, στις 22-3-1896 ο ασθενής τηλεγράφησε στη Σοφία: «Ασθενώ βαρέως. Σας περιμένω». Η Σοφία με σύννοδό της τον εξάδελφό της λοχαγό του Πυροβολικού Κώστα Θ. Τρικούπη έφτασαν καθυστερημένα στις Κάννες, λόγω των δυσκολιών στις συγκοινωνίες της εποχής εκείνης. Φτάνοντας άκουσαν την εναγώνια

Η οικία Χαρ. Τρικούπη την ημέρα του θανάτου του, επί της οδού Ακαδημίας 54 στην Αθήνα. Στο σπίτι αυτό ο Χαρίλαος με τη Σοφία έζησαν από το 1883 μέχρι και το 1896. Κατεδαφίστηκε το 1936.

φωνή του: «Πού είναι η Σοφία; Γιατί αργεί; Δε θα ρθει;».

Η κυβέρνηση του Θεοδ. Δηλιγιάννη δείχνοντας την εμπάθεια και την μικρότητά της, αρνήθηκε να στείλει πολεμικό πλοίο να παραλάβει τη σορό του, αυτού που οργάνωσε το στόλο και τον ενίσχυσε με τα τρία θωρηκτά του.

Η σορός του μεταφέρθηκε με γαλλικό καράβι της γραμμής, το «Αμερική». Τα έξοδα μεταφοράς πλήρωσαν οι φίλοι του και κυρίως ο Ανδρέας Συγγρός. Εκτέθηκε σε λαϊκό προσκύνημα (9-11 Απριλίου) στην κατοικία του στην οδό Ακαδημίας 54 και η νεκρώσιμη ακολουθία τελέστηκε στον ναό της Ζωοδόχου Πηγής, παρουσία των βασιλέων και του συνόλου του πολιτικού κόσμου, χωρίς επικηδείους και στεφάνια, σύμφωνα με επιθυμία του.

Το Δημοτικό Συμβούλιο της πόλης του Μεσολογγίου εξέδωσε «ψήφισμα» περί ενταφιασμού της καρδιάς του στον κήπο των Ηρώων (όπως είχε γίνει και στην περίπτωση του άλλου μεγάλου μεσολογγίτη πολιτικού Επ. Δεληγεώργη) «...προς διαρκή προσκύνημα των μεταγενεστέρων». Η Σοφία απάντησε αρνητικά στον Δήμαρχο Γ. Μακρή: «*Ας μου επιτρέψει η πόλις του Μεσολογγίου να μην εκπληρώσω την επιθυμίαν ταύτην. Ω! Αρχετά υπέστην κατά τας τελευταίας ημέρας από Καννών έως εδώ, ώστε να μην δύναμαι να υποστώ και άλλην δοκιμασίαν, οποία η προς αφαιρέσιν της καρδιάς κατακερμάτισης του αδελφού μου*» (Μικρά εφημερίς, 10 Απριλίου 1896). Προφανώς δεν δέχτηκε την τιμητική πρόταση πικραμένη από την συμπεριφορά των συμπολιτών της, που στην προηγούμενη εκλογική αναμέτρηση καταψήφισαν τον Τρικούπη, γεγονός για το οποίο μετάνιωσαν και στις δημοτικές εκλογές ψήφισαν τον Τρικουπικό υποψήφιο.

Τίμησαν τον νεκρό αυτοκράτορες και βασιλείς εκφράζοντας τα θερμά τους συλλυπητήρια, τα δε τηλεγραφήματα και οι επιστολές ντόπιων και ξένων υπερέβησαν τις 10.000.

Μεγάλη αίσθηση και στο εξωτερικό προκάλεσε ο θάνατός του. Οι «Times» του Λονδίνου έγραψαν (Bourchier). «*Στα Βαλκάνια παρουσιάστηκαν ταυτόχρονα τρεις εκπληκτικές και υπέροχες προσωπικότητες: Βρατιάνος, Σταμπούλωφ και Τρικούπης. Εις τον Τρικούπην, τον μέγιστον των τριών...εις τας στιγμάς του κινδύνου η χώρα προς αυτόν απέβλεπε, όπως επανορθώση τα σφάλματά της και όπως εύρη λιμένα σωτηρίας...*».

Πλήθος κόσμου στην κηδεία του Χαρίλαου Τρικούπη στην Αθήνα.

Έγραφε για τους δύο άνδρες (Τρικούπη και Σταμπούλωφ): «ο ένας (Τρικούπης) υπόδειγμα υψίστης μορφώσεως και λεπτότητος, ο έτερος ακατεργάστου ευφυΐας με ελάχιστην χροιάν Ευρωπαϊκού Πολιτισμού».³¹

Αργότερα ο Κ. Παλαμάς (29-3-1906) με την ευκαιρία του δεκάχρονου μνημοσύνου του συνέθεσε 24άστιχο ποίημα:

31 Για τα σχετικά ελληνικά και ξενόγλωσσα κείμενα των περί Χαρ. Τρικούπη δημοσιευμάτων, διατέθηκαν δύο ογκώδεις τόμοι από χίλιες σελίδες έκαστος.

Σε μαρμαρένια θέατρα, με αρχαία καρναβάλια
 παιζογελούσε ένας λαός τον ξεπεσμό του...
 κι ήρθε το μέγα μήνυμα και φέρνει το χαμό του.
 Βογγήστε βογγοαπελπισιάς, κορφές και περιγιάλια!...

Όσο που νάρθη του καιρού το πλήρωμα, και σάρκα
 νέα η ψυχή σου να ντυθή και να ξαναπροβάλλης
 από μακριά μ' ένα χρυσό τιμόνι σε μια βάρκα,
 της πολιτείας κυβερνήτης και της ανεμοζάλης.

Οι μεγάλοι ποιητές είναι οραματιστές και προφήτες μαζί. Κι εδώ ο Παλαμάς λες και προφητεύει πως η ψυχή του μεγάλου πολιτικού θα ντυθεί και θα κατοικήσει σ' ενός άλλου ισάξιου τέκνου της ελληνικής φυλής. Και δεν άργησε τούτη η προφητεία του να πραγματοποιηθεί. Ήρθε ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Τι σύμπτωση και στα ονόματα ακόμη: Χαρίλαος ο ένας, Ελευθέριος ο άλλος.

Ο Χαρ. Τρικούπης.

Τον απέριττο τάφο του στο Α΄ νεκροταφείο της Αθήνας, επί του οποίου κάθε χρόνο την ημερομηνία θανάτου του (30 Μαρτίου) ο Δήμος Μεσολογγίου με τους «εν Αθήναις Μεσολογγίτες» τελεί μνημόσυνο, τον δείχνει ένας ξύλινος σταυρός δίπλα σ' αυτούς των γονέων του και της αδελφής του Σοφίας.

Η προτομή του, μαζί μ' αυτή του Επ. Δεληγεώργη κοσμεί την είσοδο του Δημαρχείου Μεσολογγίου (Πινακοθήκη), ενώ ανδριάντες του έχουν στηθεί, τόσο στην Παλιά Βουλή (26.1.1920), όσο και στη νέα (2000).

Η πολιτεία έδωσε το όνομά του σε πλατείες, δρόμους, ιδρύματα, συλλόγους, γέφυρες. Ο Χαρ. Τρικούπης όμως δεν φυλακίζεται σε δρόμους και πλατείες και μνημεία, σε τελετές και μνημόσυνα. Έχει τον θρόνο του στην καρδιά του κάθε αγνού Έλληνα πολίτη.

Ο διπλωμάτης

Ο Χαρ. Τρικούπης μεγάλωσε κάτω απ' το ισκίοφυλλο δέντρο του πατέρα του απ' τον οποίο πήρε τα πρώτα μαθήματα της διπλωματίας, μαζί μ' αυτά του θείου του Αλ. Μαυροκορδάτου. Όταν εργαζόταν στον δικηγορικό Σύλλογο Παρισίων, πρεσβευτής στο Παρίσι (1852) ήταν Ο θείος του. Αυτός τις ελεύθερες ώρες του έτρεχε στην Πρεσβεία και έτσι απέκτησε τις απαραίτητες εμπειρίες που θα του χρησίμευαν για την υπόλοιπη ζωή του.

Την άνοιξη του 1854 εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο, διορίστηκε άμισθος ακόλουθος στην Πρεσβεία και εκτελούσε καθήκοντα ως ιδιαιτέρου γραμματέα του πατέρα του, ο οποίος υπηρετούσε ως Πρεσβευτής της Ελλάδας στην Αγγλία. Την επόμενη χρονιά και συγκεκριμένα στις 4 Μαρτίου 1855 ανέλαβε υπηρεσία ως έμμισθος γραμματέας μέχρι στις 14 Μαΐου 1865, οπότε και παραιτήθηκε για να ασχοληθεί με την πολιτική ζωή του τόπου του, αφού εν τω μεταξύ είχε εκλεγεί βουλευτής Μεσολογγίου.

Στο Λονδίνο πρωτοστάτησε στην ίδρυση μιας λέσχης ειδικά για διπλωμάτες, με πολλούς απ' τους οποίους ερχόταν καθημερινά σε κοινωνική επαφή. Η λέσχη ιδρύθηκε και στεγάστηκε στην οδό St. James από την οποία πήρε και το όνομά της: St. James Club.

Όταν ο πατέρας του γύρισε στην Ελλάδα το 1862, ο Χαρίλαος ορίζεται επιτετραμμένος στην Πρεσβεία. Οι σχέσεις του τώρα με σημαντικά πρόσωπα της πολιτικής ζωής, όπως με τον πρωθυπουργό λόρδο Palmerston και τον υπουργό Εξωτερικών Λόρδο Russell έγιναν πιο θερμές. «Ήταν ο μόνος Γραμματέας Πρεσβείας που παρακάθονταν σε Βασιλικά γεύματα, ενώ ουδείς άλλος Γραμματέας Πρεσβείας ουδέποτε παρεκάθισεν εις τοιαύτην της Αγγλικής Αυλής Εστίασιν».³²

Συνέχισε την προσπάθεια του πατέρα του για την Ένωση των Ιονίων Νήσων με την Ελλάδα και υπερνίκησε τους πρώτους δισταγμούς του Άγγλου Πρωθυπουργού, ο οποίος έδωσε τη συγκατάθεσή του να δοθούν ως δώρο για την εκλογή του νέου βασιλιά Γεωργίου του Α'.

32 Σοφ. Τρικούπη: ό.π., σελ. 27 .

Ο συμπολίτης του Μεσολογγίτης Πρωθυπουργός Ζηνόβιος Βάλβης, έχοντας πλήρη εμπιστοσύνη στις διπλωματικές ικανότητες του Χαρίλαου τον όρισε διαπραγματευτή (1/13 Νοεμβρίου 1863).³³ Εκπροσώπησε λίαν επιτυχώς την Ελλάδα και υπέγραψε τη συνθήκη της Ένωσης στις 17(29) Μαρτίου 1864 μαζί με τους Πρεσβευτές της Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας.

Η συνθήκη περιείχε επαχθείς όρους που είχαν επιβάλλει η Αυστρία και η Τουρκία. Ο Τρικούπης δεν αποδέχθηκε το τετελεσμένο γεγονός και αφού αγωνίστηκε επί πολλές εβδομάδες πέτυχε τη δυνατή βελτίωση με τη συμπαράσταση του φίλου του Άγγλου φιλέλληνα πολιτικού Γλάδστωνος. Μετά από εκλογές στα Επτάνησα μπήκαν στην Ελληνική Βουλή 84 νέοι πληρεξούσιοι «όλοι εκ της υπαίθρου και ουδείς γαιοκτήμων». Οι οποίοι δια του αντιπροσώπου τους Αρ. Βαλαωρίτη, πληρεξουσίου Λευκάδας, δήλωσαν υποστήριξη στον Βασιλιά, τη δικαιοσύνη, τη νομιμότητα και την τάξη.

Η συνθήκη της Προσάρτησης θεωρήθηκε μεγάλη διπλωματική επιτυχία σαν άλλες πολλές που διεκπεραίωνε όταν ήταν στο τιμόνι της κυβερνητικής εξουσίας.

Δυστυχώς γι' αυτόν, αλλά κυρίως για την Ελλάδα που δεν βρέθηκε στην κυβέρνηση σε δύσκολες στιγμές διαπραγματεύσεων, όταν παίρνονταν μεγάλες αποφάσεις για τη χώρα μας, όπως στο Συνέδριο του Βερολίνου τον Ιούνιο του 1878, το Φθινόπωρο του 1885 όταν η Βουλγαρία προσάρτησε την Ανατολική Ρωμυλία και το 1897 με τον ατυχή πόλεμο με την Τουρκία, αφού ήδη βρισκόταν «παρά Δήμον ονείρων».

---

33 Πρωτόκολλον ορκοδοσίας του Κυρίου Χαρίλαου Σ. Τρικούπη, επιφορτισμένον έκτακτον και ειδικήν αποστολήν εις Λονδίνον.

«Ορκίζομαι να φυλάττω πίστιν εις την πατρίδα και τον Συνταγματικό Βασιλέα των Ελλήνων, υπακοήν εις το σύνταγμα και τους νόμους και τα ψηφίσματα του κράτους, και να διαχειρίζομαι τιμίως και ευσυνειδήτως την εμπιστευθείσαν μοι δημόσιον λειτουργίαν».

Προς βεβαίωσιν τούτων, υπέγραψε το παρόν πρωτόκολλον ο ορκισθείς ενώπιον του επί των Εξωτερικών Υπουργού και του ιερέως.

Εν Αθήναις, την πρώτην Νοεμβρίου του χιλιοστού οκτακοσιοστού τρίτου έτους.

Ο Υπουργός τ.υ.

Ο Ιερεύς (τ.υ.) Σπυρίδων Παπαθανασίου

Ο ορκισθείς (τ.υ.) Χαρίλαος Τρικούπης.

Ο ρήτορας

Για να μιλήσω για τη ρητορική δεινότητα αυτού του «Αετού του κοινοβουλίου» και «Λέοντα του Λόγου», χαρακτηρισμούς που του έδωσαν επιφανείς άνδρες των γραμμάτων, θα προτάξω στο κείμενό μου τούτα τα λόγια ενός άλλου κοινοβουλευτικού άνδρα της περιφέρειάς του, του Κ. Π. Πετρόπουλου: *«Κι αν ο Επ. Δεληγεώργης ήταν το πρώτο βιολί, το μαγεμένο βιολί της Βουλής, ο Χαρ. Τρικούπης ήταν ολόκληρη ορχήστρα. Ορχήστρα που εκτελούσε με τελειότητα απaráμιλλη βαγκνερική συμφωνία»*.³⁴

Ο Χαρίλαος προικισμένος με σπάνια χαρίσματα, ευφυΐα, φιλομάθεια, πολυγλωσσία, οξεία αντίληψη και κρίση δεν υστερούσε στην τέχνη της ρητορικής. Ευφράδεια και πειθώ διέκριναν τον λόγο του. Οι λόγοι του πρότυπα καλλιπέπειας και ευγλωττίας. Ήταν σοβαρός, επιφυλακτικός και μάλλον ψυχρός αποφεύγοντας τις χειρονομίες, κατά την ώρα που μιλούσε στη Βουλή. *«Ητο εις άκρον ετοιμόλογος και ηδύνατο να ομιλεί επί τετράωρον, χωρίς να πίνη ύδωρ»*.

Ο Κ. Παλαμάς, που νεαρός είχε γνωρίσει τον Χαρ. Τρικούπη σαν γείτονα, θυμάται αργότερα και μιλάει για τον ρήτορα Τρικούπη και τη γλώσσα που χρησιμοποιούσε: *«Χειμαρρώδης ρήτορας, χρησιμοποιούσε γλώσσα καθαρεύουσα, μια γλώσσα αγέλαστη και αλύγιστη, σαν το πολιτικό του το περπάτημα, σαν το ατομικό του το παράστημα, καθώς το πρόσωπό του και καθώς το ντύσιμό του. Μ' αυτή τη γλώσσα έπιασε το σφυγμό των νεοελλήνων. Θαρρείς πως ο Τρικούπης πολιτεύεται με τη γλώσσα του»*.³⁵

Εκεί που χαιρόσουν όμως τον ρήτορα ήταν όταν στεκόταν στο βήμα της Βουλής και πετούσε τους κεραυνούς του, αλλά χωρίς ποτέ να προσβάλει κανέναν.

Μόνο μια φορά θύμωσε με τον Θ. Δεληγιάννη, ο οποίος παρενέβαινε και τον επέπληξε:

- *Μη με διακόπτετε. Παρακαλώ να καθίστε στη θέση σας, πριν κάμω χρήση του κανονισμού της Βουλής...*

Έγραφε σχετικά ο Σουρής στον «Ρωμηόν» της 6(18) Ιουλίου 1885.

- Κάθισε κάτω πάραυτα και μη με διακόπτης και δεν θα γίνης, κύριε, των λόγων μου επόπτης...
- Μα λέγετε ανακριβή και με το παραπάνω...
- Μα κύριε...Μη κόπτετε των λόγων μου το νήμα... κι όταν θα έλθη ο καιρός τα λέγετε στο βήμα...
- Μα...- Μα και μού, δεν δέχομαι διακοπήν καμίαν.
- Γνωρίζετε πως πράττετε φρικτήν παρανομίαν;
- Ζητείτε τον κανονισμόν εγώ να εφαρμόσω; Λοιπόν ευθύς καθίσατε να μην σας μπαγλαρώσω...
- Κι εκάθισεν ο ατυχής εις το σκαμνί του πάλιν ως να υπέστη, Περικλή, συμφόρησιν και ζάλην.

Βέβαια πολλές φορές ακούγοντας τους αντιπάλους του να τον κατηγορούν από το βήμα της Βουλής, έλεγε εκείνο το γνώριμο στους Μεσολογγίτες:

34 Κ. Π. Πετρόπουλου: ό.π., σελ. 281.

35 Κ. Παλαμάς: Εφ. «Ανατολή» 26 Μαρτ. 1920.

«Περιμένετε, θα τους κάμω τελατίνι», εννοώντας ότι θα τους κατατροπώσει όταν θ' ανεβεί στο Βήμα.

Στις 2 Δεκεμβρίου 1865 έγινε πρόταση στη Βουλή, με την οποία συντάχθηκε η πλειοψηφία των βουλευτών, να αποσχισθούν οι επαρχίες Βονίτσης, Ξηρομέρου και Βάλτου και να γίνει νομός Λευκάδας. Ο Χαρ. Τρικούπης με την χειμαρρώδη ομιλία του, ενθουσίασε τους βουλευτές οι οποίοι τελικά καταψήφισαν την πρόταση.

Την ημέρα της ταφής του ο Ανάργ. Σιμόπουλος πλέκοντας το εγκώμιο του αποθανόντος θα γράφει στην «Ακρόπολη»: «Ο σθεναρώτερος και ηγεμονικότερος των παρ' ημίν ρητόρων, δημιουργός νέας κοινοβουλευτικής ρητορικής και νέας πολιτικής γλώσσας».

Θα περάσουν χρόνια πολλά. για ν' ακουστούν Τρικούπιοι λόγοι απ' το βήμα του ναού της Δημοκρατίας. Δίδασκε πολιτικό και κοινοβουλευτικό ήθος.

Σχολιάζοντας κάποια ομιλία του στη Βουλή, απ' αυτές που εκφωνούσε και μάλιστα πάντοτε άνευ χειρογράφου, μια εφημερίδα της εποχής του γράφει: «...ήτο θύελλα, ήτο λαίλαψη η ήτο βροντή; Ούτε γραφή, ούτε γλώσσα δύναται να δώσει ιδέαν της Ωκεανείου εκείνης ευγλωττίας, ήτις επί τέσσαρας ολόκληρους ώρας ως δια μαγείας ανεβίβαζε εις τους αιθέρας και κατέρριπτεν εις τα βάραθρα και ανέδιδεν αστραπάς και εφώτιζεν σκότος και κατεπτόη και κατέπληττε και εθώπευε, άλλοτε μεν ως βροντή και άλλοτε ως μουσική αρμονία...ώστε όταν εκείνος ετελείωσε, μια κραυγή ακάθεκτος ανεδόθη εξ όλων των στομάτων εν τη αιθούση εκεί. Ζήτω ο σωτήρ του Έθνους».³⁶

Ας θυμηθούμε τι έγραψε στην «Ακρόπολη» (3 Απριλίου 1896 ο Εμμ. Ρέπουλης, διαπρεπής πολιτικός, νομομαθής και ρήτορας: «...Βαρύς, πυκνός, σφικτός, στερρός, δριμύς, έβαινε μεγαλοπρεπής πάντοτε ως τα πρόσωπα των αρχαίων τραγουδιών. Ρήτωρ αυτοτελής, ουδαμόθεν δανειζόμενος τίποτε. Εξ αυτού τα πάντα. Αυτοτελής εν λόγοις ως και εν έργοις... Λέξις καθαρά, γλώσσα φυσική, εμβριθής έκφρασις και όλα αυτά συμπυκνούμενα εις ιδέας, και όλα αυτά αποτελούντα οικοδόμημα συμπαγές, εξ ου ουδέν δύναται να αφαιρεθή, τοιούτος θα σώζεται ο Τρικούπης εις τους λόγους του. Ό,τι εις τον Δημοσθένη η υπόκρισις, εις τον Τρικούπην ήτο η επιβολή του παραστήματος...».

Ο πολιτικός

Με την πέρα του φορτωμένη διπλωματική πείρα, που απέκτησε κατά την ενάσκηση των αντίστοιχων καθηκόντων του, η οποία επιβεβαιώθηκε όταν εκπροσώπησε την Ελλάδα στο Λονδίνο υπερασπίζοντας τις Ελληνικές θέσεις και υπογράφοντας τη συνθήκη της Ένωσης των Ιόνιων Νήσων με τη μητέρα Ελλάδα, ανατρέποντας ειλημμένες αποφάσεις των μεγάλων δυνάμεων σε βάρος της χώρας μας και φλεγόμενος από νεανική πυρά, εγκαταλείπει τη διπλωματική καριέρα και μπαίνει δυναμικά στον πολιτικό στίβο.

36 Ν. Α. Παραλία: Χαρ. Τρικούπης, 2η έκδ., Αθήνα 1997, σελ. 84.

Στο ημερολόγιο σημειώνεται το εναρκτήριο έτος της πλούσιας και παραγωγικής προσφοράς του μέχρι το τέλος του αιώνα. Είναι το 1868, χρονιά που εκλέγεται ως πληρεξούσιος της Ελληνικής Κοινότητας του Λονδίνου στη Β' Εθνοσυνέλευση. Ήταν τότε μόλις 31 ετών.³⁷

Η πολιτική του όμως σταδιοδρομία ως κοινοβουλευτικού άνδρα, βουλευτή, υπουργού και Πρωθυπουργού, αρχίζει στις 14 Μαΐου 1865, όταν εκλέγεται για πρώτη φορά βουλευτής της επαρχίας Μεσολογγίου.

Από τότε συμμετέχει σ' όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις μετά την ψήφιση του νέου συντάγματος του 1865 μέχρι τη χρονιά του θανάτου του, το 1896. Μετράμε δεκατρείς φορές.

- Εκλέχτηκε δέκα φορές, καταψηφίστηκε στις εκλογές της 21 Μαρτίου 1868 και 16 Μαΐου 1869 και δεν έλαβε μέρος σ' αυτές του Ιουνίου του 1874, που χαρακτηρίστηκαν από κλίμα βίας και νοθείας.
- Εκλέχτηκε βουλευτής στις εκλογές: (δέκα)
  - 14 Μαΐου 1865
  - 26 Φεβρουαρίου 1872
  - 18 Ιουλίου 1875
  - 6 Ιουλίου 1879
  - 20 Δεκεμβρίου 1881
  - 7 Απριλίου 1885
  - 4 Ιανουαρίου 1887
  - 14 Οκτωβρίου 1890
  - 3 Μαΐου 1892

Τον Μάρτιο του 1896, ενώ βρίσκεται στις Κάννες σοβαρά ασθενής πάσχοντας από ποδάγρα, με καρδιακές και νεφρικές επιπλοκές, και παρά την άρνησή του, οι φίλοι του προτείνουν την υποψηφιότητά του στην επαναληπτική εκλογή (17.3.) της επαρχίας Βάλτου, όπου και εκλέγεται παμφηφεί, μετά το θάνατο του Βλάση Βαλτινού.³⁸

- Δεν εκλέχτηκε στις Εκλογές: (τρεις)
  - 21 Μαρτίου 1868
  - 16 Μαΐου 1869
  - 16 Απριλίου 1895
- Διετέλεσε πρωθυπουργός
  - Από 27 Απριλίου 1875 έως 15 Οκτωβρίου 1875
  - Από 21 Οκτωβρίου 1878 έως 26 Οκτωβρίου 1878
  - Από 10 Μαρτίου 1880 έως 13 Οκτωβρίου 1880
  - Από 3 Μαρτίου 1882 έως 19 Απριλίου 1885
  - Από 9 Μαΐου 1886 έως 24 Οκτωβρίου 1890
  - Από 10 Ιουνίου 1892 έως 3 Μαΐου 1893
  - Από 30 Οκτωβρίου 1893 έως 12 Ιανουαρίου 1895

37 Την τιμητική χορηγία που του δόθηκε, ύψους 3.390 δρχ., για τη συμμετοχή του αυτή, τη δώρισε στην πόλη του Μεσολογγίου για κατασκευή Υδραγωγείου, ενημερώνοντας το Δημοτικό Συμβούλιο με επιστολή του (14.1.1865) επισυνάπτοντας και το σχετικό γραμμάτιο. Το Δ.Σ. αποδέχεται και τον ευχαριστεί (24-1-1865).

38 Δ.Σ. Μπερερής, ό.π., σελ. 63.

Το 1872 αποχώρησε από το κόμμα του Αλ. Κουμουνδούρου γιατί διαφώνησε για τη συνεργασία του με τον Δ. Βούλγαρη και ίδρυσε το «Νεωτεριστικό Πέμπτο Κόμμα» με στελέχη σημαντικά πρόσωπα που αποχώρησαν κι αυτά, όπως ο Κ. Λομβάρδος, ο Αθαν. Πετιμεζιάς κ.ά. Το ονόμασε Πέμπτο, γιατί υπήρχαν τότε άλλα τέσσερα: Δ. Βούλγαρη, Αλ. Κουμουνδούρου, Επαμ. Δεληγεώργη και Θρ. Ζαΐμη.

Θέλει το πολιτικό σύστημα στην Ελλάδα να λειτουργήσει με τη μορφή του μηχανισμού της λειτουργίας του συστήματος των δύο κομμάτων σύμφωνα με το αγγλικό. Συνέδεσε τ' όνομά του με την εισαγωγή του συστήματος της κοινοβουλευτικής κυβέρνησης και της ευρείας εκλογικής περιφέρειας για να περιορίσει το πελατειακό ρουσφέτι.

Ονόμασε το κόμμα του «νεωτεριστικό» που να έχει σταθερές αρχές και συγκεκριμένο πρόγραμμα διακυβέρνησης. Βασική του επιδίωξη η ανασυγκρότηση του κράτους και η οικονομική ανόρθωση σε αντίθεση με το Δηλιγιαννικό που ήταν «πελατειακό» και επεδίωκε δικαίωση και απελευθέρωση υπόδουλων εδαφών.

Μπορούμε να πούμε ότι το κόμμα αυτό είναι η απαρχή του σημερινού κεντροδεξιού κόμματος, όπως μετεξελίχτηκε, της Νέας Δημοκρατίας, αφού διάδοχος του Χαρίλαου Τρικούπη στην ηγεσία του υπήρξε ο Γεώργιος Θεοτόκης, πατέρας του Νικολάου που εκτελέστηκε στου Γουδή το 1922 και στην Αιτωλοακαρνανία εκπρόσωπός του ο Κωνσταντίνος Θ. Τρικούπης βουλευτής και υπουργός του κόμματος Θεοτόκη.

Το Τρικουπικό - Θεοτοκικό κόμμα το διαδέχτηκε αυτό των «Εθνικοφρόνων» που ίδρυσε ο Δημήτριος Γούναρης το 1915, το μετονόμασε «Λαϊκό» το 1920 και πήρε μάλιστα και το σύμβολο του Τρικουπικού, την «Ελιά» και στο οποίο από το 1924, μετά την εκτέλεση του Γούναρη το 1922 στου Γουδή, υπήρξε νέος αρχηγός του Ο Παναγής Τσαλδάρης, για να φτάσουμε στον «Ελληνικό Συναγερμό» του Αλέξανδρου Παπάγου και στην «Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση» (Ε.Ρ.Β.) του Κωνσταντίνου Καραμανλή, που μετά τη δικτατορία μετονομάστηκε σε «Νέα Δημοκρατία» (Ν.Δ.).

Την εξέλιξη αυτή την παρακολουθεί κανείς και μέσα από τη διαδοχή των βασικών στελεχών αυτών των κομμάτων (Π. Κανελλόπουλος, Κ. Στεφανόπουλος, Αθ. Τσαλδάρης, Ι. Θεοτόκης, Κ. Καραμανλής) και των γόνων αυτών που εντάχτηκαν εκ «μετεγγραφής» απ' τον φιλελεύθερο χώρο (Κ. Τσάτσος, Αθ. Κανελλόπουλος, Ε. Αβέρωφ, Κ. Μητσοτάκης κ.ά.).

Όταν στις 18 Δεκεμβρίου 1866 του ανατέθηκαν τα καθήκοντα του Υπουργού Εξωτερικών στην κυβέρνηση του Αλ. Κουμουνδούρου, σε ηλικία μόλις 34 ετών, αξίωσε και το πέτυχε, οι πρέσβεις των ξένων χωρών στην Ελλάδα να επισκέπτονται τον υπουργό άμα τη αναλήψει των καθηκόντων του, όπως γινόταν στα άλλα ευρωπαϊκά κράτη και όχι ο υπουργός αυτούς.

Μετά τη δημοσίευση των άρθρων του «Τις πταίει;», υπονοώντας τα ανάκτορα στην εφημερίδα «Καιρός» στις 29 Ιουνίου 1874 και «Ενεστώς και Παρελθόν» στις 6 Ιουλίου του ίδιου έτους, άρθρα που θα ήταν επίκαιρα και στην εποχή μας, φυλακίστηκε. Την τιμωρία του όμως αυτή για την «πολιτειακή του ασέβεια» την εξαργύρωσε με την κατοχύρωση της «δεδηλωμένης».

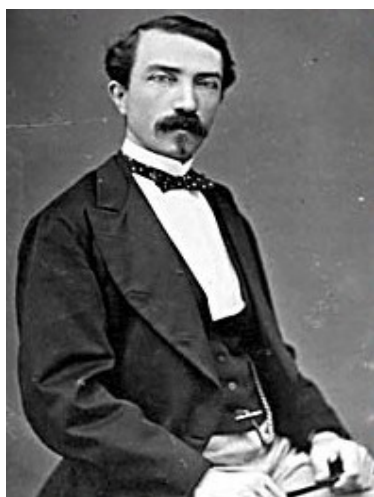
Τον Μάρτιο του 1875, ο Δ. Βούλγαρης συνεχίζοντας την καταστρατήγηση του συντάγματος εφήφιζε νομοσχέδια χωρίς να έχει απαρτία η Βουλή, δηλ. 96 βουλευτές (190:2)+1. Η κυβέρνηση μετρούσε 92 και αργότερα ο αριθμός περιορίστηκε σε 81. Αυτοί τότε ονομάστηκαν «Στηλίται» κατ' απομίμηση του αρχαίου εθίμου της ατίμωσης των μη πατριωτών που γράφονταν τα ονόματά τους σε δημόσια στήλη.

Από τη Βόνιτσα αναφέρονται οι Δ. Γρίβας, Γ. Γεροθανάσης, Χρ. Κατσικογιάννης από την Ευρυτανία οι Δ. Τσιτσάρας και Π. Μανωλίδης και από το Μεσολόγγι ο Δημοσθ. Στάικος.

Αναγκαστικά τότε ο Δ. Βούλγαρης παραιτήθηκε και ο Χαρ. Τρικούπης, χωρίς να είναι βουλευτής, κλήθηκε από τον Γεώργιο Α' και ανέλαβε πρωθυπουργός στις 27 Απριλίου του 1875³⁹ με την προϋπόθεση ότι ο βασιλιάς θα διαλύσει τη Βουλή και θα προκηρύξει εκλογές, όπως και έγινε.

Οι εκλογές της 18(30) Ιουλίου 1875, που διήρκησαν τέσσερις ημέρες, έγιναν κατά τρόπο υποδειγματικό και θεωρήθηκαν ως οι πρώτες ελεύθερες και έντιμες εκλογές που έγιναν στην Ελλάδα. Το γεγονός αυτό έκανε εξαιρετική εντύπωση στις ξένες κυβερνήσεις και τους ομογενείς και γράφηκαν ποικίλα, επαινετικά για τον Τρικούπη, άρθρα στον Ελληνικό και ξένο τύπο, ακόμη και σε εφημερίδες που δεν ήταν φιλικά διακείμενες προς αυτόν. (Αλήθεια, Ημέρα, Στοά, Κλειώ, Standard, Daily Telegraph).⁴⁰

Τότε ο βαθύπλουτος Ανδρέας Συγγρός εμπνεύστηκε την ιδέα της εγκαταστάσεώς του στην Ελλάδα «διότι πράγματι από τα καλύτερα σημεία της εμπιστοσύνης δια το μέλλον ενός τόπου είναι εις η αυτόν παλινόστησις των ευπόρων, και άριστος δείκτης οικονομικών δυνατοτήτων εις την χώρα η τάσις του κεφαλαίου δι' εντοπίους επενδύσεις».⁴¹

Ο Επαμεινώνδας
Δεληγεώργης

Κατά την πανηγυρική συνεδρίαση της έναρξης των εργασιών της βουλής, υποχρέωσε το Στέμμα, με την «Ομιλία του Θρόνου» που ανέγνωσε στη Βουλή των Ελλήνων στις 11 Αυγούστου 1875 ο Βασιλιάς Γεώργιος ο Α', ομιλία που συνέταξε ο Πρωθυπουργός, να δηλώσει, ότι από τούδε ο Βασιλιάς θα λαμβάνει υπόψη τη «Δεδηλωμένη» απόφαση του λαού, καλώντας στην εξουσία το πρώτο κόμμα.

Ο Χαρ. Τρικούπης ήταν ο Εθνικός ηγέτης και ποτέ ο δεν έβαζε το δικό του προσωπικό συμφέρον μπροστά σ' αυτό της χώρας του. Ως Πρωθυπουργός ποτέ δεν επισκέφτηκε το Μεσολόγγι. «Δεν εχαρίζετο κανενός. Πρωθυπουργός ων αρνήθηκε εις τον βασιλέα να δώσει παράσημον εις συγγενή του. Μα εκτίθεται η Βασιλεία του είπε ο Γεώργιος Α' και

39 Η κυβέρνηση αποκλήθηκε «διαβατική» και υπουργοί ορκίστηκαν οι: Π. [ονατάς, Αθ. Πετμεζάς, Κ. Λομβάρδος, Δ. Ράλλης, Γ. Σέρβες. Ο ίδιος κράτησε τα υπουργεία Εσωτερικών και Εξωτερικών.

40 Λ. Τρίχα: Διπλωματία και Πολιτική, εκδόσεις Ε.Α.Ι.Α., Αθήνα 1991 - σελ. 74.

41 Σπ. Μαρκεζίνη, ό.π. τόμ. 2ος, σελ. 55.

αυτός ανταπάντησε: Η βασιλεία μόνον όταν ενεργή παρά τον νόμον εκτίθεται. Και όταν στους γάμους του βασιλιά η Ρωσία απένειμε εις τους υπουργούς παράσημα, ο Τρικούπης απαίτησε να επιστραφούν, όπερ και εγένετο, παρά την αντίδραση του βασιλιά.

Τον εκάλουν Έλληνα Καβούρ ως και συνηθέστερον Έλληνα Γλάδσωνα. Η τελευταία προσωνυμία του εδίδετο, διότι ως συνέβαινε και με τον Γλάδσωνα δεν ήτο συμπαθής εις τον βασιλιά και την αυλήν».⁴²

Πολιτικός του αντίπαλος στο Μεσολόγγι ή ήταν ο άλλος μεγάλος πολιτικός άνδρας ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης, του οποίου εκτιμούσε την προσφορά του προς το Έθνος.

Ο πολιτικός φανατισμός ανάμεσα στους ψηφοφόρους των δύο πολιτικών ήταν μεγάλος, με αποτέλεσμα να έχουμε μια πολιτική δολοφονία στις εκλογές του 1869. Φανατικοί οπαδοί του Επαμ. Δεληγεώργη σκότωσαν κομματάρχη του Τρικούπη, τον Χρήστο Σπ. Τσαγκαράκη γόνο επιφανούς οικογένειας.

«Το έγκλημα τελέστηκε στην «Άνω Αγορά» ώρα μεσημβρινή, όταν το θύμα - νέος ευσταλής τριάντα ετών εσκόπευε να οδηγήσει τους χωριανούς εις την κάλπην του Τρικούπη» (Εφημ. «Αλήθεια» 31 Μαΐου 1869).

Στον τάφο του που είναι στο Νεκροταφείο του Αγ. Λαζάρου στο Μεσολόγγι, διαβάζουμε το επίγραμμα:

ΧΡΗΣΤΟΝ ΣΠΥΡΟΥ ΤΣΑΓΚΑΡΑΚΗΝ ΚΑΤΑ ΓΑΙΑ ΚΑΛΥΠΤΕΙ
ΧΕΙΡΟΣ ΥΠΟ ΣΤΥΓΓΕΡΗΣ ΚΡΥΠΤΑ ΔΙΟΛΟΜΕΝΟΝ
ΕΝ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ ΨΗΦΟΙΣ ΠΑΝΤΟΛΕΤΗΡΟΣ ΦΟΝΩΝΤΟΣ
ΤΡΕΙΣ ΔΕΚΑΔΑΣ ΤΗΛΗΣΑΝΤ' ΑΝΘΕΟΣ ΗΛΙΚΙΗΣ.

Σε μετάφραση:

Τον Χρήστο τον Τσαγκαράκη του Σπύρου
τούτο το χώμα σκεπάζει.
Μισετό χέρι φονιά που διψούσε για αίμα
σ' εκλογές βουλευτών ύπουλα τον σκότωσε.
Και ήταν τριάντα χρονών, στο άνθος της ζωής του.⁴³

Αντίθετα, μετά παρέλευση έξι ετών, το 1875, ο Χαρ. Τρικούπης, βλέποντας ότι ο Επαμ.. Δεληγεώργης δεν θα εκλεγόταν βουλευτής Μεσολογγίου και επειδή τον θεωρούσε απαραίτητο και χρήσιμο στη Βουλή ήρθε σε συνεννόηση μαζί του για σύμπραξη στις εκλογές της 18ης Ιουλίου 1875.

Έκπληκτοι όλοι έβλεπαν τους δυο αντιπάλους να διασχίζουν την κεντρική οδό του Μεσολογγίου παρέα αδελφωμένοι. Και σειόταν ο τόπος απ' τα χειροκροτήματα και τις επευφημίες.

Τηραημόλα, τηραημόλα
Τρικουπάκια είμαστ' όλα...

Τραγουδούσαν όλοι μαζί.

42 Σπ. Μαρχεζίνη, ό.π., σελ. 81, 83.

43 Β. Τόγια: Μνημεία Λόγου, Αθήνα 1998, σελ. 129, 130

Κλώσσα με τα π'λιά
πως τα' βγαλες χρυσά!

Κάποιος Δεληγεωρικός παραξενεύτηκε και θύμωσε και σε κάποια στιγμή ησυχίας ακούστηκε η αγριοφωνάρα του:

Σωθήκανε οι μανέστρες και τα γελαδινά,
κι εδώ θα κατοικήση η κλώσσα με τα 'πλιά.

Εννοώντας πως θα πάψει η «κουτάλα» της εξουσίας απ' τους φίλους του Τρικούπη και θα την πάρουν αυτοί του Δεληγιώργη.

Ακούγοντας αυτό, οι αρχηγοί ξέσπασαν σε ομηρικά γέλια και μαζί κι όλοι οι ψηφοφόροι τους.⁴⁴

Έδωσαν λοιπόν εντολή στους ψηφοφόρους των να ψηφίσουν αυτούς τους δύο στο ενιαίο ψηφοδέλτιο και συγκρότησαν την επαρχιακή ένωση που ονομάστηκε «Εκλογική Σύμπραξη». Οι Μεσολογγίτες κράτησαν μπέσα και τους ανέδειξαν και τους δύο βουλευτές. Έλαβαν ο Τρικούπης 3.249 κι ο Δεληγιώργης 3.250.

Αυτό ήταν το πολιτικό ήθος του Τρικούπη. Ενώ ήταν η ευκαιρία να αφανίσει ολωσδιόλου τον πολιτικό του αντίπαλο και να πολιτεύεται στην περιφέρειά του ως απόλυτος κυρίαρχος, ενήργησε ως Εθνικός ηγέτης κι όχι ως μικροπολιτικάντης.⁴⁵

«Μια απαίσια πολιτική δολοφονία και μια αίσια πολιτική συμφιλίωση» θα σημειώσει ο ιστορικός.

Όταν εξέλιπαν η εξασθένησαν τα μικρότερα κόμματα και επικράτησε ο δικομματισμός - καλή εξέλιξη κατά τον Χ. Τρικούπη, γιατί έτσι δημιουργούνταν ισχυρές κυβερνήσεις - κύριος αντίπαλός του υπήρξε ο Θ. Δηλιγιάννης.

«Αυτό συνέβη απ' το 1880 περίπου που διαμορφώθηκαν δύο πολιτικοί σχηματισμοί: «Τα προοδευτικά στοιχεία της αστικής τάξης, οι διανοούμενοι και μεγάλο μέρος του λαού συγκεντρώνονται γύρω απ' τον Χαρίλαο Τρικούπη οι συντηρητικοί και οι δυνάμεις του παλιού πολιτικού κόσμου συγκεντρώνονται γύρω απ' τον Κουμουνδούρο, που το κόμμα του, απορροφαισμένο απ' τ' αστικά του στοιχεία, εγκαταλείπει το προοδευτικό πνεύμα που είχε δείξει ως τότε. Το κόμμα αυτό που η ηγεσία του περνά μετά τον θάνατο του Κουμουνδούρου (1883) στον Θ. Δεληγιάννη, αντιπροσωπεύει την αντίσταση του παρελθόντος και την κωλυσιεργία στις προσπάθειες του Τρικούπη».⁴⁶

44 Κάθε φορά που γίνονταν εκλογές οι σατιρικές εφημερίδες έγραφαν περιπαιχτικούς στίχους η ο λαός τραγουδούσε.

Έγραφε ο «Ρωμής» τον Νοέμβριο του 1889 κατά του Τρικούπη:

Ως τότε παλληκάρια θα ζούμε νηστικοί και θάναι σαν μανάρια οι κυβερνητικοί.

Στις εκλογές της 12/24 Μαρτίου 1892, οι διαδηλωτές των Αθηνών τραγουδούσαν:

«Ευπνάτε με την σάλπιγγα, ξυπνάτε με τα' αηδόνι και δος του άσπρο στην Ελιά και μαύρο στο κορδόνι».

45 Εδώ πρέπει να εξάrouμε και το πολιτικό ήθος του Τρικουπικού υποψηφίου Στάμου Μακρή, ο οποίος απέσυρε την υποψηφιότητά του σε συμφωνία με τον αρχηγό του Χαρίλαο, προκειμένου να βγει βουλευτής ο Δεληγεώργης. Οι Μεσολογγίτες εκτίμησαν την ενέργειά του αυτή και τραγουδούσαν κοντά στ' άλλα τραγούδια και τούτο: «Ζήτω η αυταπάρνησις Στάμου Μακρή του ευπατρίδου του δείξαντος αισθήματα αρχαίου Αριστείδου».

46 Νίχ. Γ. Σβορώνου: Επισκόπηση της νεοελληνικής Ιστορίας. Θεμέλιο, Αθήνα 2007, σελ. 102.

Ο Χαρ. και η Σοφία Τρικούπη με την Άννα και τον Μιχαήλ Μελά, στο μπαλκόνι του σπιτιού τους στο Μεσολόγγι, το 1891.

Ο Χ. Τρικούπης ευρωπαϊστής κι ο Θ. Δηλιγιάννης, που δεν εστερείτο μορφώσεως και ικανοτήτων ήταν ο πολιτικός του «πελατειακού» συστήματος.

Οι σχέσεις τους ήταν φιλικές και ο Τρικούπης όταν ήταν υπουργός των εξωτερικών το 1867 τον διόρισε πρεσβευτή στο Παρίσι.

Τύπος εκ διαμέτρου αντίθετος. Δολοπλόκος, συμφεροντολόγος, δημαγωγός, λαοπλάνος και προπάντων εμπαθής.

Οι αρετές η οι κακίες του κάθε ανθρώπου φαίνονται σε εξαιρετικές στιγμές.

Εραυίζόμεστε μόνο τα τελευταία λόγια της αγόρευσης του Θ. Δηλιγιάννη για τον Χ. Τρικούπη, θανόντα ήδη, όταν γινόταν στη Βουλή η συζήτηση για απονομή σύνταξης στη Σοφία, τον Μάιο του 1899: «*Η πολιτεία του Τρικούπη έβλαψε και μεγάλης εξημίωσε τα Εθνικά Συμφέροντα*».

Ποιός τα είπε αυτά; Αυτός που καταργούσε τους νόμους του Τρικούπη όταν ερχόταν στην εξουσία κι έταζε «λαγούς με πετραχήλια» όταν ήταν στην αντιπολίτευση. Ο Τρικούπης το 1886 μείωσε με νόμο της Βουλής τους βουλευτές σε 180 πείθοντάς τους ότι αυτό επιβάλλεται και χειροκροτήθηκε απ' όλους μολονότι πολλοί πίστευαν ότι έτσι δεν θα επανεκλέγουν.⁴⁷ Κι ο Δηλιγιάννης τους ανέβασε το 1890 σε 207.

47 Από έγγραφα πολιτών προς τον Πρόεδρον της Βουλής:

α. Αθηναίοι πολίτες: «Κυβέρνησις ανδρική προεδρευομένη υπό ανδρός φιλοπάτριδος, ευφυούς και ρέκτου εισήγαγεν εις την Βουλήν των Ελλήνων νομοσχέδιον μεγάλης σπουδαιότητος σκοπούντα την βελτίωσιν των κακώς κειμένων...».

Εν Αθήναις τη 27 Μαΐου 1886

Υποσημειούμεθα ευσεβάστως

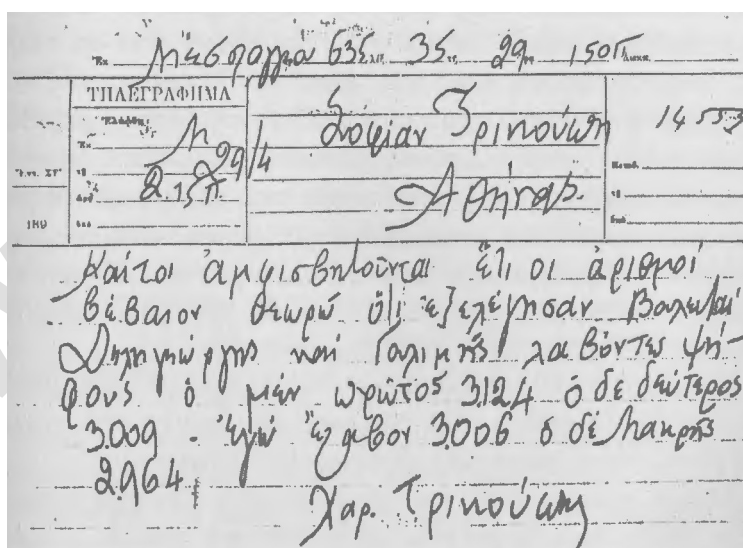
β. Πειραιώτες πολίτες: «Επικροτούμεν ανεπιφυλάκτως εις το πατριωτικόν έργον της κυβερνήσεως της προεδρευομένης υπό του μεγάλου πολίτου κ. Χαρ. Τρικούπη, ήτις εισήγαγεν εν τη βουλή τα μεταρρυθμιστικά νομοσχέδια, δι' ων ελαττούται ο αριθμός των βουλευτών, ευρύνεται η εκλογική περιφέρεια και απομακρύνονται οι αξιωματούχοι του στρατού εκ της ενεργού πολιτικής, επιδιδόμενοι απερισπαστως εις την υψίστην εντολήν την ανατεθείσαν αυτοίς υπό του Έθνους...».

«Το ρουσφέτι το έβλεπε σαν πραγματική καταστροφή για τον τόπο, και πάντα ετόνιζε στους βουλευτές του πως με το σύστημα του ρουσφετιού είναι αδύνατον να υπάρξει Ελλάδα. Προτίμησε μάλιστα, να χάσει, κάποτε δύο βουλευτές του (τους Λάσκαρη και Καλούτση), για να μην ενδώσει σε εκβιαστικές απαιτήσεις τους να μετατεθούν οι τελώνες Κερκύρας, που εκείνος θεωρούσε τιμίους υπαλλήλους».⁴⁸

Λένε πως έχασε για 3 ψήφους στις τελευταίες εκλογές του Απρίλη του 1895 ένεκα του ότι δεν δέχτηκε να ικανοποιήσει ρουσφέτια: π.χ. δεν ικανοποίησε κατά την προεκλογική περιοδεία του την απαίτηση των ψηφοφόρων του χωριού Ποταμούλα να τους δώσει χίλιες δραχμές για την αποπεράτωση της εκκλησίας τους. Κι όταν οι συνοδοί του προθυμοποιήθηκαν να βάλουν αυτοί τα χρήματα τους αποπήρε: «Δεν θα γίνει ποτέ αυτό: δεν επιτρέπεται εις εμέ να λεχθή ότι έδωσα χρήματα και ηγόρασα κατά την εκλογήν ολόκληρο χωρίον». Και απείχαν 70 ψηφοφόροι του χωριού από τις εκλογές, οι περισσότεροι των οποίων ήταν οπαδοί του.

Γνωρίζουν οι Έλληνες ποιος τους οδήγησε στον ατιμωτικό ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Θ. Δηλιγιάννης τ' όνομά του, Πρωθυπουργός της Ελλάδας.

Ας θυμηθούμε και μερικά απ' τα λόγια που βγήκαν απ' το στόμα του Χ. Τρικούπη όταν αποχαιρετούσε τον πολιτικό του αντίπαλο Επ. Δεληγεώργη: «...Ανέδειξεν ο Δεληγεώργης το αρτιγενές βουλευτικόν ημών βήμα εφάμιλλον των παλαιότερων της Ευρώπης βημάτων... Υψηλά εκράτουν αι στιβαραί αυτού χείρες την σημαίαν της κυβερνητικής ηθικότητας...υπήρξεν ο κατ' εξοχήν ηγέτης, ηγέτης των ιδεών και των πόθων αυτής (νέας γενεάς), ηγέτης την διάνοιαν και την αρετήν...» (εφ «Ωρα» 16 Μαΐου 1879).

Το τηλεγράφημα που απέστειλε στις 16 Απριλίου 1895 ο Χαρ. Τρικούπης στην αδερφή του Σοφία, ανακοινώνοντας της τα εκλογικά αποτελέσματα.

Εν Πειραιεί 28 Μαΐου 1886

48 Κ. Π. Πετρόπουλου: ό.π. σελ. 299.

Αφήνω στην κρίση του αναγνώστη να κάνει τη σύγκριση, ανάμεσα στους πολιτικούς που άλλοι ενδιαφέρονταν για την προκοπή του κράτους βλέποντας μακριά στο μέλλον και άλλοι κοντόθωροι που νοιάζονταν μόνον για την πολιτική τους επιβίωση. Και για να ενισχύσω τη γνώμη τους, που προδικάζω ποια θάναι, θα θυμίσω τη σύγκριση που κάνει ο Σπ. Β. Μαρκεζίνης στην «Ιστορία της Νεότερης Ελλάδος», τ. 2ος, σελ. 178, των δύο πολιτικών: «Ο εις (Τρικούπης) εθεμελιώνει εις αντικειμενικά κριτήρια την οργάνωσιν του κράτους και ο άλλος εις υποκειμενικά. Και όταν ο Δηλιγιάννης έγινε Πρωθυπουργός αποβλέπων να τηρήση όσα υπέσχετο εν τη αντιπολιτεύσει, εξήρθηρνε το δημιουργικόν έργον του Τρικούπη».

Τις εκλογές της 7ης Απριλίου 1885 τις κερδίζει ο δημαγωγός, ο ήρωας του ρουσφετιού, ο Θ. Δηλιγιάννης: «Τον πλάστη Τρικούπη τον διαδέχεται ο χαλαστής... που επαναφέρει τη χειρότερη φαυλοκρατία στον τόπο».⁴⁹

Υπεύθυνος πολιτικός. Σε δύσκολες στιγμές για τη χώρα που τη διακυβέρνησή της την είχε ο Θ. Δηλιγιάννης προέτρεπεν τους Έλληνες να στηρίζουν κάθε του προσπάθεια, όπως έκαμε στην πρόποσή του σε γεύμα με τους ομοεθνείς μας στο Λονδίνο. Ήταν το 1885 (10 Οκτωβρίου), όταν, στην αντιπολίτευση όντας, ταξίδεψε τρεις μήνες στην Ευρώπη (Βιέννη, Βερολίνο, Λονδίνο, Παρίσι) προπαγανδίζοντας υπέρ των ελληνικών συμφερόντων. «...Υπό τας υπαγορεύσεις δ' αυτού οιαδήποτε αν η κυβέρνησις ην η λειτουργία των κοινοβουλευτικών θεσμών φέρη εις τους οίακας του κράτους, πάντες θα υποστηρίξωμεν αυτήν εις πραγματοποίησιν της Εθνικής Πολιτικής...»

Μίλησε στα Ελληνικά και ο λόγος του μεταφράστηκε από τον Ι. Γεννάδιο στην αγγλική και δημοσιεύτηκε στον αγγλικό τύπο κάνοντας ιδιαίτερη εντύπωση.

Ακόμη, πικραμένος για την αποτυχία του στις εκλογές του 1895, ενώ βρίσκεται στις Κάννες γράφει επιστολή στην αδελφή του Σοφία επισημαίνοντας την ανάγκη στήριξης του Θ. Δηλιγιάννη στις δύσκολες στιγμές του τόπου μας.

Στις 11 Οκτωβρίου 1885 ο Κων. Λομβάρδος, υπαρχηγός του Τρικουπικού κόμματος, δήλωσε στη Βουλή ότι η αντιπολίτευση στηρίζει και θα υποστηρίξει κατά την κρίσιμη εκείνη ώρα τον Θ. Δηλιγιάννη.

Στις επτά κυβερνητικές του θητείες ως Πρωθυπουργού και με σύνολο έντεκα χρόνων από το 1865 μέχρι την αποφράδα ημέρα της 16 Απριλίου 1895 που παραιτείται της πολιτικής μετά τον εκλογικό καταποντισμό του κόμματός του και του ιδίου⁵⁰, ο Χαρ. Τρικούπης φρόντισε για την ανασυγκρότηση της Δημόσιας Διοίκησης και τη δημιουργία ενός κράτους σύγχρονου κατά το πρότυπο των προηγούμενων Ευρωπαϊκών κρατών.

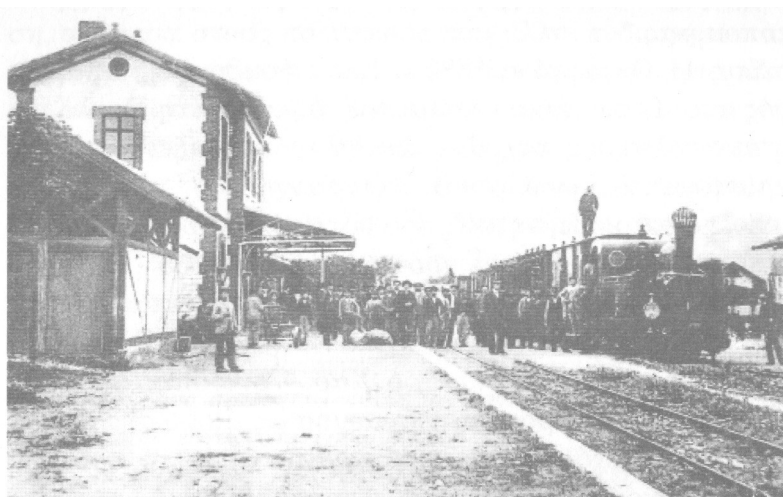
Προώθησε τη φιλία και συνεργασία με τις βαλκανικές χώρες, ώστε απερίσπαστος να εργάζεται για την προκοπή της Ελλάδας. Υπέγραψε αμυντική συνθήκη με τον Μιχαήλ της Σερβίας (1867) και αργότερα μείωσε τη στρατιωτική θητεία από 3 σε 1 έτος.

49 Κ. Π. Πετρόπουλου: ό.π. Σελ. 228.

50 Ν. Παραλίκα: ό.π. σελ. 121: Στους 4 Δήμους της Επαρχίας Μεσολογγίου υπερίσχυσε κατά 171 ψήφους, αλλά στον Δήμο του Μ. Γουλιμής, της Ωλενείας, υπερψηφίστηκε ο Γουλιμής κατά 174 ψήφους και κέρδισε με διαφορά 3 ψήφων.

Τέλος τον Τρικούπη δεν ευνόησαν πάντως ούτε οι συνθήκες της χώρας, ούτε η εποχή, όταν κυβερνούσε.

Η εποχή δεν του επέτρεψε να αξιοποιήσει πλήρως το μέγα χάρισμα της διορατικότητας, (π.χ. η Βαλκανική ενοποίηση που εκμεταλλεύτηκε το 1912 ο Βενιζέλος).

Το τρένο στο σταθμό του Μεσολογγίου.

Υπήρξε στην εποχή του ο αδιαμφισβήτητος αναμορφωτής της χώρας. Ρομαντικός οραματιστής, αλλά συγχρόνως και ρεαλιστής. Φρόντισε κυρίως για την οικονομία και την θωράκιση της ασφάλειας του κράτους. Η παιδεία πρώτο του μέλημα. Ίδρυσε σχολές, και αναβάθμισε το Πολυτεχνείο σε ανώτατο ίδρυμα. Και στον τομέα των ενόπλων δυνάμεων έδρασε εκσυγχρονιστικά. Γι' αυτό κράτησε και τη θέση του υπουργού στρατιωτικών για τρία χρόνια. Ενίσχυσε το ναυτικό με τα τρία Θωρηκτά «Ύδρα», «Σπέτσαι» και «Ψαρά». Αναδιοργάνωσε τη Σχολή των Ευελπίδων (1882) και ίδρυσε τη Σχολή Δοκίμων (1884). Ψήφισε εκσυγχρονιστικό νόμο για τους δημοσίους υπαλλήλους, σταμάτησε τις καταχρήσεις στο δημόσιο και προστάτεψε τους θεσμούς.

Ενώ είχε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, που διαπιστώθηκε με ψηφοφορία στη Βουλή, υπέβαλε την παραίτηση της κυβέρνησής του, όταν τον Ιανουάριο του 1895 σε μεγάλο αντιτρικουπικό συλλαλητήριο στο Πεδίον του Άρεως εμφανίστηκε έφιππος ο διάδοχος Κωνσταντίνος, δίδοντας μάλιστα και διαταγές στον διοικητή της Αστυνομίας.

Ο δημιουργός

Ο Χαρ. Τρικούπης όμως θα μνημονεύεται ως Ο πολιτικός των έργων. Για την εποχή του -και ο κάθε πολιτικός κρίνεται μέσα σε ποιο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό γίγνεσθαι, έδρασε- έπραξε έργα που φαίνονταν ακατόρθωτα. Πραγματοποίησε τα οράματά του σε μεγάλα έργα.

Η εικοσαετή περίοδος (1874 - 1895) δύναται να χαρακτηριστεί ως η εποχή του Χαρ. Τρικούπη. Είναι η περίοδος που ο Χαρ. Τρικούπης έμεινε στην κορυφή της Πολιτικής ευθύνης και δημιουργίας ασυντρόφιαστος.

Φρόντισε για την ανάπτυξη του οδικού δικτύου με τη δημιουργία σιδηροδρομικών γραμμών. Το οδικό δίκτυο από 1.359 χλμ. το 1882, υπερέβη τις 4.000 χιλ. το 1890 και το σιδηροδρομικό από 10 χλμ. που ήταν στη γραμμή Αθήνα - Πειραιάς το 1869, υπερέβη τα 900 χλμ. το 1892 (Πελοπόννησος (ΣΠΑΠ), Θεσσαλία, Δυτική Στερεά Ελλάδα (ΣΒΔΗ), Ανατολική Στερεά Ελλάδα, Αττική). Όλα αυτά σε λίγο χρονικό διάστημα και με την οικονομική αναιμία της εποχής. Αναλογιζόμαστε με πικρία πως και στα επόμενα χρόνια των δεκατριών δεκαετιών δεν επαυξήσαμε επαρκώς τις σιδηροδρομικές γραμμές.

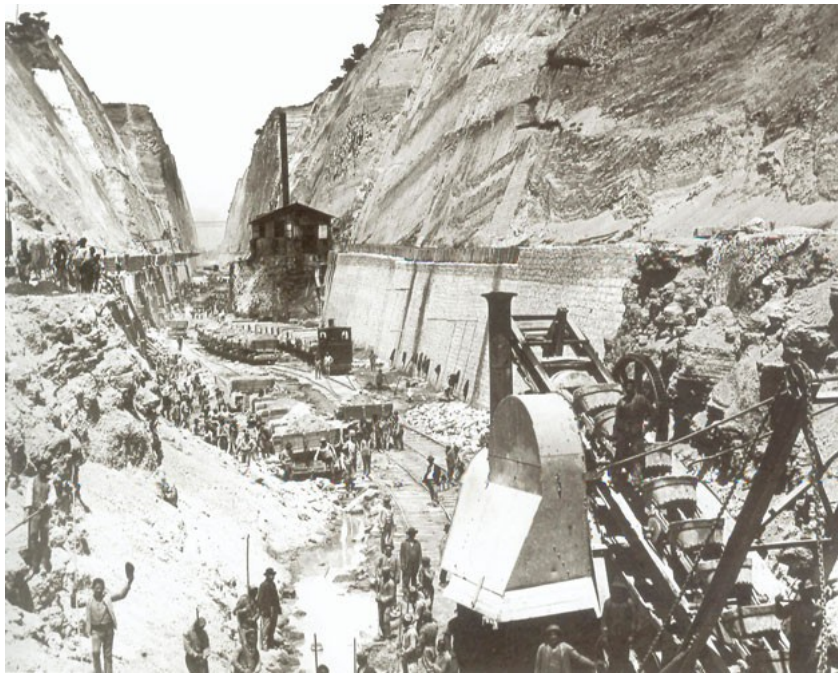

Η Σχολή Ευελπίδων κτίσθηκε με δωρεά του Γεωργίου Αβέρωφ σε σχέδια του Ερνέστου Τσίλερ, και εγκαινιάστηκε το 1894.

Ξεκίνησε τις εργασίες διάνοιξης της διώρυγας της Κορίνθου (22 Απριλίου 1882 - 1893), όπου απασχολήθηκαν συνολικά 2.700 άτομα και διέυρνε κατά πλάτος και βόθος τον πορθμό του Ευρίπου ενώ αντικατέστησε την παλιά, ξύλινη γέφυρα του 1858 με νέα σιδερένια περιστρεφόμενη. Ειδική επιτροπή ασχολήθηκε με την τοποθέτηση φάρων και φανών και στην προτεραιότητά του ήταν η κατασκευή λιμενικών έργων.

Ένα μεγάλο έργο είναι η αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας (31 Μαΐου 1886), που αναλήφθηκε κατ' αρχάς από γαλλική και συνεχίστηκε από αγγλική εταιρεία, ένα έργο για το οποίο έγινε μεγάλη λογομαχία στη Βουλή όσο οι εργασίες του προχωρούσαν.

Όταν αποχωρούσε ο Χαρ. Τρικούπης από την πολιτική, μπορούσε να καυχηθεί για τα δημόσια κτήρια που κοσμούσαν την Αθήνα τα οποία ανήγειρε είτε από κρατικούς πόρους είτε με τη βοήθεια Ελλήνων ευεργετών, τα περισσότερα σε σχέδια Ερν. Τσίλλερ.

Η διάνοιξη του ισθμού της Κορίνθου.

Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικά με τις ημερομηνίες έναρξης η και παράδοσης καθώς και τους δωρητές των: Αρχαιολογικό Μουσείο (1866 - 1888) με δωρεά του Δημ. Βερναρδάκη σε οικόπεδο που δώρισε η Ελένη Τοσίτσα. Μη μας διαφεύγει το γεγονός ότι ο Χαρ. Τρικούπης είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αρχαιολογία και πρόσφερε την αμέριστη βοήθειά του για τις ανασκαφές Ελλήνων και ξένων αρχαιολόγων.

Η νέα γέφυρα του πορθμού του Ευρίπου γύρω στα 1895.

Συνεχίζουμε με το Ζάππειο Μέγαρο (1888) δωρεά των αδελφών Ευαγ. και Κων. Ζάππα, Ακαδημία Αθηνών (1887) δωρεά Σίμωνος Σίνα, Εθνική Βιβλιοθήκη (1888) δωρεά των αδελφών Βαλλιάνων, Σχολή Ευελπίδων (1894) δωρεά Γ. Αβέρωφ, Νοσοκομείο Ευαγγελισμού (1881 - 1884) με πρωτοβουλία της βασίλισσας Όλγας, Εθνικό Χημείο του Πανεπιστημίου Αθηνών (1887) κ.ά.

Ο Χαρ. Τρικούπης έπιασε τα μηνύματα των καιρών του κι έβλεπε μακριά στο μέλλον. Έτσι σε μνημειώδη ομιλία του στη Βουλή των Ελλήνων στις 29 Μαρτίου 1889, είχε επισημάνει την ανάγκη γεφύρωσης του στενού Ρίου - Αντιρρίου και αφού μίλησε στην αρχή για την πρώτη προτεραιότητα που ήταν η κατασκευή λιμανιού στην Τουρλίδα συνέχισε: «...Η γραμμή του Αντιρρίου, εις ην πάντως θέλομεν καταλήξει, έχει υπερτάτην στρατηγικήν σημασίαν και εμπορικήν, διότι η συγκοινωνία Πελοποννήσου και Στερεάς δια Ρίου και Αντιρρίου, σχεδόν δυνάμεθα ειπεῖν, ότι μεν είναι θαλασσία υπάρχουσι μάλιστα και οι προτείνοντες όπως γεφυρωθή το στενόν, όπως ουχί εν συγγράμματι ασημάντω, αλλ' εν τη Επιθεωρήσει των δύο κόσμων ο διάσημος φιλόλογος Βουρνούφ».⁵¹

Ο μεγαλώνυμος άνδρας

Ο Χαρ. Τρικούπης υπήρξε μια ξεχωριστή προσωπικότητα του 19ου αιώνα, έξοχο πρότυπο δημόσιου άνδρα που θα τον ήθελαν πολλοί ηγέτες των Ευρωπαϊκών χωρών στην υπηρεσία του λαού τους με πρώτον τον Κάιζερ που τον άκουσαν ν' αναφωνεί εκφράζοντας τον θαυμασμό του γι' αυτόν τον πολιτικό του μεγάλου βεληνεκού: «Αν είχα τον Τρικούπη θα έκανα θαύματα στην Ευρώπη» και ήταν η εποχή που είχε τον Βίσμαρκ.

Αγαπήθηκε αλλά και μισήθηκε. Υπήρξε «το είδωλο αλλά και το βδέλυγμα». Η ιστορία θα του πιστώσει γενναιότητα, πατριωτισμό, εντιμότητα, συνέπεια, αγωνιστικότητα, εργατικότητα και πολλές άλλες αρετές και θα του απονεμίσει τον τίτλο του «πατέρα του κοινοβουλευτισμού», του «θεμελιωτή του Δημοκρατικού Πολιτεύματος», του «εκσυγχρονιστή».

Ο Χαρίλαος Τρικούπης, το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, δέσποσε στην πολιτική κονίστρα της χώρας μας και όρθωνε το ανάστημά του οσάκις έβλεπε ότι βλάπτεται το Δημόσιο συμφέρον, η ότι θίγεται η αξιοπρέπεια της χώρας, γι' αυτό έγραψε το καλοκαίρι του 1874 τα δυο πολιτικά άρθρα και χάρη σ' αυτά πέτυχε τη Δεδηλωμένη.

⁵¹ Τούτα τα λόγια είναι χαραγμένα στην πυραμίδα δίπλα στα διόδια της γέφυρας, όπου είναι γραμμένα και τα ονόματα των μηχανικών και υπεύθυνων εργατών που εργάστηκαν για την κατασκευή της, που τελικά θεμελιώθηκε στις 19-7-1998 από τον Πρωθυπουργό Κ. Σημίτη και εγκαινιάστηκε από τον υπουργό ΠΕΧΩΔΕ Γ. Σουφλιά στις 12-8-2004. Στις 25.5.2007 ενώπιον των πολιτειακών, πολιτικών αρχών και πλήθος κόσμου, έγινε τελετή απόδοσης του ονόματος «Χαρίλαος Τρικούπης», ονομασία που κυρώθηκε με την απόφαση που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 81/16.4.2007.

Ας μην ξεχνάμε ότι παραιτήθηκε το 1867, όταν αρραβωνιάστηκε ο Γεώργιος Α΄ χωρίς να ενημερώσει την κυβέρνηση, όπως το ίδιο έκανε τον Ιανουάριο του 1895 για την αντισυνταγματική ενέργεια του διαδόχου Κωνσταντίνου να παραστεί σε αντιτρικουπικό συλλαλητήριο.

Θα υπάρξουν κι αντίθετες φωνές των μικρόψυχων και δημαγωγών. Θα τον κατηγορήσουν ως «φορομπήχτη» και θα τον στολίσουν και με άλλα περιπαιχτικά προσωνύμια «Πετρέλαιος» «Μογγόλος», «ξένος», «Άγγλος», «Μυλόρδος». Όπου δεν φτάνει η προσωπική επίδοση περισσεύει της Ψυχής ο φθόνος. Θα λάβει κι αυτός τον «έπαινο της πικρίας», που συνήθως οι Έλληνες αποδίδουν στους αρίστους. Βλέπετε, στην πατρίδα μας οι μεγάλοι άνδρες η πίνουν το κώνειο, η καταψηφίζονται, η εξοστρακίζονται η και δολοφονούνται.

Ο Χαρ. Τρικούπης «καλλιέργησε και άρδευσε το χωράφι» για νάρθει μετά ο Εθνάρχης Ελ. Βενιζέλος να δρέψει τους καρπούς.

Σε ταξίδι του στο Εξωτερικό το 1891 ο Χαρ. Τρικούπης επισκέφτηκε τις βαλκανικές πρωτεύουσες (Βελιγράδι - Σόφια) και συζήτησε το σχηματισμό Βαλκανικής Ομοσπονδίας.⁵²

Σπάνια παρουσιάστηκαν τέτοιου βεληνεκούς πολιτικοί στον Ελλαδικό χώρο. «...Ο Χαρίλαος Τρικούπης δεν είναι απλώς μια μεγάλη, πολιτική προσωπικότητα, είναι ο μεγαλώνυμος πολιτικός άνδρας που σφράγισε με τρόπο μοναδικό και ανεξίτηλο το δημόσιο βίο της χώρας μας και τον πολιτικό πολιτισμό του αιώνα του. ...Είναι ο πρώτος, μεγαλύτερος και δημιουργικότερος ίσως εκσυγχρονιστής του Ελληνικού κράτους.»⁵³

Τρεις ιστορικές φράσεις του θα μας τον θυμίζουν για πάντα: «Η Ελλάς θέλει να ζήσει και θα ζήσει». Έτσι ολοκλήρωσε την αγόρευσή του στις 2 Νοεμβρίου 1884 για την έγκριση του προϋπολογισμού του οικονομικού έτους 1885. Η δεύτερη είναι το «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν» που δεν ειπώθηκε ακριβώς έτσι, αφού δεν υπάρχει στα πρακτικά της Βουλής. Στις εκλογές του 1892 ο Τρικούπης πέτυχε θρίαμβο. Εξέλεξε 155 βουλευτές κι ο Δηλιγιάννης 14. Ο Γ. Θεοτόκης, υπαρχηγός του Χαρ. Τρικούπη, μεταβαίνει στο Λονδίνο και πετυχαίνει μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις να δοθεί ένα δάνειο 5 εκατομμυρίων λιρών, με τον όρο να εγκριθεί με βασιλικό διάταγμα. Ο Βασιλιάς, κάτω απ' την πίεση κεφαλαιούχων (Συγγρός και Βλαστός) δεν δέχεται να υπογράψει. Ζητάει να γίνει με την έγκριση της Βουλής η οποία όμως δεν προλάβαινε να το κάνει στο διάστημα των 8 ημερών που είχαν δώσει προθεσμία οι Άγγλοι. Το δάνειο ματαιώνεται και ο Τρικούπης παραιτείται (27 Απριλίου 1893). Όμως στις 30 Οκτωβρίου του ίδιου έτους σχηματίζει την 7η και τελευταία κυβέρνησή του και την 1η Δεκεμβρίου καταθέτει νομοσχέδιο «...περί του Δημοσίου χρέους», το οποίο η Αντιπολίτευση χαρακτήρισε «νομοσχέδιο της πτωχεύσεως». Τρίτη τέλος είναι το «Άνθ' ημών Γουλιμής», φράση που λέγεται ότι την είπε όταν έλαβε τα οριστικά αποτελέσματα των εκλογών της 16ης Απριλίου 1895, αλλά που δεν επαληθεύεται γιατί ο Τρικούπης ήταν πολύ ευγενής και δεν προσέβαλε ποτέ κανέναν.

52 Κ. Σβολόπουλου: Άρθρο του στον αφιερωματικό τόμο «παρουσία του Χ. Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από τη γέννησή του», Αθήνα 1980, σελ. 68.

53 Αιτωλοακαρνανές πολιτικοί, 2009, για Χαρ. Τρικούπη, Π. Κοντός, σελ. 81-91.

Θα τελειώσω την αναφορά μου σ' αυτόν τον μεγάλο οραματιστή και πολιτικό ρεαλιστή με γνώμες πνευματικών ανθρώπων της εποχής του. Και πρώτα θ' ακούσουμε τι είπε σε μια συνέντευξη στο «Περιοδικό» του Βύκου ο Κ. Παλαμάς: «Τους έδωσε να χαρούνε, για κάμποσον καιρό, όχι τη χαρά τη χειροπιαστή της ζωής και της δύναμης, μα της ζωής αυτής και της δύναμης τόνειρο φάντασμα. Και είδανε πως είναι αυτός ο Δυνατός, κι ακούσανε πως είναι γραφτό να ζήσουν, και πως θα ζήσουν. Τους φύσηξε τις μεγάλες ελπίδες, τους μεγάλους θαυμασμούς και τα μεγάλα μίση. Ξεχωριστά αγαπήθηκε και ξεχωριστά μισήθηκε, σαν άλλος κανείς. Έγινε το είδωλο και το βδέλυγμα. Οι άλλοι, των κομμάτων και της πολιτικής αρχηγοί αυτός πρόβαλε φοβερός με τ' ανάστημα των ιστορικών ηρώων. Κ' έξαφνα, όταν τ' άλογό του σκόνταψε, στα γκρεμνά και στα ανηφόρια που το ωδηγούσε απόκοτα, σκόνταψε, και σκιάχτηκε, και τον έρριξε, - ο λαός που πίσω ακολουθούσε, έκαμε να τραβήξει το δρόμο του χωρίς τον καβαλάρη.

Μάλιστα σα να κατάλαβε κάποιο ξαλάφρωμα. Είταν το ξαλάφρωμά του ξύπνου, όμως με το ξύπνημα σβύνει και πάει και τ' ονειροφάντωμα της ζωής και της δύναμης. Έχετε γειά, μεγάλες ελπίδες, μεγάλες αγάπες και μεγάλα μίση! Και πήρανε τα πόδια τους κακόσορτοι και σταματήσανε στον Ετέμ». ⁵⁴ (1901).

Κι ο άλλος, ο μεσολογγίτης λυρικός ποιητής Μιλτ. Μαλακάσης, γαμπρός από κόρη του Επ. Δεληγεώργη, πολιτικού αντιπάλου του Χαρ. Τρικούπη θα στιχουργήσει:

Τα βάθη σου είναι πέλαγα. Ψυχή μυστηριώδη.
Μέσα σου το Χριστό κρατείς μαζί με τον Ηρώδη.
Τ' όνειρο το παρθενικό και τη βαμμένη λύσσα
τα χρώματα των ουρανών, των Τάρταρων την πίσσα.

Απ' την ορμή σου ξεχειλά τ' αλαίμαργο ποτάμι
και βράχους μυριοθέμελους τους σέρνεις σα καλάμι
και μ' ένα σου χαμόγελο, γαληνεμένο, πλάνο
Αμμόλυντ' ό,τι εμόλυνες το πας στον ήλιο επάνω...

Τέλος, ο «άγιος» των γραμμάτων Αλ. Παπαδιαμάντης, ο οποίος παρακολούθησε την κηδεία του Χ. Τρικούπη, εντυπωσιασμένος απ' την προσωπικότητά του θα πει: *Η χώρα μας στερήθηκε τέτοιον άνδρα που είχε να παραγάγει η Ελλάς από πολλών αιώνων.*

Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Εποχή του

- 11 Ιουλίου 1832: Γεννιέται στο Ναύπλιο.
- 1848: εγγράφεται στη Νομική Σχολή Αθηνών
- 25 Μαΐου 1850: εγγράφεται στη Νομική Σχολή Παρισίων
- 25 Αυγούστου 1852: Ολοκληρώνει τις σπουδές του στο Παρίσι
- 15 Φεβρουαρίου 1854: Υπηρετεί ως ακόλουθος στην Ελληνική Πρεσβεία του Λονδίνου, Γραμματέας του πρεσβευτή πατέρα του
- 4 Μαρτίου 1855: Γραμματέας της Ελληνικής Πρεσβείας στο Λονδίνο
- 1802: Ορίζεται ως Επιτετραμμένος της Δ/σης της Πρεσβείας

⁵⁴ Ο Τούρκος αρχιστράτηγος στον ατυχή για την Ελλάδα πόλεμο του 1897.

- Μάρτιος 1863: Επιστρέφει στην Ελλάδα
- 8(20) Μαΐου 1863: Εκλέγεται αντιπρόσωπος της Ελληνικής Κοινότητας του Λονδίνου για τη Β' Εθνοσυνέλευση
- 1(13) Νοεμβρίου 1863: Εκπρόσωπος της Ελλάδας για τις διαπραγματεύσεις της συνθήκης Ένωσης των Επτανήσων με την Ελλάδα
- 17(29) Μαρτίου 1864: Υπογράφει τη συνθήκη της Ένωσης
- 18 Δεκεμβρίου 1866: Διορίζεται πρώτη φορά Υπουργός Εξωτερικών
- 14(26) 1867: Υπογράφει Ελληνοσερβική συνθήκη Συμμαχίας
- 29 Ιουνίου 1874: Δημοσιεύει το «τις πταίει;»
- 6 Ιουλίου 1874: Δημοσιεύει το «Παρελθόν και Ενεστώς»
- 7 Ιουλίου 1874: Προφυλακίζεται για τέσσερις ημέρες
- 27 Απριλίου 1875: Πρώτη φορά Πρωθυπουργός
- 11 Αυγούστου 1875: Λόγος του Βασιλιά. Αρχή της «Δεδηλωμένης»
- 22 Απριλίου 1882: Εγκαίνια εργασιών διάνοιξης του Ισθμού της Κορίνθου
- 8(20) Ιανουαρίου 1895: Συγκαλεί τη Βουλή, επιβεβαιώνει την πλειοψηφία της κυβέρνησής του και παραιτείται, γιατί εμφανίζεται σε αντιτρικουπικό συλλαλητήριο στο Πεδίον του Άρεως ο διάδοχος Κωνσταντίνος
- 5 Μαΐου 1895: Αναχωρεί για το εξωτερικό
- 30 Μαρτίου 1896: Πεθαίνει στις 6.05 μ.μ. στις Κάννες
- 9-11 Απριλίου 1896: Λαϊκό προσκύνημα στην κατοικία του. Κηδεία στον Ι. Ν. Ζωοδόχου Πηγής και ταφή του στο Α' Νεκροταφείο Αθηνών⁵⁵

Παράσημα

Κατά τη διάρκεια της πολιτικής του σταδιοδρομίας του απονεμήθηκαν πολλά παράσημα απ' την Ελληνική Πολιτεία, όπως ο Αργυρός Σταυρός του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος (1864) ως αναγνώριση της συμβολής του στις διαπραγματεύσεις για την Ένωση των Ιονίων Νήσων και του Σταυρού των Ταξιαρχών, του Σταυρού των Ανωτέρων Ταξιαρχών, του Μεγαλόσταυρου του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος (1883).

Πολλά ήταν και τα Παράσημα που του απένειμαν τα άλλα κράτη: Από Γαλλία της Λεγεώνας της τιμής (1877), από Πορτογαλία ο Μεγαλόσταυρος του Πύργου και του Είφους (1878), από Τουρκία της Μεγάλης Ταινίας του Τάγματος της Δόξης (1882) και του Οσμανιέ Α' Τάξεως (1883), από Βουλγαρία ο Μεγαλόσταυρος του Τάγματος Αλεξάνδρου (1883), από Βραζιλία ο Μεγαλόσταυρος του Αυτοκρατορικού Τάγματος του Ρόδου (1884), από Δανία ο Μεγαλόσταυρος του Τάγματος του Ελέφαντος και του

⁵⁵ Α. Τρίχα: Χαρίλαος Τρικούπης, εκδ. Καπόν, σελ. 203-204.

Τάγματος Δάνεμποργκ (1887), από Ρωσία του Αλεξάνδρου Νιέφσκι (1889), από Σερβία η Μεγάλη Ταινία του Τάγματος του Λευκού Αετού (1891), από την Περσία του Λέοντος και του Ηλίου και από την Ιαπωνία του Τάγματος του Ανατέλλοντος Ηλίου. Το Γερμανικό Παράσημο που του απένειμε ο Γουλιέλμος Β΄. το θεώρησε κατώτερο της πρωθυπουργικής του ιδιότητας και αρνήθηκε να το φορέσει (1889) στο γάμο του Κωνσταντίνου υποτιμώντας τον Κάιζερ, που ήταν παρών, γιατί έδωσε στο Σουλτάνο το μεγαλύτερο Γερμανικό παράσημο του Μαύρου Αετού και στον Έλληνα Πρωθυπουργό κατώτερο, αυτό του Κόκκινου Αετού.

Τότε ο Σουρής θα γράψει στο Ρωμυό:

Όξω του αυτοκράτορα
με όλο του τ' ασκέρι
εις το εξής κανένας μας
δεν θέλει να τον ξέρει.

Τιμές από τη Βουλή των Ελλήνων Η Βουλή των Ελλήνων τίμησε τον Χαρίλαο Τρικούπη.

- 1916: Ειδική Συνεδρίαση με τη συμπλήρωση είκοσι χρόνων από την ημέρα του θανάτου του.
- 1917: Τίθεται ο θεμέλιος λίθος για την τοποθέτηση στον περίβολο της παλαιάς Βουλής του ανδριάντα του, έργο του Θ. Θωμόπουλου.⁵⁶
- 1976: Ειδική Συνεδρίαση και έκθεση στο αναγνωστήριό της.
- 1996: Ειδική Συνεδρίαση και έκθεση με τίτλο «Χαρίλαος Τρικούπης - εκατό χρόνια μνήμης» για τα εκατό χρόνια από το θάνατό του.
- 2000: Ανέγερση ανδριάντα στον περίβολο της σημερινής Βουλής, έργο του Γιάννη Παππά και έκδοση δίτομου βιβλίου με τίτλο: «Χαρ. Τρικούπης - η ζωή και το έργο του».

⁵⁶ Ν.Α. Παραλίκα: Χαρ. Τρικούπης, Αθήνα Σελ. 72: Πα την ανέγερση του αγάλματος έγινε έρανος το 1902 και συγκεντρώθηκαν 40.000 δρχ., οι οποίες όμως χάθηκαν γιατί τον επόμενο χρόνο χρεωκόπησε η τράπεζα στην οποία ήταν κατατεθειμένα. Τελικά το άγαλμα έγινε με δαπάνη του Πολ. Κότσικα, ομογενούς από το Κάιρο.

Το κόστος έφτασε 60.000 δρχ. και τα αποκαλυπτήριά του έγιναν από τον Βασιλιά Κωνσταντίνο στις 26 Ιαν. 1920.

Σοφία Σπ. Τρικούπη

Εξχωριστή γυναικεία ύπαρξη. Κόρη του Σπυρίδωνα Τρικούπη και της Αικατερίνης το γένος Μαυροκορδάτου, γεννήθηκε στο Λονδίνο το 1887 όταν υπηρετούσε εκεί ο πατέρας της ως Πρεσβευτής της Ελλάδας. Έλαβε μεγάλη μόρφωση και παρακολουθούσε στενά τα πολιτικά δρώμενα στην Ελλάδα και την Ευρώπη. Μιλούσε άριστα γαλλικά και αγγλικά και μολονότι είχε πρόβλημα με την όρασή της, πάντοτε θα την εύρισκες με ένα βιβλίο στο χέρι. Στο τέλος της ζωής της δοκίμασε ν' αποτυπώσει τις σκέψεις της και τις ιδέες της στο χαρτί.

Δεν παντρεύτηκε ποτέ γιατί αφοσιώθηκε στην εξυπηρέτηση του αδελφού της Χαρίλαου.

Χαρακτηριστικά η εφημ. «Πατρίς» στο φύλλο της 14 Ιουλίου 1916 έγραψε: «Επροτίμησε τον τίτλο της αδελφής και δεν υπήρξε ούτε θυγάτηρ, ούτε σύζυγος». Ήταν το alter ego, ο «εξ απορρητών» του μεγάλου πολιτικού, κι όταν αναφερόταν σ' αυτόν έγραφε το αδελφός με Α. Στάθηκε κοντά του με αφοσίωση, αλλά και διακριτικότητα. Ήταν η εκδότρια της Τρικουπικής εφημερίδας «Ωρα» από της έκδοσής της, το 1875 μέχρι το 1889 που σταμάτησε να κυκλοφορεί, με συνεργάτες τον Κ. Παπαρρηγόπουλο, κ.ά.

Μας άφησε συλλογή αποκομμάτων για όσα γράφτηκαν στον ελληνικό και ξένο Τύπο περί του Χαρ. Τρικούπη, από τότε που άρχισε να πολιτεύεται μέχρι το θάνατό του.

Είχε συχνή επαφή με τους ψηφοφόρους και με τους βουλευτές του. Μετά τον θάνατο και του πατέρα της, που του συμπαραστάθηκε στα δύσκολα χρόνια των γερατιών του, αφοσιώθηκε ολοκληρωτικά στην εξυπηρέτηση και βοήθεια του αδελφού της με την τόσο τρικυμισμένη πολιτική ζωή που του χάρισε θριάμβους, αλλά και πίκρες. Στις δύσκολες στιγμές του πάντα η Σοφία δίπλα του άγρυπνος φρουρός.

Πολλές οι ενέργειές της για εξαγωγή στο εξωτερικό ελληνικών προϊόντων, όπως των μεσολογγίτικων υφασμάτων, αφού γνωρίζουμε ότι, ιδίως από το 1880 μέχρι το 1910, Μεσολόγγι και Αιτωλικό είχαν εξαιρετική βιοτεχνία βαμβακερών υφασμάτων. Με τις σχέσεις που είχε «με την υψηλή κοινωνία» του Λονδίνου και των Παρισίων κατάφερε οι κυρίες της αριστοκρατίας να τα προμηθεύονται και έτσι να βρίσκουν εργασία οι Μεσολογγιτοπούλες.

«Και αυτός ο σάπων της εισέτι υποδούλου Κρήτης δεν διέφυγεν από την παρατηρητικότητα της Σοφ. Τοικούπη. Κατ' επανάληψιν κιβώτια τοιούτου σάπωνος απέστειλεν προς φίλας της εν Δυτική Ευρώπη. Και ούτω πράτουσα εφάινετο συμεριζομένη την προς την βιοτεχνικήν ιδιοφυΐαν των Ελλήνων πίστιν του αδελφού της». ⁵⁷

Συνεργάτιδα και οικοδέσποινα στο φιλόξενο σαλόνι της την επισκέπτονταν διάφορες προσωπικότητες, Έλληνες και ξένοι, μεταξύ των οποίων ο Βασιλιάς Γεώργιος Α', ο οποίος χαιρόταν να συνομιλεί μαζί της. Το σαλόνι της κοσμούσαν από λογής - λογής τροπικά φυτά και παρέα της πάντα ένας παπαγάλος, δώρο ενός θαυμαστή του Αδελφού της που του είχε μάθει να λέει «Ζήτω ο Τρικούπης». Έλεγε, όμως, και «μασκαράς» και φαντάζεστε σε τι αμηχανία έφερενε τη Σοφία, όταν έμπαινε κάποιος ξένος και τον φώναζε έτσι!

Η Σοφία Τρικούπη στο σαλόνι του σπιτιού της.

Με τον θάνατο του Χαρίλαου πέθανε κι η δική της καρδιά. Αποτραβήχτηκε τελείως απ' την κοινωνική ζωή, αλλά φρόντιζε να διατηρήσει τη μνήμη του δωρίζοντας βιβλία του ή άλλα προσωπικά του αντικείμενα σε γνωστούς και φίλους, ενώ παράλληλα φρόντισε να βάλει σε τάξη τα γραπτά και κάθε τι σχετικό που κάλυπτε τα χρόνια της διπλωματικής και πολιτικής ζωής του Χαρίλαου και που εκδόθηκαν σε 16 τόμους.

Το όνομα Σοφία δια του συνειρμού μας φέρνει στο νου τον Χαρίλαο και τανάπαλιν.

⁵⁷ Ν. Π. Αποστολοπούλου: Το Μουσείον Τρικούπη, Αθήνα 1941, σελ. 15.

Η Σοφία ταξίδεψε για τη «χώρα της Σιωπής» στις 13 Ιουλίου του 1916, σε ηλικία 79 ετών και ενταφιάστηκε δίπλα στους γονείς της και τον Αδελφόν της στο Α΄ Νεκροταφείο της Αθήνας.

Διαβάζουμε σε χειρόγραφο κείμενο αγνώστου, κατατεθειμένο στο Μουσείο Τρικούπη στο Μεσολόγγι:

Σαν έρμος έζησε με κάποιον ήσκιο μόνη
είχανε σβήσει πια γι' αυτήν δόξες, χαρές και πόνοι,
και της ζωής της όνειρο δεν ήταν τίποτ' άλλο
παρά να πάει συντροφιά στο μνήμα το μεγάλο.

Γράφει ο Τύπος εκείνης της εποχής: «Εξέλιπεν ένα παράδειγμα υπέρτατης αφοσιώσεως και ηρωϊκής στοργής. Η Σοφία Τρικούπη! Ως να εκρημνίσθη αίφνης πελώριον άγαλμα. Η Σοφία Τρικούπη ήτο αυτό το άγαλμα», κι ακόμη «Μεγάλη η Σοφία Τρικούπη όπως ο αδελφός της... επεβλήθη δια του αισθήματός της. Υπήρξε τελεία εις το αίσθημα. Εκείνος ήτο ο νους... εκείνη η καρδιά και οι δύο άνθη του ιδίου κλώνου».

Η Σοφία ήταν «Η γυναίκα από βελούδο» όπως τιτλοφόρησε έγκριτος δημοσιογράφος μια μυθιστορία του με ηρωίδα την ίδια ογδόντα χρόνια μετά τον θάνατό της.⁵⁸

Αποστόλης Ι. Τρικούπης

Γιός του Ιωάννη Τρικούπη, αγωνιστής της Επανάστασης που διασώθηκε κατά την Έξοδο της Φρουράς. Το όνομά του ανάμεσα στ' άλλα των συμπολιτών του στην αναφορά της 8 Μαΐου 1831 προς την κυβέρνηση για περίθαλψη δυστυχούντων πολιτών της πόλης.

Υπήρξε ένας από τους πρώτους οικονομικούς υπαλλήλους του κράτους, που σημαίνει ότι στα νεανικά του χρόνια έτυχε άρτιας εκπαίδευσης.

Δεν δημιούργησε δική του οικογένεια, όμως αφοσιώθηκε στην εξυπηρέτηση των ανιψιών του και ιδιαίτερα του Χαρίλαου.

Μετά τη συνταξιοδότησή του απ' τη δημόσια υπηρεσία χωρίς ο ίδιος να πολιτευτεί ποτέ, διηύθυνε, από το Μεσολόγγι, το Τρικουπικό κόμμα για πολλά χρόνια.

58 Λίντα Τρίχα: ο. π. σελ. 183. Από τα σωζόμενα έγγραφα και τις οικογενειακές αναμνήσεις καθίσταται σαφές ότι μεταξύ των Χαρίλαου, Σοφίας και Θ. Δηλιγιάννη υπήρχε τότε (1860) μια θερμή φιλική σχέση, που αργότερα διαλύθηκε. Δεν υπάρχει όμως καμία απολύτως ένδειξη για το φημολογούμενο ειδύλλιο μεταξύ Σοφίας και Θ. Δηλιγιάννη, που αποτέλεσε πριν από μερικά χρόνια και θέμα μυθιστορήματος.

Απεβίωσε πρεσβύτες το 1891, στις 16 Φεβρουαρίου και άφησε προίκα στη Σοφία την περιουσία του, ήτοι 10 μετοχές της Εθνικής Τράπεζας. Ο τάφος του βρίσκεται στο Νεκροταφείο του Αγίου Λαζάρου της γενέτειράς του.

Μάνθος Ι. Τρικούπης

Στη ναυμαχία που έγινε στη λιμνοθάλασσα μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων στις 25 Ιουλίου 1825 έλαβε μέρος κι ο Μάνθος Τρικούπης, 18 ετών, γιος του Ιωάννη και αδελφός του ιστορικού και μετέπειτα Πρωθυπουργού Σπυρίδωνα Τρικούπη.

*Ήδη δ' ο Δήμος Δενδραμής κι ο Μάνθος ο Τρικούπης,
κατ' εντολήν του Κότσικα, ετοιμασμένα είχαν
πλοιάρια και μετ' αυτών εκπλέουσιν εν τάχει
να φθάσουν εις τους έχοντας ανάγκην αδελφούς των⁵⁹*

Στο ίδιο πλήρωμα της πολεμικής πάσσαρας του Διον. Φαγκρίλα συμπολεμιστής του ήταν και ο μικρότερος αδελφός του Θεμιστοκλής.

Τις πληροφορίες σχετικά με το πολεμικό αυτό γεγονός τις χρωστάμε σε έγκριτους ιστορικούς, απορρίπτοντας τη γραφή της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας, ότι ο Μάνθος έπεσε επί των επάλξεων του Φρουρίου (Μ.Ε.Ε. Πυρσός, Αθ. 1933).

«...Στις 25 του Ιούλη γυρνάνε όλα τα καράβια μας, αφού κινήγησαν την αρμάδα πέρα απ' την Κεφαλλονιά. Αράζουν μ' ωραίες μανούβρες μπροστά στο Βασιλάδι. Τα καμαρώνουν οι δικοί μας κι οι Τούρκοι κρεμάνε τα μούτρα τους και μιλιά δεν βγάζουν. Μα οι θαλασσινοί μας δεν έχουν ακόμα καιρό για τα «καλώς ήρθατε» και για τις χαιρετούρες, γιατί βιάζονται να κλείσουν τον ανοιχτό λογαριασμό με τον Μαχμούτη. Προτού ακόμα καλοσιγουρίσουν τα πανιά τους κατεβάζουν βάρκες, τις αρματώνουν κι ορμάνε, μαζί με τις Μεσολογγίτισσες πάσσαρες, στην τούρκικη αρμάδα της λίμνης. Μέσα σε δέκα Λεπτά της ώρας τη συμπαραλιάζουν και πιάνουν τα πιο μεγάλα, όσα δεν μπόρεσαν οι εχθροί να τραβήξουν στην ξηρά. Ο Μαχμούτης γίνηκε έτσι καπουτάνος στη στεριά. Σε τούτη την περίσταση λαβώθηκαν τέσσερις και σκοτώθηκαν πέντε θαλασσινοί μας κι ένας απ' αυτούς ήταν ο Μάνθος Τρικούπης, δεκαοχτώ χρονώ παλικάρι, αδελφός του ιστορικού Σπ. Τρικούπη».⁶⁰

Την αυθεντική πληροφορία την παίρνουμε από το ημερολόγιο του Ι. Μάγερ: «εις την ναυμαχίαν ταύτην εφονεύθησαν επτά και επληγώθησαν πέντε, εν οίς θανατηφόρως και ο Μάνθος, υιός του Ιωάννη Τρικούπη». Ο ίδιος προσδιορίζει τον τόπο εκεί που είχε ο Κιουταχής τον ταρσανά του, μεταξύ σημερινών αλυκών και Φοινικιάς, αφού «έγινε υπό την σκέπην, των εχθρικών κανονιών και έτρεξαν ιππείς και στρατεύματα της ξηράς, σύροντα και ένα κανόνι».

59 Νικ. Κολόμβα: Η Εποποιία της Κλείσοδας: Αντ. Αντωνιάδη. «ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΑΣ» από την ΙΗ'ραψωδία - Η ΚΛΕΙΣΟΒΑ, στ. 220 - 223.

60 Δ. Φωτιάδη: Μεσολόγγι, σελ. 144 - 145.

Και ο Κ. Στασινόπουλος θα γράφει: «Ο Ελληνικός στόλος εισήγαγεν εις την λιμνοθάλασσαν 20 Λέμβους. Επιτίθενται με τις Μεσολογγίτικες πάσαρες κατά του αραγμένου εχθρικού στολίσκου, και μετά συμπλοκήν 15 λεπτών, εκυρίευσαν 7 εχθρικά πλοίαρια, μεταξύ των οποίων ήσαν δύο μύστικα και ένας μπόβος εκ των μεγαλυτέρων...μεταξύ των πληγωθέντων ήτο ο δεκαοκταετής Μ.Τ. αποθανών την επιούσαν».⁶¹

Ο ηρωικός θάνατός του συγκίνησε λογοτέχνες και ποιητές.

Ένα θαυμάσιο διήγημα για το Μάνθο περιλαμβάνεται στις σελίδες του βιβλίου του αείμνηστου εκπαιδευτικού Τάκη Καπώνη «Γελεκτσήδες», το οποίο εκθύμως συστήνουμε στους αναγνώστες να το διαβάσουν.

Υπάρχει η πληροφορία ότι υποδέχτηκε τον θανάσιμα τραυματισμένο γιο της η μητέρα του στο σπίτι: «Η Τρικούπαινα ανοίγει την πόρτα, κατακεί που βασιλεύει ο ήλιος... παίρνει αδάκρυτη στην αγκαλιά της το λαβωμένο της παιδί. Συνηθισμένη τούτη η σκληράδα για το Μεσολόγγι ετούτο τον καιρό. Συνηθισμένα τα τέτοια επεισόδια. Συνηθισμένο κι οι μάνες αδάκρυτες μπροστά στη μεγάλη θυσία των παιδιών τους, που προκαλεί το «χρέος».

Οι Σπαρτιάτισσες ασφαλώς θα ζήλευαν, αν δεν ένωθαν κακία, γιατί έχασαν την ως τότε μοναδικότητα».⁶²

Κωνσταντής Ι. Τρικούπης

Αδελφός του ιστορικού και πρώτου Πρωθυπουργού της Ελλάδας Σπ. Τρικούπη. Αγωνιστής κατά τα χρόνια της Επανάστασης έπαιρνε μέρος, πάντοτε μεταξύ των πρώτων, στους αμυντικούς αγώνες του Μεσολογγιού.

Κι αν διακρίνονταν στις μάχες της στεριάς, στις ντάπιες και στα γιουρούσια εκεί που θριάμβευε ήταν στη θάλασσα. Στις ναυμαχίες αναδείχτηκε, παρά το νεαρόν της ηλικίας, απ' τους πιο ατρόμητους ναυμάχους.

Σε ένα ανέκδοτο έγγραφο της Διοίκησης αναφέρεται ως αρχηγός μύστικου, κι ένα δεύτερο που συντάχτηκε μετά από ναυτικούς αγώνες στον χώρο μεταξύ Μεσολογγίου - Πάτρας - Ζακύνθου δίπλα στον μεγάλο Α. Μιαούλη, που αρίστευσε, τον αναφέρει με τον επίσημο πια τίτλο που απέκτησε, ήτοι: Μοίραρχου.

Ήταν, βέβαια, γνωστός κατά την προσφιλή ανέκαθεν συνήθεια των Μεσολογγιτών, με το παρατσούκλι «Ναύαρχος Τούμπας».

Πέρα απ' τους ηρωισμούς του συμμετείχε ενεργά στη διοίκηση του αγώνα, αφού διορίστηκε από τον Μαυροκορδάτο στις 3 Μαρτίου 1824 μέλος της Διευθυντικής Επιτροπής Δυτικής Ελλάδος.

61 Κ. Στασινόπουλου: Το Μεσολόγγι, σελ. 184.

62 Ι. Καπώνη: Γελεκτσήδες, Αθήνα 1985, σελ. 65.

Για τη δράση του Κωνσταντή αναφέρουν τα «Ελληνικά Χρονικά» της 4ης Νοεμβρίου 1825: «Τα από τον κόλπον των Πατρών εκπλεύσαντα την 51η Οκτωβρίου επτά εχθρικά καράβια απαντήθηκαν σήμερα απέναντι του ακρωτηρίου «Πάπας» με τρία μικρά ένοπλα ιδικά μας διοικούμενα υπό του Κωνσταντή Τοικούπη, του Χρύσανθου Μωραϊτάκη και του Δημητρίου Παναγιώτου. Ήλθον εις ναυμαχίαν, ήτις εκράτησεν περίπου δύο ώρας. Απίθανον ίσως ήθελε φανή να διακηρύξωμεν ότι η νίκη της ανίσου ταύτης ναυμαχίας έκλινε προς τον ολιγάριθμον στολίσκον μας και ότι τα εχθρικά καράβια συνιστάμενα από μιαν κορβέτα, δύο βρίκια, τέσσερες γολέτες διέλυσαν την γραμμήν και ηναγκάσθησαν με καταισχύνην να εισέλθουν πάλιν υπό την σκέπην του Φρουρίου Πατρών. Θέλει μαρτυρήσει ίσως τα λεγόμενά μας με περισσότεράν μάλιστα έκφρασιν, Ο Διοικητής ενός πολεμικού αγγλικού πολεμικού βρικίου, όστις εστάθη μακρόθεν θεατής της μάχης ταύτης».

Διαβάζουμε στα «Ελληνικά Χρονικά» για τη Ναυμαχία που έγινε στις 20 Νοεμβρίου 1825 στη θάλασσα μεταξύ Πατρών, Μεσολογγίου και Ζακύνθου: «Η μάχη επικράτησε με τοιούτον πεισματώδη τρόπον υπέρ τας τέσσαρας ώρας: η ναυαρχίς των βαρβάρων, περιστραφείσα πολλάκις, κανονιοβολούσα και από τας τέσσαρας σειράς της εστερήθη τον άνεμον... Τότε το πείσμα της μάχης επηύξησεν έτι μάλλον τότε και μια μικρά παρευρεθείσα εκεί ελληνική πάσσαρα του μοιράρχου Κ. Τρικούπη ήρχισε να κανονιοβολή γενναίως την πρύμνην της εχθρικής ναυαρχίδος, ήτις αμέσως ύψωσε σημεία, και όλα τα ακάτια έσπευσαν και την ετράβηξαν από την σειράν της μάχης...».⁶³

Η Κλείσοβα ήταν ένα από τα τρία προπύργια της πόλης του Μεσολογγίου. Τα άλλα δύο το Βασιλάδι κι ο Ντολμάς.

63 Σπ. Τρικούπη, ό.π., σελ. 18.

Έπρεπε να κρατήσει η Κλείσοβα και οχυρώνονταν όσο μπορούσε. Στο οχύρωμά της δύο πυροβόλα των 18 λιτρών και άλλα μικρά των 6. Όρισαν και δύο πάσσαρες του Κωνσταντή Τρικούπη και του Δημ. Βενδραμή να «στέκονται εις τον αναμεταξύ Ανεμομύλου και Κλείσοβας αύλακα» (Κασομ. Β' 200).

Κατά την επέμβαση των Αιγυπτίων, (Γεν. Εφημ. στις 14.8.1826 φυλ. 83, σ. 856) η Μεσολογγίτικη Πάσσαρα του Κωνσταντή Τρικούπη που μέχρι τότε κανονιοβολούσε ευστοχότατα τις εχθρικές θέσεις κατατρυπημένη από τις εχθρικές οβίδες βυθίζεται, ενώ ο ίδιος ο Τρικούπης τραυματίζεται σοβαρά, κατ' άλλους αρρώστησε βαριά, οι δε διασωθέντες από το πλήρωμα καταφεύγουν στην Κλείσοβα ενισχύοντας τους υπερασπισθέντες.

Για τη δράση του Κωνσταντή στη μάχη της Κλείσοβας ο Σπ. Τρικούπης αναφέρει: «Ηρωως αυτόχρομα ανεδείχθη πας πολεμιστής της Κλείσοβας η δε πάσσαρα του Τρικούπη, φέρουσα εν και μόνον κανόνι τριών λιτρών και πολεμούσα εν τω μέσω των εχθρικών κανονοφόρων, εβυθίσθη κανονοβολούμενη, αλλ' οι εν αυτή πεσόντες εις την θάλασσαν υπό την χάλαζαν των εχθρικών βολίδων, διεκολύμβησαν εις το νησίδιον»⁶⁴

«Πληγωθέντα θανασίμως τον μετέφεραν εις την πατρικήν του οικίαν, κειμένην εις την δυτικήν παραλίαν της πόλεως, όπου η ανακαινισθείσα κατόπιν οικία κληρονόμων Θεμ. Τοικούπη. Εβγήκε δε εις μίαν πορτοπούλαν η οποία ήτο προς την θάλασσαν, η μητέρα του και τον επήρεν εις την αγκάλην της».⁶⁵

Είναι το δεύτερο παιδί της που το παίρνει στην αγκαλιά της θανατηφόρα τραυματισμένο. Μάνα ηρωίδα πώς ν' αντέξεις! Το ημερολόγιο έγραφε 25-3-1826.

Κι αν χάθηκαν μαζί πάσσαρα⁶⁶ -«Μελέαγρος» τ' όνομά της- και καπετάνιος, η μνήμη του σώζεται μέσα απ το δημοτικό τραγούδι των φιλειρηνικών μετέπειτα ψαράδων:

Συμβούλιο ν-εκάμανε ολ' οι καπεταναίοι
να στείλουνε την πάσσαρα του Κώστα του Τρικούπη
να πάει να ιδή τι γίνεται όξω στο Βασιλάδι...⁶⁷

Ανήμπορος ν' ακολουθήσει τους εξοδίτες συμμετείχε σε ένα απ' τα ολοκαυτώματα της πόλης.

64 ό.π., σελ. 19.

65 Κ.Α. Στασινόπουλου: ό.π. σελ. 128 σημ. 1.

66 Ν. Α. Κολόμβας: Η εποποιία της Κλείσοβας, Αθ. 1997, σελ. 25. Επρόκειτο περί Μίστικου και όχι πάσσαρας, όπως εκ παραδρομής αναφέρουν οι ιστορικοί. Στο «Ταμείο Ιω. Δροσίνη» Γενικού Επιστάτη Στρατοπέδων Δυτ. Ελλάδος, αναφέρεται το Μίστικο «Μελιάγρος» του Κων. Τρικούπη στους λογαριασμούς από «5 Παρ. - 17 Απρ. 1826». Η ονομασία με το όνομα του μυθικού ήρωα «Μελέαγρος» υποδηλώνει τόσο την τήρηση των παραδόσεων όσο και την παιδεία των Μεσολογγιτών.

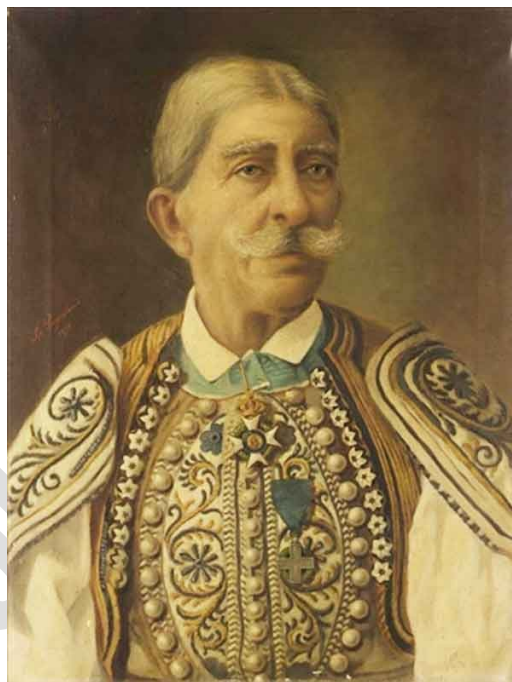
67 Κ.Σ. Κώνστα: Εφ. «Αιτωλική» Μεσολογγίου, 30 Μαρτ. 1963.

Θεμιστοκλής Ι. Τρικούπης

Είναι ο Βενιαμίν της Οικογένειας του Ιωάννη Τρικούπη. Γεννήθηκε στο Μεσολόγγι το 1808. Αγωνιστής της Επανάστασης του 1821, έλαβε μέρος 17 ετών, στη ναυμαχία που σκοτώθηκε ο αδερφός του Μάνθος και στη ναυμαχία του κάβου - Πάπα στις 18 Νοεμβρίου 1825. Διασώθηκε κατά την Έξοδο της Φρουράς του Μεσολογγίου και αργότερα (14 Οκτωβρίου 1839) του απονεμήθηκε το χάλκινο Αριστείο. Πολέμησε όπως και τ' αδέρφια του ως νεαρός μαχητής και διακρίθηκε κατά την πολιορκία του Μεσολογγίου.

Κατατάχτηκε κατόπιν ως αξιωματικός στην Οροφυλακή, το σώμα δηλαδή στο οποίο μέχρι το 1855 είχε ανατεθεί η ασφάλεια των συνόρων και των παραμεθοριών επαρχιών. Διακρινόταν για τον έντιμο χαρακτήρα του και τη γενναιότητά του.

Αργότερα ασχολήθηκε με τα κοινά σε τοπικό επίπεδο εκλεγόμενος συνεχώς από το 1860 μέχρι και τις εκλογές του 1882 Δημοτικός Σύμβουλος της πόλης του Μεσολογγίου, πολλές

φορές πρόεδρος του Δημ. Συμβουλίου και μέλος του Νομαρχιακού Συμβουλίου.

Τον βρίσκουμε μέλος της ερανικής επιτροπής την περίοδο του απελευθερωτικού πολέμου στην Θεσσαλία (1866 - 1869) για αντιμετώπιση του προβλήματος με τις οικογένειες των Θεσσαλών. Πρόεδρός της στο Μεσολόγγι ο Μητροπολίτης και τα άλλα μέλη οι: Δ. Δεσποτόπουλος, Τ. Μηλιώνης, Σπ. Θεριανός, Χρ. Σταμέλος, Αθ. Δροσίνης, Μ. Καλαμπαλίκης και Β. Νιανιάρας.

Το έτος 1850 νυμφεύθηκε την Καλυδώνα Πάνου Ιγγλέση (1833-1886) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά τον Ιωάννη, Κωνσταντίνο, Νικόλαο και την Αγλαΐα, σύζυγο κατόπιν του Εφέτη Απόστολου Λυμπεράκη, με τον οποίο γέννησε τον Θέμο, την Ισμήνη, τον Χαρίλαο και την Ντόνα.

Καλυδώνα Ιγγλέση, σύζυγος Θεμιστοκλή Τρικούπη.

Ο Χαρίλαος και η Σοφία μερίμνησαν ιδιαίτερα για τις σπουδές των παιδιών του Θεμιστοκλή, τα οποία φιλοξενούσαν για πολύ καιρό στο σπίτι τους.

Οι απόγονοί του συνέχισαν την οικογενειακή παράδοση μέχρι τις μέρες μας.

Απεβίωσε το 1890 στο Μεσολόγγι και ενταφιάστηκε στο νεκροταφείο του Αγίου Λαζάρου με τη σύζυγό του.

Ιωάννης Θ. Τρικούπης

Πρωτότοκος γιός του Θεμιστοκλή. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα και στο Παρίσι και εργάστηκε ως δικηγόρος αποκτώντας σημαντική περιουσία. Ασχολήθηκε με την πολιτική και εκλέχτηκε τρεις φορές βουλευτής, με το κόμμα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Στις εκλογές του 1912 θριάμβευσε ο Ελ. Βενιζέλος, εκλέχτηκε ο Ι. Τρικούπης και έχασε ο αδερφός του (Τρικουπικός) Κωνσταντίνος.

Νυμφεύτηκε την Δέσποινα Χατζηαθανασίου και απέκτησε δύο κορίτσια, την Αικατερίνη, σύζυγο Γεωργίου Μακκά και την Αλεξάνδρα, σύζυγο Γρηγορίου Αργυρόπουλου.

Κωνσταντίνος Θ. Τρικούπης

Γεννήθηκε στο Μεσολόγγι το 1857 και ήταν γιός του Θεμιστοκλή.

Απόφοιτος της Σχολής Ευελπίδων το 1883, κατατάχτηκε στο Πυροβολικό και συνέχισε τις σπουδές του στο Βέλγιο και στη Γαλλία.

Πήρε μέρος στις εκστρατείες του 1886 του Ελληνικού Στρατού και στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, όπου διακρίθηκε στις μάχες γύρω από τον ποταμό Λούρο της Ηπείρου.

Ήταν ο αγαπημένος εξάδελφος του Χαρίλαου Τρικούπη, ο οποίος πέρα από τις άλλες αρετές του, εκτιμούσε το χρηστό του ήθος και τον εξάαιρετο χαρακτήρα του, γι' αυτό μετά τον θάνατόν του υπεδείχθη από, όλους ως ο ενδεδειγμένος αρχηγός του τρικουπικού κόμματος στην Αιτωλοακαρνανία.

Όλοι αυτοί δικαιώθηκαν, αφού αν και στρατιωτικός και μη εκπαιδευθείς περί τα πολιτικά, κατόρθωσε με την εντιμότητά του, την ευθύτητα του χαρακτήρα του και την προσήνειά του να επιβληθεί ως αναντικατάστατος βουλευτής, ώστε για μια 15ετία να υπερισχύει του δυναμικού του αντιπάλου Λεωνίδα Δεληγεώργη.

Αποστρατεύτηκε με τον βαθμό του Αντισυνταγματάρχη στις 7 Φεβρουαρίου του 1899 και εκλέχτηκε βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας. Οι βουλευτικές του θητείες θα τελειώσουν με τον θάνατό του. Εκλέχτηκε πρώτος πληρεξούσιος στις εκλογές της Εθνοσυνέλευσης του 1910 και στη συνέχεια βουλευτής μέχρι το 1922.

Διετέλεσε υπουργός Ναυτικών την περίοδο 1906 - 1908 στην κυβέρνηση Γ'. Θεοτόκη και πρωτοστάτησε στην αναδιοργάνωση του στόλου.

Ίδρυσε το ταμείο του Στόλου που με τους πόρους αυτού πραγματοποιήθηκε η παραγγελία του πρώτου στολίσκου των τεσσάρων αντιτορπιλικών.

Για τη δράση του τιμήθηκε με τον Ιταλικό Μεγαλόσταυρο, τον Ελληνικό Ταξiάρχη και με άλλα ανώτατα παρασήμα.

Συνόδεψε τη Σοφία Τρικούπη στις Κάννες στις τελευταίες ημέρες του Χαρίλαου και μετέφερε τον νεκρό του στην Αθήνα.

Ο Κωνσταντίνος Θ. Τρικούπης νυμφεύτηκε το 1890 την Μαρία Αντωνιάδη, κόρη του αρχίατρου και πολιτικού Αλεξ. Αντωνιάδη, γεννηθείσα το 1870 στην Αθήνα. Κουμπάρος ο Χαρ. Τρικούπης. Απέκτησαν δύο παιδιά το Σπύρο και τη Δωροθέα, κατόπιν σύζυγο Φ. Βάμβα. Η Μαρία υπηρέτησε ως αδελφή νοσοκόμος στους πολέμους του 1912 - 1913. Ασχολήθηκε με τη λογοτεχνία, δημοσίευσε ποιήματα και διηγήματα με το ψευδώνυμο Δάφνη Λώρα και εξέδωσε και ένα βιβλίο της με τίτλο «Από την ζωή της γυναικός» (1921). Απεβίωσε στην Αθήνα στις 25 Απριλίου 1951, ύστερα από αρκετά χρόνια από τότε που πέθανε στην Αθήνα ο σύζυγός της Κωνσταντίνος στις 19 Δεκεμβρίου του 1922.

Μαρία Αντωνιάδη,
σύζυγος του
Κωνσταντίνου Τρικούπη.
Παντρεύτηκαν το 1887 με
κουμπάρο τον Χαρ.
Τρικούπη.

Νικόλαος Θ. Τρικούπης

Ο μικρότερος γιος του Θεμιστοκλή. Γεννήθηκε στο Μεσολόγγι το 1868. Έλαβε την εγκύκλια μόρφωσή του στη γενέτειρά του και κατόπιν φοίτησε στη στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων απ' την οποία αποφοίτησε το 1888 στο όπλο του Πυροβολικού με τον βαθμό του Ανθυπολοχαγού.

Ο Κωστής Παλαμάς μεγαλύτερός του κατά μια δεκαετία θα γράψει αργότερα για τρία γειτονόπουλά του, που διακρίθηκαν ως στρατιωτικοί ηγέτες, τον Νικόλαο Τρικούπη, Κώστα Νίδερ και Αναστάση Παπούλα ένα ωραίο κείμενο «Τα τρία καλά παιδιά», όπου περιγράφει στιγμές από την εφηβική τους ηλικία.

Να πως μιλάει για τον πρώτο: «Τον στρατηγόν Τρικούπην δεν ενθυμούμαι, καθώς πάντοτε παράμερα ζω, να τον συνήντησα εις το ρεύμα της ζωής μου, αφότου κατέλιπα την γενέθλιον εγώ, και εκείνος από την αφροντισίαν της παιδικής ηλικίας εισήλθεν εις τον περί υπάρξεως αγώνα, τραχύτερον και κυριολεξίαν περισσότερον αποτελούντα δια τους άνδρας των όπλων.

Καθώς ακούω, θεωρείται εις εκ των αρίστων αξιωματικών. Το μέρος το οποίον διεδραμάτισε κατά την τελευταίαν τρομακτικήν πράξιν του Μικρασιαστικού δράματος, την προηγηθείσαν της καθάρσεως, η φήμη της επικής επί του πεδίου της μάχης ανακηρύξεώς του εις αρχιστράτηγον, την οποίαν αμέσως διεδέχθη η καταπληκτική της αιχμαλωσίας του είδησις, τηρεί ζωηράν και εξαιρετέως συμπαθητικήν την φυσιογνωμίαν του επί των εντυπώσεων ημών.

Και λοιπόν ποιος να έλεγεν εις τον στρατηγόν Τρικούπην ότι θα υφίστατο την μη κατασταλείσαν ακόμη ορμήν της τοιαύτης λαίλαπος εις τον βίον του⁶⁸ ότε νεαρώτατος (μαθητής του Σχολείου των Ευελπίδων, παιδίον ακόμη αγένειον) ενεφανίζετο εις την μικράν ένδοξον πατρίδα του κατά τους θερινούς μήνας των διακοπών, επιδεικνύων τα στίλβοντα κιτρινόχροα σειρήτια της κομψής στολής του, και προσελκύων, όσον δεν τα προσείλκυον οι άλλοι νεαροί συντοπίται θνητοί, τα βλέμματα των ευαίσθητων νεανίδων; Ο Νίκος -ήτο το όνομα με το οποίο όλοι τον εγνώριζον εις τον τόπον του- έχαιρε διπλά, ως ειπείν δικαιώματα εις την ιδιάζουσαν προσοχήν και την ευμένειαν της κοινωνίας εκείνης. Έφερεν όνομα όπερ εκλείσαν εις την ιστορίαν μας, δυο Τρικούπηδες, πατήρ και υιός, έξοχος ο εις πολιτευτής και

68 Γι' αυτό τελειώνει κι αυτός ένα βιβλίο του με την Αριστοτελική ρήση «Σταγόνα τύχης θέλω, ου φρενών πίθον» οικτίρων την τύχην του, αφού κουράστηκε για ν' αποκτήσει τα σπάνια εφόδια για στρατιωτικό.

ρήτωρ και ιστοριοδίφης, ο άλλος, μέγας κυβερνήτης. Ήτο γόνος οικογενείας εξόχως τιμωμένης, υιός και αδελφός χρηστών εξαίρετων ανδρών. Προσέτι ο νεαρώτατος Νίκος με την ωραίαν εφηβικήν όψιν συνήγου ψυχικά προτερήματα επιτείνοντα την συμπάθειαν εκείνων οι οποίοι τον εγνώριζαν.

Ο Νικόλαος Τρικούπης, έφιππος δεξιά.

Και δεν πρέπει να λησμονώμεν ότι κατά τους ευτυχισμένους εκείνους καιρούς το στάδιον του στρατιώτου εκρίνετο επίφθονον, μάλιστα του επιστήμονος στρατιώτου, του αποφοίτου της Στρατιωτικής Σχολής, του μακαρίου Ευέλπιδος, εις τον οποίον προσεμεϊδία το μέλλον, με χρυσάς επωμίδας, ξίφος επιδεικτικώς κρουόμενον εις τα καλντερίμια, διημερεύον εις τα καφενεία και πρωταγωνιστούν εις τους ανακτορικούς χορούς η το πολύ - πολύ μαχόμενον εις αγώνας ...εκλογικούς. Μέλλον ασφαλές.

Δια τούτο η με αξιώσεις μάντιδος γύφτισσα, -προϊόν το οποίον αφθονούσε τότε εις την στενήν κοινωνίαν μας- εάν εις ώραν τις οίδε τίνος μυστικής εκστάσεως, θα ηδύνατο να προείπη εις τον αμέριμνον με την περίκομφον περιβολήν του μείρακα τίνες καιροί κινδύνων και περιπετειών τον ανέμενον εις τα πεδία των μαχών, αφ' ότου έδωκεν εις τον Ελληνικόν στρατόν το σύνθημα της επαξίας εις τον προορισμόν του δράσεως μεγαλεπήβολος Κυβερνήτης, θα εξακαρδίζετο από τα γέλια δια την παραπαίουσαν φαντασίαν της συμβουλευτικής Ατσιγγάνας». ⁶⁹

Από το 1889 μέχρι το 1895 μετεκπαιδεύτηκε σε στρατιωτικά σχολεία της Γαλλίας και συγκεκριμένα στο 26' Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού Au mans (1889-1890), στο σχολείο Εφαρμογών Πυροβολικού στο Φονταινμπλό (1890-1892), στο σχολείο Ιππικού στο Saumur (1892-1898) και στο ανώτατο σχολείο Πολέμου στο Παρίσι (1898-1895) διακρινόμενος για την επιμέλεια, φιλομάθεια και ιδιαίτερα στην επίδοσή του στην Τακτική και την Ιππασία μαζί και την ευγένεια.

Μ' αυτά τα επαγγελματικά εφόδια και διαπνεόμενος απ' το βαθύ αίσθημα καθήκοντος και φιλοπατρίας αναδείχτηκε «άξιος απόγονος ευκλεών προγόνων».

69 Κ.. Παλαμά: ό.π., τομ. 4ος, σελ. 508-510.

Δυο έργα του: «Εκγύμνασις ίππου» και «Ταχεία μέθοδος προς κανονισμόν βολής Πυροβολικού» εγκρίθηκαν από το Υπουργείο Στρατιωτικών και εφαρμόστηκαν στον στρατό.

Έλαβε μέρος κατά τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 με τον βαθμό του ανθυπολοχαγού ως αξιωματικός του επιτελείου της 1ης μεραρχίας και ο διοικητής του στρατηγός Μακρής για την ηρωική του δράση προτείνει να του απονεμηθεί η μεγαλύτερη των ηθικών αμοιβών: «Επιδοκιμάζω πληρέστατα τα υπό του Αντισυνταγματάρχου Ζαφειροπούλου Επιτελάρχου της I μεραρχίας πρόσθεν υπέρ του ανθυπολοχαγού του Πυροβολικού Τρικούπη Ν. εκτιθέμενα και προστίθημι, ότι ως αντελήφθην και εν άλλοις μέρεσιν και δια προτροπών και απειλών εσταμάτησε τους φυγάδας, ιδίως δε εν Καμηλόβρουσι προ της ταράτσας δια του περιστρόφου έπραξε τούτο επιτυχώς... εξεπλήρωσε τα καθήκοντα μετά πολλού ζήλου, προθυμίας, αντοχής, επιτυχίας και θάρρους, διατρέξας πολλάκις προφανή κίνδυνον της ζωής του.

...Αν δε τυχόν απονεμηθώσιν ηθικαί αμοιβαί προς άλλους, και ούτος δικαιούται να αξιωθή της μεγαλυτέρας».

Όταν το 1904⁷⁰ οργανώθηκε το σώμα Γενικών Επιτελών ήταν ένας από τους 12 που το απάρτιζαν και μετά από λίγο προάχθηκε στο βαθμό του λοχαγού. Παρέμεινε μέχρι το 1909, χρονιά που καταργήθηκε και γύρισε στο Πυροβολικό.

Κατά τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1912 και τον Ελληνοβουλγαρικό του 1913 ως επιτελάρχης της 3ης μεραρχίας υπό τον υποστράτηγο Κων. Δαμιανό «διακρίθηκε δια την ψυχραιμία του και το ριψοκίνδυνον κατά τας μάχας», σύμφωνα με την εκτίμηση του διοικητή της Στρατιάς Κ. Δαμιανού.

70 Τη χρονιά αυτή (1904) συμμετείχε στους Α' Σύγχρονους Ολυμπιακούς αγώνες στο άθλημα της σκοποβολής που έγιναν στο σκοπευτήριο της Καλλιθέας και ήρθε τρίτος στη βολή με πολεμικό όπλο από απόσταση 200μ. με 1718 βαθμούς, λαβών το χάλκινο μετάλλιο.

Ο Νικόλαος Τρικούπης Διοικητής του Α' Σώματος Στρατού με το επιτελείο του.

Πέραν αυτού όμως κατέπληξε ακόμη και το Επιτελείο της Βουλγαρικής Στρατιάς η επιβλητική στάση του μετά την εκεχειρία (19 Ιουλίου 1913) για τον καθορισμό της ουδέτερης ζώνης μεταξύ των δύο εμπολέμων παρατάξεων και η αποδοχή από τους Βουλγάρους της ταχθείσας γραμμής που υπαγόρευσε ο Έλληνας Επιτελάρχης.

Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους ανέλαβε διαδοχικά:

Διοικητής Συντάγματος Πυροβολικού, Επιτελάρχης Γ' Σώματος Στρατού, Υπαρχηγός (αριστείνδην) Γενικού Επιτελείου και Αρχηγός Πυροβολικού Σώματος Στρατού.

Στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο το 1918 εντάχθηκε στην Γαλλική Στρατιά της Ανατολής, όπου «η διοικητική του επιβολή, η ευρεία και βαθυτάτη επιστημονική του μόρφωση, η απaráμιλλος ψυχραιμία του και αξιοθαύμαστος πνευματική του διαύγεια... τον κατέστησαν σεβαστόν και παρ' αυτοίς τοις συμμάχοις, προς τιμήν της Ελλάδος και του σώματος των Ελλήνων Αξιωματικών» σημειώνει ο Δ. Παπούλας.

Ο Διοικητής του Β' Σώματος Στρατού, Αντιστράτηγος Μηλιώτης Κομνηνός εξέφρασε την πλήρη ευαρέσκεια και τα συγχαρητήριά του για την ηρωική συμμετοχή και τις αλλεπάλληλες επιτυχίες της Μεραρχίας κι ο Στρατηγός Ανρύ, διοικητής της Γαλλικής Στρατιάς Ανατολής στη Γενική διαταγή της 18-12-1918, σημείωνε: «...εκφράζω εις τον Συνταγματάρχη Τρικούπην την υπερηφάνειάν μου και την ευαρέσκειάν μου, διότι έσχον υπό τας διαταγάς μου την 3ην Ελληνικήν Μεραρχίαν, ης τε διοίκησις και τα στρατεύματα επέδειξαν τας αρίστας των στρατιωτικών αρετών...».

Ο Ν. Τρικούπης θα λάβει τον βαθμό του Υποστρατήγου.

Διαβάζουμε την τελευταία παράγραφο ημερήσιας διαταγής του (12-11-18):
 «...Εστέ υπερήφανοι, διότι σεις αγρύπνως περιφρουρήσατε την Ελληνικήν Σημαίαν και περιηγάγατε ταύτην νικηφόρον και τροπαιούχον μέχρι ενταύθα... και συντελέσατε εις την νίκην του Πολιτισμού κατά της βαρβαρότητος, επ'αγαθώ της ανθρωπότητος. Τούτο θ' αποτελέσει την ενδοξοτέραν περίοδον του βίου σας».

Πανοραμική άποψη του Μεσολογγίου περί το 1920. Διακρίνονται η οικία του Χαρ. Τρικούπη (1), το σπίτι της οικογένειας Παλαμά (το σημερινό μουσείο Παλαμά) (2), το κτίριο της Εθνικής Τράπεζας (3) και ο Άγιος Σπυρίδωνας (4).

Στη Μικρά Ασία υπηρέτησε από τον Αύγουστο του 1920 μέχρι στις 22 Αυγούστου 1922, όπου στη μάχη του Αλή Βεράν προκλήθηκε ρήγμα στο μέτωπο με συνέπεια την άτακτη οπισθοχώρηση και αιχμαλωσία του, ως διοικητής 3ης μεραρχίας, διοικητής Β' και κατόπιν Α' Σώματος Στρατού.

Αδικείται από μερικούς που του προσάπτουν την κατηγορία του ριψάσπιδος, χωρίς να εξετάζουν τις ειδικές περιστάσεις.

Η ιστορία τον δικαίωσε. Όταν απελευθερώθηκε το 1923 γύρισε στην Ελλάδα και αποστρατεύτηκε. Το 1927 ανακλήθηκε στην ενεργό δράση και αφού έλαβε τον βαθμό του Αντιστρατήγου αποστρατεύτηκε. Την περίοδο 1928 - 1930 διετέλεσε Νομάρχης Αττικοβοιωτίας.

Για να δούμε το ήθος του «στρατιώτη» θ' αναφερθώ σε ένα περιστατικό που συνέβη στις 12 Ιουλίου 1922 στη Μικρασία. Ελληνικό αεροπλάνο κατέρριψε ένα τουρκικό. Εφονεύθησαν οι δύο επιβαίνοντες αξιωματικοί. Με διαταγή του Τρικούπη έγινε μεγαλοπρεπής κηδεία. Κάποιος αξιωματικός εξέφρασε την απορία, γιατί αυτές οι τιμές. Κι ακούστηκε η απάντησή του: «Κάμνομεν πόλεμον εναντίον ζώντων και δη ωπλισμένων και ουχί εναντίον νεκρών».

Θα μπορούσαμε ν' αναφερθούμε σε πολλά περιστατικά της ζωής του Ν. Τρικούπη που φανερώνουν το ακέραιο του χαρακτήρα του. Θα σταθούμε στους χαρακτηρισμούς που του προσέδωσε ο Αντιστράτηγος της Ελληνικής Στρατιάς στη Μικρά Ασία Αναστάσης Παπούλας, προλογίζοντας το βιβλίο του Ν. Τρικούπη: «Διοικήσεις Μεγάλων Μονάδων εν Πολέμω 1918-1922».

«...Ο Αντιστράτηγος Νικ. Τρικούπης υπήρξε πάντοτε σεμνός, εξιδανικευμένος ήρωας, διακεκριμένος Στρατηγός και ανώτερος άνθρωπος. Η ευρυτάτη μόρφωσίς του, η ακεραιότης του χαρακτήρος του, η αφοσίωσίς του εις το καθήκον, η περιφρόνησίς του προς πάντα κίνδυνον και προς αυτόν τον θάνατον, η παρουσία του πανταχού όπου της πατρίδος ο κίνδυνος, τον κατέστησε σεβαστόν και προς αυτούς τους εχθρούς απροκαλύπτως εκδηλώσαντες τον θαυμασμόν των προς αυτόν».

Νυμφεύτηκε την Ελένη, κόρη του υποστρατήγου Ανδρέα Ι. Κορδέλλα, η οποία υπηρέτησε ως αδελφή νοσοκόμος κατά τον πόλεμον του 1912 στον νοσοκομειακό συρμό Λαρίσης - Αθηνών, στον πόλεμο του 1913 στο νοσοκομείο του Ερυθρού Σταυρού και κατά τον Παγκόσμιον Πόλεμο 1917-18 στο Νοσοκομείο Αθηνών.

Την περίοδο της Μικρασιατικής Εκστρατείας ήταν Προϊσταμένη Νοσοκόμος στο Νοσοκομείο Προύσης.

Τιμήθηκε με το παράσημο του Σταυρού του Σωτήρος και του Αριστείου Ανδρείας.

Ο Νικόλαος Τρικούπης απεβίωσε στην Αθήνα στις 27 Φεβρουαρίου 1959.

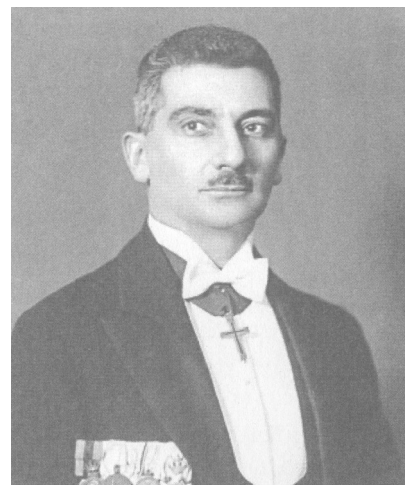
Σπύρος Κ. Τρικούπης

Μοναχογιός του Κωνσταντίνου Τρικούπη και της Μαρίας Αντωνιάδου. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1888.

Μετά τις εγκύκλιες σπουδές του θα σπουδάσει τη Νομική Επιστήμη στην αντίστοιχη σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και το 1912 θα αναγορευθεί διδάκτωρ.

Νονός του ο Χαρίλαος Τρικούπης, ο οποίος θα του δώσει το όνομα του πατέρα του, Σπυρίδων.

Άσκησε το επάγγελμα του θεμιστοπόλου από το 1912 έως το 1920. Εκτός από τη δικηγορία είχε στο αίμα του και το τρικουπικό «μικρόβιο» της πολιτικής. Έτσι μετά τον θάνατο του πατέρα του Κωνσταντίνου, πολιτεύτηκε αναλαμβάνοντας την ηγεσία του τρικουπικού κόμματος στην Αιτωλοακαρνανία.

Εκλέχτηκε έξι φορές βουλευτής: Στις 6 Δεκεμβρίου 1915 Αιτωλίας και Ακαρνανίας, στις 7 Νοεμβρίου 1926 Μεσολογγίου, στις 19 Αυγούστου 1928, παρά τη συντριβή του Λαϊκού κόμματος που πήρε πανελλήνια 7.606 και εξέλεξε μόνο 19 βουλευτές, της περιφέρειας πάλι Μεσολογγίου, στις 25 Σεπτεμβρίου 1932 Αιτωλίας και Ακαρνανίας, στις 5 Μαρτίου 1933 Μεσολογγίου και στις 9 Ιουνίου 1935 Αιτωλοακαρνανίας, πάντοτε ως υποψήφιος του Λαϊκού κόμματος.

Ο Σπύρος Τρικούπης με την πρώτη του σύζυγο, Δέσποινα Θεμ. Κανάρη.

Όμως κληρονόμησε και από τη μητέρα του την αγάπη και την έφεση προς τη λογοτεχνία. Έτσι κινήθηκε πάνω στο τρίπτυχο: Δικηγορία, Πολιτική, Λογοτεχνία. Από της νεαρής ηλικίας ασχολήθηκε με τα γράμματα και το θέατρο. Συνεργάστηκε με όλα σχεδόν τα περιοδικά που εκδίδονταν από το 1910 μέχρι το 1916 (Νουμάς, Πινακοθήκη, Παναθήναια κ.ά.) και εξέδωσε και το φιλολογικό περιοδικό «Δάφνη». Έγραφε το βιβλίο «Δημόσιον Διεθνές Δίκαιον» το 1916, πραγματευόμενος θέματα που αφορούσαν γενικά την Ελλάδα.

Από το 1920 υπηρέτησε σε διάφορες δημόσιες υπηρεσίες: Διορίστηκε Διευθυντής του Εμπορίου και Βιομηχανίας του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας (1920). Αργότερα διετέλεσε Γενικός Γραμματέας στο ίδιο Υπουργείο επί κυβερνήσεων του Δημητρίου Γούναρη (06 Μαρτίου 1921 - 2 Μαρτίου 1922 και 2 Μαρτίου - 3 Μαΐου 1922). Εργάστηκε για την κατάρτιση του χρηματιστηριακού κώδικα και για την ψήφιση διαφόρων μέτρων υπέρ της

Εθνικής Οικονομίας.

Διετέλεσε υφυπουργός Γενικός Διοικητής Ηπείρου (4 - 25 Νοεμβρίου 1932), υπουργός Γενικός Διοικητής Ηπείρου (25 Νοεμβρίου 1932 - 16 Ιανουαρίου 1933), υφυπουργός Εθνικής Οικονομίας (28 Δεκεμβρίου 1934 - 20 Μαρτίου 1935) και υπουργός Γενικός Διοικητής Ηπείρου (2 Μαρτίου - 19 Ιουλίου 1935), στην Κυβέρνηση του Παναγή Τσαλδάρη. Μετά τις εκλογές της 5ης Μαρτίου 1983 εκλέχτηκε με μεγάλη πλειοψηφία πρώτος Αντιπρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων.

Η δεύτερη σύζυγος του Σπύρου Τρικούπη, Μαρία Μέκιου.

Η δράση του υπήρξε πολυσχιδής. Για πολλά χρόνια υπήρξε μέλος των Διοικητικών Συμβουλίων πολλών επιστημονικών σωματείων και εταιρειών και ειδικά σ' αυτά που αποσκοπούσαν την ενίσχυση του τουρισμού. όπως της Λέσχης Περιηγήσεων και Αυτοκινήτων, της Ένωσης Φιλίππου, του Συμβουλίου Ξένων και Εκθέσεων του Υπουργείου Οικονομικών, κ.ά.

Από τον πρώτο του γάμο με τη Δέσποινα Κανάρη απέκτησαν μια κόρη, την Κλέα - Μαρία - Σοφία, σύζυγο Κωνστ. Ρίγγα, η οποία έχει

Η Κλεοπάτρα Τρικούπη (1917- 2007), κόρη του Σπυρίδωνα και της Δέσποινας Κανάρη.

δυο κορίτσια, τη Ζωή και τη Δέσποινα. Η Ζωή παντρεύτηκε τον Ν. Σούτζο και έκαμε δυο κόρες, τη Δωροθέα και την Κλεοπάτρα και η Δέσποινα έχει ένα γιο, τον Γιώργο Μιχαλιτσιάνο.

Ο Σπύρος Τρικούπης τέλεσε και δεύτερο γάμο και η εκλεκτή της καρδιάς του ήταν η Μαρία Μέκιου. απέκτησαν δυο παιδιά, τον Κωνσταντίνο και την Αλεξάνδρα. Ο Κωνσταντίνος δεν άφησε απογόνους. Η Αλεξάνδρα υπήρξε κατά σειρά σύζυγος των: Γ. Φέξη, Κ. Χρυσοστάλη με τον οποίο απέκτησε ένα γιο, τον Αλέξη και Α. Τσιτσιλια.

Ο Σπ. Τρικούπης είχε τραγικό τέλος. Συνελήφθη στα χρόνια του εμφύλιου σπαραγμού, τον Δεκέμβρη του 1944 και στις 12-1-1945 οδηγήθηκε στον Άγιο Τρύφωνα της Αράχωβας - Βοιωτίας όπου και εκτελέστηκε από τους αντιφρονούντες.

Η Αλεξάνδρα Τρικούπη (1929-2003), κόρη του Σπυρίδωνα και της Μαρίας Μέκιου.

www.pentalofo

Κωνσταντίνος Σπ. Τρικούπης

Γεννήθηκε στις 9 Οκτωβρίου 1925 στην Αθήνα. Πατέρας του ο δικηγόρος και πολιτικός Σπύρος Τρικούπης και μητέρα του η Μαρία, το γένος Μέκιου.

Ο τελευταίος, από πλευράς αρρενογονίας, απόγονος της περιώνυμης Τρικούπικης Οικογένειας.

Αποφοίτησε από το Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου της Αθήνας και φοίτησε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Επιμελής στις σπουδές του μιλούσε τη γαλλική, την αγγλική και τη γερμανική γλώσσα.

Συνέχισε τις σπουδές του για τέσσερα χρόνια στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης στην Ελβετία και έλαβε το πτυχίο Πολιτικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, ενώ στην ίδια πόλη παρακολουθούσε τα μαθήματα του Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ανωτάτων Διεθνών Σπουδών απ' το οποίο έλαβε το αντίστοιχο δίπλωμα. Τέλος τις γνώσεις του γύρω από το Διεθνές Δίκαιο τις πλούτισε παρακολουθώντας τα μαθήματα Διεθνούς Δικαίου στην Ακαδημία της Χάγης.

Στα χρόνια της κατοχής, παρά το νεαρόν της ηλικίας του, διετέλεσε μέλος οργανώσεων της Εθνικής Αντίστασης και ανέπτυξε έντονη πατριωτική δράση.

ο Κ. Τρικούπης νεαρός (1937).

Προεκλογική συγκέντρωση του Κ. Τρικούπη στο Μεσολόγγι.

Με χαρά έτρεξε και στο κάλεσμα της πατρίδας, φόρεσε την τιμημένη ελληνική στρατιωτική στολή και υπηρέτησε στο στράτευμα επί τέσσερα χρόνια εκ των οποίων τα δύο στη Βόρειο Ελλάδα.

Όταν γύρισε από την Εσπερία, ακολουθώντας την οικογενειακή παράδοση, πολιτεύτηκε πρώτη φορά το 1950 με το Λαϊκό Κόμμα και στη συνέχεια με τον Ελληνικό Συναγερμό. Ένθερμος συμπαραστάτης και πεπειραμένος «κομματάρχης» η πανέξυπνη μητέρα του.

Διετέλεσε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων κατά τα έτη 1958-1961. Ως Πρόεδρος της Επιτροπής Σύνταξης του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας, πρωτοστάτησε στην αναδιοργάνωση των Ελληνικών Σιδηροδρόμων και στην κατασκευή πολλών επαρχιακών αεροδρομίων.

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Ιωάννης
Γένν. 1786
Θάν. 1824 εις Μεσολόγγιον

- Φίλος, Καθ' την Έπανάστασιν Πρόεδρος τῶν Δημογερότων καὶ μετὰ Πρέσβης τῶν Έσπέρων τοῦ Μεσολογγίου. Μέλος τῆς Γερουσίας Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος.
- Ἀπώτατος πέντε κλάδ, μετὰ τὴν τὸν Θεματικῆ καὶ τὸν Ἐπαρχιακῆ. Καὶ τοῦς πρώτους πρῶτος κατὰ τὴν ἔξοδον Κινασποτίνης καὶ Μάνδου.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Θεοδοσῆς
Υπαρχίακος υἱὸς τοῦ Ιωάννου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Σπυρίδωνος
Γένν. 1805 εις Μεσολόγγιον.
Θάν. 1899 »

- Ἀνώτερος ἀξιωματικὸς
- Πρέσβης τοῦ Δημοτικοῦ καὶ τοῦ Νομαρχιακοῦ Συμβουλίου Μεσολογγίου.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Σπυρίδων
Πρωτόκοπος υἱὸς τοῦ Ιωάννου καὶ ἀδελφὸς Θεοδοσίου.
Γένν. 1798 εις Μεσολόγγιον.
Θάν. 1882 ἐν Ἀθήναις.

- Πολιτικὸς Ἀξιωματικὸς Ἰσπανίας.
- Ἀπὸ τὸ 1824 ἐπέλεξετ' αὐτὸς ἐπιτετικὸς Μεσολογγίου.
- Ἀπώτατος πρῶτος Πρωθυπουργὸς τῆς Ἐλευθέρου Ἑλλάδος.
- Ἐργαστὴ τῆν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἰστοριογραφίας.
- Ἐξήγησε τοῦ ἡ ἀδελφῆ τοῦ Ἀλέξ. Μαυροκορδαίου, ἀκαταστάτως.
- Τέκνα τῶν ἡ Χαρίλαος καὶ ἡ Σοφία.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Κωνσταντῖνος
Υἱὸς τοῦ Θεοδοσίου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Σπυρίδωνος
Γένν. 1807 εις Μεσολόγγιον
Θάν. 1922 ἐν Ἀθήναις.

- Ἀνώτερος ἀξιωματικὸς τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ Πολιτικῆς.
- ἐπιτετικὸς Ἀπλοκρατορῆς ἀπὸ τὸ 1879.
- Ἐπαρχιακὸς Ἰσπανίας τὸ 1885.
- Ἐπέλεξετ' ἑαυτὸς ἐπιτετικὸς μέτρο τοῦ Ἰσπανίας τοῦ.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Ἐπιφάνιος
Υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνου
Γένν. 1892 ἐν Ἀθήναις
Θάν. 1945

- Πολιτικὸς Φιλόλογος Ἰσπανίας.
- ἐπιτετικὸς Ἀπλοκρατορῆς ἀπὸ τὸ 1936 αὐτὸς.
- Ἐπαρχιακὸς Γενικὸς ἀξιωματικὸς Ἰσπανίας τὸ 1932.
- Πρῶτος Ἀναπρόεδρος τῆς Βουλῆς τὸ 1933.
- Ἐπαρχιακὸς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας τὸ 1934.
- Ἀπώτατος ἡς ἑαυτὸς καὶ ἑσφάγη ἀπὸ τὸν Ἐπαρχιακὸν Ἰσπανίας.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Χαρίλαος
Πρωτόκοπος υἱὸς τοῦ Σπυρίδωνος καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ιωάννου.
Γένν. 1822 εις Ναύπλιον.
Θάν. 1886 ἐν Γαλλίᾳ.

- Ἡ μεγαλύτερη πολιτικὴ φιλοτιμία τῆς νεοτέρου Ἑλλάδος.
- Ἀπώτατος, Πῆμψ, Ὀργάνου πρῶτος τῆν Ἑλλάδι κατὰ τὸ ἔθροιστο πρῶτος.
- Ἀπὸ τὸ 1868 ἐπέλεξετ' ἐπιτετικὸς Μεσολογγίου.
- Ἐπαρχιακὸς Ἰσπανίας τὸ 1866 καὶ τὸ 1877.
- Πρωθυπουργὸς τὸ 1875, τὸ 1881, τὸ 1884 καὶ τὸ 1892.
- Ἀπώτατος ἡς ἑαυτὸς ἡ Ἑλλάς ἔδει τὸ 1892 καὶ τὸ 1893.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Κωνσταντῖνος
Υἱὸς τοῦ Σπυρίδωνος
Γένν. 1924 ἐν Ἀθήναις.

- Πολιτικὸς Ἰσπανίας, Ὀργανολογίας.
- Γενικὸς ἀξιωματικὸς τοῦ Ἐπαρχιακοῦ Συγκοινωνιῶν καὶ ἀξιωματικὸς Ἰσπανίας ἀπὸ τὸ 1968.
- Ἀπώτατος ἡς ἑαυτὸς ἡ Ἀπλοκρατορῆς εἰς τὸς ἐκλογὰς τῆς 29ης Ὀκτωβρίου 1991.

Προεκλογικὸ μονόφυλλο τοῦ Κ. Τρικούπη.

Εκλέχτηκε τέσσερις φορές βουλευτὴς Αἰτωλοακαρνανίας: στις 29 Οκτωβρίου 1961, στις 5 Νοεμβρίου 1963 καὶ στις 16 Φεβρουαρίου 1964 με τὴν ΕΡΕ (Εθνικὴ Ριζοσπαστικὴ Ἐνωσις) καὶ στις 17 Νοεμβρίου 1974, μετὰ τὴν μεταπολίτευση, με τὴ Ν.Δ. (Νέα Δημοκρατία), ὑπὸ τὴν ηγεσία τοῦ Κωνσταντῖνου Καραμανλῆ.

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1976 ορκίστηκε υφυπουργὸς καὶ υπηρέτησε σ' αὐτὴ τὴ θέση μέχρι 21 Οκτωβρίου 1977. Σε ποιο υπουργεῖο νομίζετε; Μα φυσικὰ ἐκεῖ που διέπρεψαν οἱ μεγάλοι πολιτικοί, οἱ Τρικούπηδες. Στὸ Ἐπαρχιακὸ Ἐξωτερικῶν με ἀρμοδιότητες γύρω ἀπὸ τὰ θέματα τοῦ ἀπόδημου Ἑλληνισμοῦ τῆς διασποράς.

Ο Κ. Τρικούπης και η σύζυγός του Ρίτα στο Μεσολόγγι σε προεκλογική περίοδο. Στην άκρη δεξιά, διακρίνεται ο στενός, νεαρός τότε, συνεργάτης του Γαβρίλης Κοκολίνης.

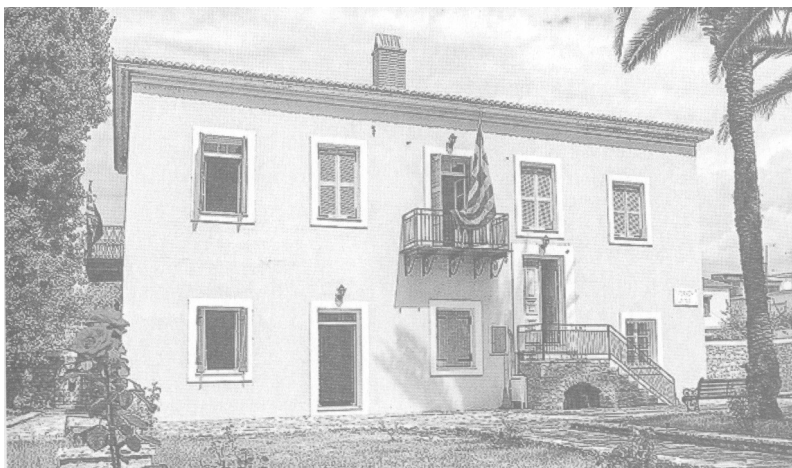
Ταξίδεψε στο εξωτερικό, εκεί που δεν είχε πατήσει πόδι Έλληνα Υπουργού. Στην Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία. Προώθησε δραστηριότητες που προήγαγαν τους δεσμούς των ομογενών με τη μητέρα Ελλάδα.

Υπήρξε Πρόεδρος, Αντιπρόεδρος και μέλος πολλών Κοινοβουλευτικών Επιτροπών και Ομάδων και αντιπρόσωπος της Ελλάδας στην πρώτη κοινοβουλευτική Αντιπροσωπεία που συζήτησε την είσοδο της χώρας μας στην Ε.Ο.Κ. το 1968. Επίσης αντιπρόσωπος της χώρας μας στην Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης (1961-1967) και (1974-1976).

Το 1963 επισκέφτηκε την Ιαπωνία, το 1964 την Κύπρο, όπου είχε συνεργασία, εκείνες τις πρώτες μέρες της τουρκικής επίθεσης, με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και μίλησε από την τηλεόραση εμψυχώνοντας τους αγωνιζόμενους Κυπρίους. Το 1965 μετέβη στις Η.Π.Α. επίσημα προσκεκλημένος.

Στις συζητήσεις της Βουλής υπήρξε μαχητικός για ζωτικά προβλήματα της χώρας, της Αιτωλοακαρνανίας και του Μεσολογγίου.

Μιλώντας σε συνεδρίαση της Βουλής (21-5-1975) είπε: «...Είναι καιρός, κύριοι συνάδελφοι, όλοι εις την αίθουσαν αυτήν από καιρού εις καιρόν να συνειδητοποιώμεν τι σημαίνει δια την σύγχρονον Ελλάδα Μεσολόγγι... Μη λησμονώμεν ακόμη ότι όταν ετέθη κάποτε επί κυβερνήσεως Ελ. Βενιζέλου, λόγω του προϊόντος μαρασμού της πόλεως του Μεσολογγίου θέμα μεταθέσεως της πρωτεύουσας του Νομού εις άλλην πόλιν, ο Ελ. Βενιζέλος έδωσεν την κλασικήν εκείνην απάντησιν! Πρέπει να παραμείνη πάντοτε χαραγμένη με χρυσά γράμματα εις την μνήμην όλων μας. Είπεν: «Και με μίαν καλύβην μόνον εάν παραμείνη το Μεσολόγγι θα είναι πάντοτε πρωτεύουσα της Αιτωλοακαρνανίας».

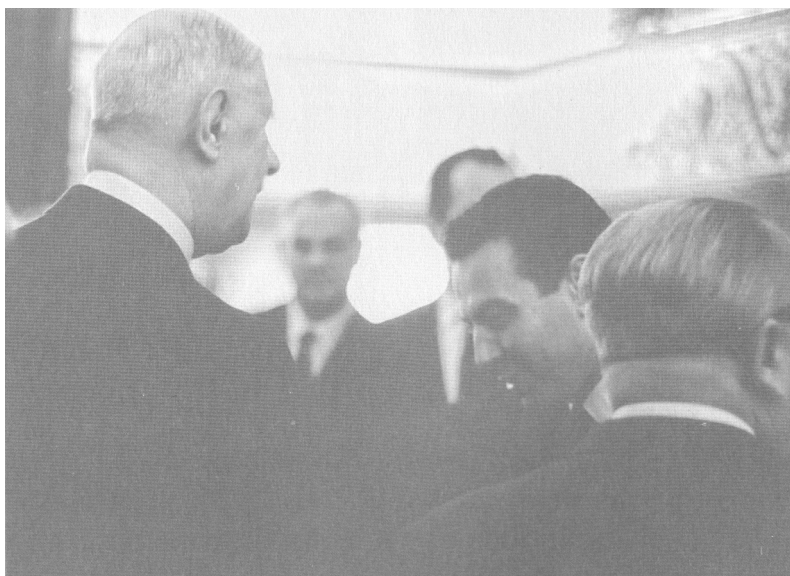
Το πατρικό σπίτι της οικογένειας Τρικούπη, έγινε δωρεά το 1992, από τον Κ. Τρικούπη, στο Δήμο Μεσολογγίου, για να μετατραπεί σε μουσείο.

Ο ιστορικός ερευνητής θα διαβάσει στα Πρακτικά της Βουλής σημαντικές παρεμβάσεις του για πλείστα όσα θέματα που απασχολούσαν την περιοχή στην οποία εκλεγόταν Βουλευτής.

Όταν στις 27 Φεβρουαρίου 1975 συζητήθηκε το άρθρο 110 του Κυβερνητικού Σχεδίου του Συντάγματος «περί αναθεωρήσεως του Συντάγματος», ο Κ. Τρικούπης ως Αντιπρόεδρος της Β' υποεπιτροπής και εισηγητής της πλειοψηφίας ανέπτυξε μια εισήγηση πάρα πολύ εμπεριστατωμένη η οποία αργότερα (1977) εκδόθηκε σε ανάτυπο εκ των Πρακτικών της Βουλής.

Αναφέρθηκε σε γνώμες Ελλήνων και ξένων κορυφαίων συνταγματολόγων και έκαμε συγκριτική διερεύνηση των ισχυόντων στα Συντάγματα διαφόρων χωρών (γαλλικά 1791/1793, 1875/1884, 1958/1963, βραζιλιανό 1891, νορβηγικό 1814, πορτογαλικό 1911, αιγυπτιακό 1930, αμερικανικό, ελβετικό 1874/1964, ιταλικό 1947, ολλανδικό και βελγικό) καθώς και των ελληνικών (1832, 1844, 1864, 1911, 1927, 1952).

Το 1962 του απονεμήθηκε το Χρυσό Μετάλλιο της Ι. Π. Μεσολογγίου και τιμήθηκε με τον Σταυρό των Ταξιαρχών του Τάγματος Γεωργίου του Α' από τον βασιλιά Παύλο και το 1963 ο στρατηγός Ντε Γκωλ, κατά την επίσκεψη στη χώρα μας του απένειμε ιδιοχείρως τα διάσημα του Ταξιάρχη του Μέλανος Αστέρος.

Το 1963 ο στρατηγός Ντε Γκωλ του απένειμε στην Αθήνα τα διάσημα του ταξidiάρχη του Μέλανος Αστήρος.

Τέλος το 1977 τιμήθηκε με τον Ανώτερο Ταξidiάρχη της Ιταλικής Δημοκρατίας.

Η Ρίτα Κων. Τρικούπη, το γένος Frei, γεννημένη στο Παρίσι το 1928.

Το 1961 νυμφεύτηκε τη Ρίτα Φρέι, γαλλικής καταγωγής, πτυχιούχο της Σχολής Καλών Τεχνών της Ρώμης. Το ζεύγος δεν απέκτησε απογόνους. Η Ρίτα Φρέι απεβίωσε στις 18 Ιανουαρίου 2018 στη Γενεύη.

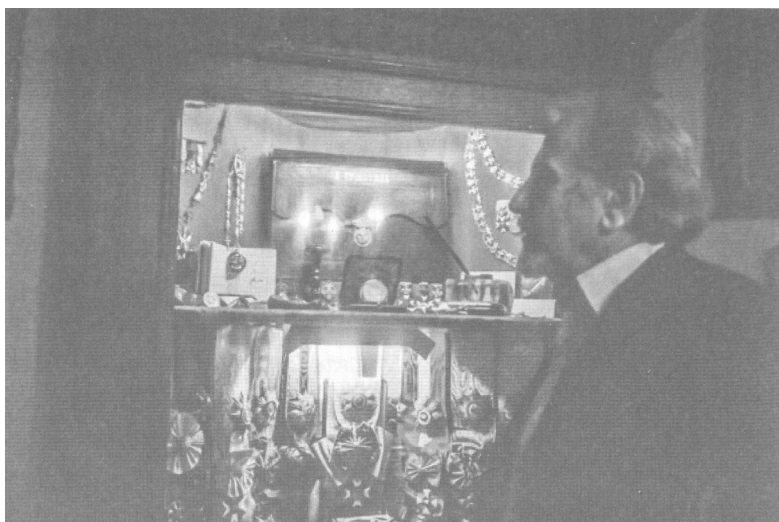
Τα έτη 1988 και 1989 ο Κ. Τρικούπης δώρισε στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Β.Λ.Ι.Α.) ένα μέρος του αρχείου του Χαρίλαου και της Σοφίας Τρικούπη, που είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του.

Τον Μάρτιο του 1992 δώρισε το πατρικό σπίτι της οικογένειας Τρικούπη στο Μεσολόγγι στο Δήμο Μεσολογγίου καθώς και διάφορα κειμήλια. Κατά το συμβόλαιο, που υπογράφηκε από τον ίδιο και το δήμαρχο Κων. Ρεπάσο με μάρτυρες τον Χρ. Μπασαγιάννη και Γ. Παπακωνσταντίνου στην Κηφισιά, το κτήριο θα χρησιμοποιηθεί από τον Δήμο αποκλειστικά ως «Μουσείο Οικογενείας Τρικούπη» και απαγορεύεται η χρήση του όλου

ακινήτου για μη πολιτιστικούς σκοπούς.

Ο Δήμος, πάντα κατά το συμβόλαιο, ανέλαβε την υποχρέωση «να τοποθετήσει εν καιρώ στον κήπο του δωρουμένου ακινήτου μαρμάρινες προτομές των γεναρχών Ματθαίου και Ιωάννη Τρικούπη καθώς και των απογόνων τους». Να ονομάσουμε αδιαφορία του Δήμου την μη εκπλήρωση της υποχρέωσης αυτής αν και έχουν περάσει πολλά χρόνια και είχαν κάποια στιγμή εκταμιευθεί και χρήματα του δημοσίου;

Το Δημοτικό Συμβούλιο με ομόφωνη απόφαση του απένειμε Δίπλωμα Τιμής για την δωρεά αυτή.

Ο Κ. Τρικούπης στο σπίτι του στην Κηφισιά, μπροστά στα
κειμήλια της οικογένειας Τρικούπη.

Στις βουλευτικές εκλογές του 1977 απέτυχε να εκλεγεί και έκτοτε δεν ξανασχολήθηκε με την πολιτική. Το Μεσολόγγι το επισκέφτηκε για τελευταία φορά το 1988 πικραμένος από τη συμπεριφορά των συμπολιτών του που δεν τον τίμησαν με την ψήφο τους, μολονότι αγωνίστηκε υπέρ των αγροτών και κυρίως των καπνοπαραγωγών με τις συνεχείς Αναφορές, Ερωτήσεις και Επερωτήσεις.

Ο Κωνσταντίνος Σπ. Τρικούπης απεβίωσε στις 12 Μαΐου 2002 στο σπίτι του στην Κηφισιά και ετάφη στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών. Εδώ κλείνει και τελειώνει η δημιουργική πορεία της οικογένειας Τρικούπη.

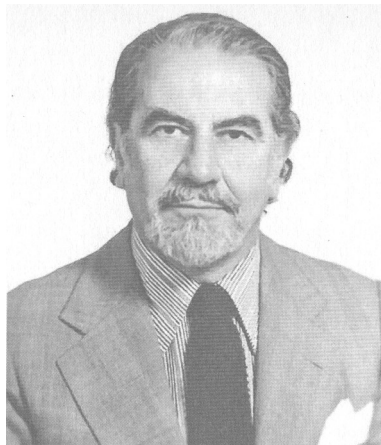
Η Ρίτα Τρικούπη αργότερα και συγκεκριμένα στις 14 Απριλίου του 2010 δώρισε στη Βουλή κειμήλια της οικογένειας που υπήρχαν στην κατοικία τους στην Κηφισιά για να ενταχθούν στις συλλογές προσωπικοτήτων της Μπενακείου Βιβλιοθήκης της Βουλής. Για τη διεκπεραίωση της δωρεάς στη Βουλή φρόντισε ο Γαβρίλης Κοκολίνης, στενός συνεργάτης του Κων. Τρικούπη από το 1958.

Τελειώνω με τους χαρακτηρισμούς που του απέδωσε ο συμπολίτης του έγκριτος δικηγόρος κ. Μιχάλης Κοτίνης μιλώντας για τον Κων. Σπ. Τρικούπη σε ειδικό Συνέδριο της Αιτωλικής Πολιτιστικής Εταιρείας (ΑΙ.ΠΟ.Β.) για τους πολιτικούς στις 5 και 6 Νοεμβρίου 2005 στο Μεσολόγγι και Αγρίνιο:

Στη Βουλή των Ελλήνων. Διακρίνονται ο στενός του συνεργάτη Γαβρίλης Κοκολίνης, ο πρώην βουλευτής Χρήστος Μπασαγιάννης, η αδελφή του Κλεοπάτρα καθώς και η κόρη της Ζωή.

«...Ευφράδεια, σαφήνεια και συνεκτική επιχειρηματολογία χαρακτηρίζουν τις ομιλίες του. Θαυμάσιος συζητητής: είχα την τύχη να τον συναντώ σε φιλικό σπίτι όπου κρατούσε αδιάπτωτη την προσοχή της συντροφιάς.

Ο Κ. Τρικούπης λίγο πριν το πελατειακών σχέσεων. Προέτρεξε της εποχής του; Ίσως θάνατό του.

Υπέρμαχος του δημοκρατικού πολιτεύματος και των κοινοβουλευτικών θεσμών ως το απέδειξε η στάση του έναντι της δικτατορίας η οποία του αφήρεσε το διαβατήριό.

Αμνησίκακος, χωρίς εκδικητικές τάσεις ακόμη και έναντι εκείνων που στη δίνη των Δεκεμβριανών το 1944 εκτέλεσαν τον πατέρα του.

Ανιδιοτελής, υψηλόφρων, πάντα στην πρώτη γραμμή για την προάσπιση των συμφερόντων της πόλης και του νομού ήταν φυσικό να μην αισθάνεται άνετα στο καταστρεπτικό για τον τόπο ολέθριο παιχνίδι των γρηγορότερα από ότι η αξία του και η ηλικία του θα δικαιολογούσαν.

Ένας αυθεντικός και γνήσιος ευπατρίδης... το άγγελμα του θανάτου του συγκλόνησε την πόλη μας. Δεν υπάρχει πια άλλος να φέρει το ιστορικό όνομα ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Όμως το όνομα, με τη συμπύκνωση ιστορίας που εκπέμπει, θα διατηρεί πάντα την ξεχωριστή του θέση στην ιστορία του Νεώτερου Ελληνισμού και θα παραμένει με αμείωτη ένταση στις μνήμες και στους θρύλους της μαγικής μας πόλης».

Η οικογένεια Τρικούπη τίμησε το Μεσολόγγι και συνταίριαξε τη δόξα με τη συνέπεια και το καθήκον. Μια ανάγνωση της ζωής και της δράσης της απ' αυτούς που υπηρετούν το Δημόσιο συμφέρον είναι ικανή να βελτιώσει και τη δική τους συμπεριφορά.

Το έργο και οι αγώνες των Τρικούπηδων θα εκπνέουν, θα φωτίζουν, θα φρονηματίζουν, θα χειραγωγούν για μια πορεία της νέας Ελλάδας γεμάτη οράματα.

Οι Μεσολογγίτες θα πρέπει να σεμνύνονται γι' αυτή την οικογένεια που τιμά τον τόπο τους και την Ελλάδα.

Η ιστορία ας διαφυλάξει τη μνήμη τους αδιατάρακτη, αφού «τα σάβανα των εναρέτων, μήτε η μούχλα, μήτε ο παντοχάλαστος καιρός θα τ' αφανίσει».

Εμείς θα τους θυμούμαστε πάντα ευγνώμονα, ξεχνώντας τα λίγα η τα πολλά που σαν άνθρωποι αστόχησαν, και «*σου της δικαιοσύνης ήλιε νοητέ και μυρσίνη δοξαστική, μη, παρακαλώ σας, τους λησμονάτε*», γιατί: Όταν θέλουν οι Έλληνες να καυχηθούν τέτοιους βγάζει το Έθνος μας θα Λένε.

Επίλογος ΜΝΕΙΑ

Στους ήρωες και στους αγωνιστές αξίζει ο έπαινος. Παρουσιάζοντας τα πορτρέτα των μελών της ιστορικής μεσολογγίτικης οικογένειας των Τρικούπηδων με τούτο το μικρό αφιέρωμα πιστεύω πως τους στεφάνωσα δίκαια και βοήθησα ώστε ο χρόνος να μην επιχωματώσει τη μνήμη τους.

Εξαγόρασαν την Αθανασία τους προσφέροντας τον εαυτό τους όπου οι επιταγές των καιρών τους καλούσαν, άλλοι στα πεδία των μαχών κι άλλοι στον ναό της δημοκρατίας, στο κοινοβούλιο.

Δεν μπορούσε, βέβαια, να γίνει κι αλλιώς, γιατί ήταν από «καλή γενιά», αφού το σώμα τους έπλασε το χώμα της αιματοβαμμένης γης και την ψυχή τους την «εμφύσησε η περικαλλέα λίμνη».

Ταπεινός και μικρός εγώ τόλμησα να γράφω για τους μεγάλους. Το θεώρησα καθήκον για να θυμίσω ποιο πρέπει νάναι το ήθος και η αρετή του ανθρώπου και κυρίως αυτού που θέλει ν' ασχολείται με τα κοινά. Οι πρωταγωνιστές μας συνδύαζαν αρετή και τόλμη, λεβεντιά και παλικαριά, πάθος και ευθύνη. Δόξα ζωής και δόξα θανάτου.

Βιβλιογραφία

- Αι. Πο. Ε: Η πολιτική και οι Πολιτικοί, Αθήνα 2008.
- Αποστολόπουλος Ν.: Το μουσείον Τρικούπη, Αθ. 1941
- Αραβαντινός: Πανδώρα τ. ιΖ. Θεσπρωτός
- Βουλή των Ελλήνων: α) «Εκθεση ιστορικών κειμηλίων της οικογενείας Τρικούπη, Αθήνα 2012. β) Χαρίλαος Τρικούπης, Αθήνα 2012.
- Γερμανός Φρέντυ: Γυναίκα από βελούδο, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999
- Γιάχος Δ.: Λυρικοί της Ρούμελης, Αθήνα 1958
- Γούδας Αναστ.: Βίοι Παράλληλοι, Αθήνα 1788, τ. 7^{ος}
- Ευαγγελάτος Χρ.: Ιστορία του Μεσολογγίου, Αθήνα 1959
- Καβάγιας Αρ.: Μουσείο οικογένειας Τρικούπη, Μεσολόγγι 1994
- Κανίνιας Σπ.: Ο Χαρίλαος Τρικούπης και το Μεσολόγγι, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1999.
- Καπώνης Τ.: Οι Γελεκτσήδες, Αθήνα 1985
- Κοκοσούλας Γ.: Μεσολόγγι 1830 – 1990
- Κολόμβας Ν.: Η εποποιία της Κλείσοβας, Αθήνα 1997
- Κολόμβας Ν.: Μεσολόγγι 1821 - 1829, Αθήνα 1998
- Κορδόσης Ν.: Το Μεσολόγγι που έφυγε, Εκδόσεις ΔΙΕΞΟΔΟΣ
- Κουζέλης Α.: Οι Αιτωλοακαρνανές Πρωθυπουργοί, Αθήνα 2000
- Κουζέλης Α.: Η ιστορία των εκλογών στην Ελλάδα 1821-2008), Αθήνα 2000
- Κώνστας Κ.: Άπαντα, τόμοι 10, Αθήνα 1992
- Μάγερ Ι.: Ελληνικά Χρονικά (1824 – 1826)
- Μαρκεζίνης Σπ.: Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, Εκδόσεις Πάπυρος 1996
- Μεγ. Ελλ. Εγκυκλ.: Οικογένεια Τρικούπη: Ανάτυπο, Αθήνα 1933
- Μπερερής Διον.: Ερανίσματα, Αθήνα 2012
- Μπερερής Διον.: Η παιδεία στην Πολιτεία του Λόγου και του Σπαθιού (1760 – 2013)
- Μπερερής Διον.: Οι Δήμαρχοι Μεσολογγίου, Εκδόσεις Αιτωλοακαρνανικός Τύπος, Αθήνα 2016
- Οκτώ Αιτωλοακαρνανές πρωθυπουργοί, Εκδόσεις Η ΕΞΟΔΟΣ, Αθήνα 2009
- Παλαμάς Κ.: Άπαντα, τόμοι 16, Εκδόσεις Μπίρη
- Παραλίκας Ν.: Χαρίλαος Τρικούπης, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1997
- Πετρονικολός Κ.: Το Μεσολόγγι, Εκδόσεις Σείριος 1973

- Πετρονικολός Κ.: Οι πέντε κορυφαίοι της Μεσολογγίτικης Σχολής, Εκδόσεις Σείριος, Αθήνα 1974
- Πετρονικολός Κ.: Το εικοσιένα, Εκδόσεις Σείριος, Αθήνα 1976
- Πετρόπουλος Κ.: Μεσολογγίτικες Εθνικές Δόξες, Αθήνα 1971
- Πετρόπουλος Κ.: Σκηνές Εθνικού Μεγαλείου, Αθήνα 2013
- Σακαλής Σπ.: Ιστορικά Δυτικής χέρσου Ελλάδος, Αθήνα 2013
- Σβολόπουλος Κ.: Προμαχώντας στο Μεσολόγγι, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2007
- Σολωμός Δ.: Άπαντα τα ευρισκόμενα, Εκδόσεις Μαρή
- Σούτσος Αλέξ.: Η μεταβολή της τρίτης Σεπτεμβρίου (φυλλάδια 5) β'. Εκδόσεις Αθήνα 1844
- Στασινόπουλος Κ.: Μεσολόγγι, 1926
- Τόγιας Βασ.: Μνημεία λόγγου, Αθήνα 1998
- Τρικούπη Σοφ.: Η μητέρα μας, Αθήνα 2016
- Τρικούπης Σπ.: Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, Εκδόσεις Πάτση
- Τρικούπης Σπ.: Λόγοι αυτοσχέδιοι, Εκδόσεις Γ' Αθήνα 1905
- Τρίχα Λ.: Διπλωματία και πολιτική, Εκδόσεις ΕΛ.Ι.Α., Αθήνα 1991
- Τρίχα Λ.: Ο γνωστός και άγνωστος Χαρ. Τρικούπης, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2002
- Τρίχα Λ.: Χαρίλαος Τρικούπης, μια βιογραφική περιήγηση, Εκδόσεις Καπόν
- Τσατσάνης Γ.: Δυτικορουμελιώτες αγωνιστές του 1821, Εκδόσεις Βεργίνα, Αθήνα 2005
- Φιλιππόπουλος Ν.: Το Μεσολόγγι στο διάβα του χρόνου, Εκδόσεις Ντάπια, Μεσολόγγι 2002
- Φωτιάδης Δ.: Μεσολόγγι

Το βιβλίο διαμορφώθηκε σε ψηφιακή μορφή από αντίτυπο για τις ανάγκες της ιστοσελίδας www.pentalofo.gr

www.pentalofo.gr